

A SZUBJEKTÍV ÉRTÉKELMÉLET ÉS A POLGÁRI VILÁGREND.

Korunk többek között azt a kiváltságot követeli magának, hogy a felvilágosodás és az előítéletek lerombolásának a kora. Nagy hangon halljuk ezt hirdetni mindenfelé. Pedig még ma is nemcsak az embereknél, hanem még a pusztán az igazság kiderítését célzó elméleteknél is azok szülői iránt érdeklődünk, ezek politikai álláspontját kutatjuk és ahhoz képest, hogy ez a miénkkel egyezik-e vagy nem, szimpatizálunk az elméletekkel vagy küzdünk ellenük. Ez kétségkívül nem mindenkinek az álláspontja és inkább csak igen forró vérmérséklettel bíró vagy igen alaposan számító egyéneknél találjuk meg az elfogultság ily nagy mértékét. Mégis kétségtelen, hogy még ma is többé-kevésbé legalább is nem *csak* belső tartalmuk alapján ítéljük meg az egyes elméleteket, hanem ítéletünkre szülőik, megalapítóik politikai hitvallása is többnyire igen nagy befolyással van.

Amaz elméletek közé, melyek szülőik politikai hitvallása miatt egyik-másik igazságtalanságot voltak kénytelenek elszenvetni, tartozik kétségkívül a szubjektív értékelmélet is. Megalapítóai a polgári világrend támaszai köréből valók és a polgári közgazdaságtan oszlopai közé tartoznak, sőt az elmélet legjelesebb képviselője a polgári állam elsőrangú tisztviselői sorában állt jó ideig. És ha túlzás is volna az ellenszenvet, melyet a szocialista közgazdaságtan eme par excellence polgári közgazdaságtani termékkel szemben érzett, egyedül ennek rovására írni, mégis kétségtelen, hogy a polgári származás sokat ártott az elméletnek azok táborában, a kik a dolgok mai rendjével

nincsenek megelégedve, mert az új értékelméletben általában a polgári világrend főtámaszát szokták látni.

Az azonban, vajjon tényleg jogos-e eme felfogás, alapos vizsgálat tárgyát még nem képezte. A »Huszedik Század« múlt évi decemberi számában Cornélissen művének¹ ismertetése alkalomával már kifejeztem ama kételyemet, vajjon a szubjektív értékelmélet tételei, melyeknek megtámadását Cornélissen mint anarchista író kötelességének tartja, valóban a polgári világrendet igazolják e az azokból folyó következtetések által? Az akkor tett ígéretet kívánom beváltani, midőn most e kérdésre igyekszem megfelelni.

Kiindulási pontul a szubjektív értékelmélet ama tétele kínálkozik, melynek értelmében a földnek és a tőkének az értéke ép úgy a dolog lényegében fekszik, mint a munka és a munkatermékeké, és a föld és a tőke ép ezért minden társadalmi rend mellett egyenlőkép értékkel fognak bírni. Azok értéküktől e tan szerint semmiféle intézkedéssel meg nem foszthatók, mert addig, még csak korlátolt mennyiségben állnak rendelkezésre és termékeiknek hasznát vehetjük, minden egységüktől haszon függ, melyről elveszésük, vagy elpazarlásuk esetén le kell mondanunk. Az új értékelmélet eme felfogása azután annak a bebizonyításánál szokott alapul szolgálni, hogy nemcsak a munkajövedelem jogosult, hanem a tőkekamat és a földjáraadék is. Hisz — úgy szoktak okoskodni — ha a tőke és a föld nem mint munkatermékek, tehát nem azért bírnak értékkel, mert előállításuk, használhatóvá tételük munkába került, akkor ezek ép oly joggal szolgálhatnak jövedelem alapjául, mint a munka. Ha a tőkének és földnek ugyanazon alapon tulajdonítunk értéket, mint a munkának és így a termék értékének növeléséhez ép úgy hozzájárulnak, mint a munka, akkor e két termelési tényező — a tőke és a föld — ép oly joggal tarthat igényt a termelésnél való közreműködésért egyenértékre, mint a munka, vagyis a tőkekamat és a földjáraadék ép oly jogosult jövedelmi ágak, mint a munkabér. Így hangzik az az okoskodás, melyet a szubjektív értékelmélet ama tételére szoktak építeni, hogy a tőke és a föld ugyanúgy a dolog természeténél fogva bírnak értékkel, mint a munka és nem csak annyiban, a mennyiben bennük munka foglaltatik.

A jelzett gondolatmenet az, melyet a polgári közgazda-

¹ La théorie de la valeur.

ságtan leggyakrabban vesz igénybe, hogy a ma uralkodó gazdasági rendet, főképp pedig annak jövedelemeloszlási folyamatait igazolja és a munkanélküli jövedelem jogosultságát bebizonyítsa. Épp azért már egészen megszokták e gondolatmenetet a szubjektív értékelmélettől elválaszthatatlannak tekinteni.

Pedig, hogy ez az okoskodás hiányos, úgy hiszem, még a gyakorlatlan szem is észreveszi, sőt talán még inkább, mint annak a tekintete, kinek érzéke a polgári közgazdaságtannak fennállása óta a tőkekamat és földjáraadék igazolására tett kísérletei tanulmányozása folyamán e kérdés tekintetében némileg el kellett, hogy tompuljon. Az okoskodásból ugyanis kétségkívül hiányzik egy láncszem. Nevezetesen az új értékelmélet tétele a termelési tényezőkről, tehát dolgokról és nem egyénekről szól; az azoknak minden társadalmi rend mellett tulajdonítandó jelentőséget emeli ki; de vajjon milyen jognál fogva személyesíti meg egyszerre a dologi termelési tényezőket a fenti okoskodás, midőn az azoknak minden gazdasági rend mellett jutó jelentőségéből arra következtet, hogy tehát a mögöttük álló gazdasági alanyok, a tőkés és a földbirtokos jogosan tarthatnak igényt tőkekamatra és földjáraadékra? Erre azt szokták felelni, hogy az okoskodásból nem hiányzik semmi, mert hiszen a tőkés és földbirtokos csak akkor bocsátják a kezükben levő termelési tényezőket, a tőkét és a földet a termelés céljaira rendelkezésre, ha megfelelő egyenértékben részesülnek és így a termelési tényezők és a mögöttük álló gazdasági alanyok egymástól elválaszthatlanok a jövedelemeloszlás szempontjából. De vajjon épp olyan megrendíthetetlen tétele a közgazdaságtannak az, hogy a tőkének és a földnek mindig egyéni tulajdonban kell lennie, mint az, hogy a tőkének, földnek és munkának mindig és minden körülmények között értékkel kell bírniuk? Úgy hiszem, hogy a fenti gondolatmenet legszélsőbb képviselői sem fogják ezt állítani merni, mert hiszen a tények rájuk cáfolnak. Ha ugyanis egyrészt oly gazdasági élet, melyben a föld és a tőke — (természetesen feltéve, hogy azok csak korlátolt mennyiségben állnak rendelkezésre) — nem bírnak értékkel, nem létezik, úgy másrészt tudjuk, hogy oly gazdasági élet, melyben a föld és tőke nincsenek egyéni tulajdonban, tényleg létezik. Így tehát az, hogy a tőkés és földbirtokos csak akkor bocsátják rendelkezésre a birtokukban levő termelési tényezőket, ha megfelelő egyenértékben részesülnek átengedésükért, semmiképp sem tekinthető a fenti okoskodásba

illő láncszemek, mert egyáltalában nem állja ki a bírálatot, hiszen a közület tagjainak többsége kikényszerítheti azt, hogy a tőkét és földet azok birtokosai a termelés céljaira rendelkezésre bocsássák. Ép ezért a termelési tényezők — a munka kivételével — a mögöttük álló gazdasági alanyoktól elválaszthatók, miért is azok megszemélyesítése, mint a hogy a fenti okoskodás folyamán történik, nem bír jogosultsággal.

Bár csak mellékesen érinti e kérdést legújabb munkájában Tugan Baranowsky, kinek felfogásával más kérdésekben általában nem értek egyet, egészen helyesen fejezte ki következő szavaiban erre az okoskodásra nézve a dolog lényegét, mondván; »A föld és a tőke a termelésnél természetesen ép oly nélkülözhetetlen, mint a munka. Ez azonban nem áll a földbirtokról és a tőkéről: a munkások kezében is megtartaná a föld és a tőke termékenységét.«¹ A gazdasági életnek a szubjektív értékelmélet által felfedezett törvényszerűségeiből, nevezetesen abból, hogy mind három termelési tényező minden gazdasági rend mellett értékkel fog bírni, tehát épenséggel nem következik az, amit a polgári közgazdaságtan következtet belőle, t. i., az, hogy ezért a tőkekamat és földjára mint *egyéni* jövedelem jogosultak. A felfedezett törvényszerűségből csak az folyik, hogy e jövedelmek mindig létezni fognak, e jövedelmek alanyaira nézve azonban szükségszerűséggel semmi sem következik a szubjektív értékelméletből. Tőkekamat és földjára minden alany birtokában keletkezni fognak és minden alanytakarékoskodni kell a föld használatában és a tőke alkalmazásában ép úgy, mint a munkával. Ez az egyetlen következmény, mely szükségkép folyik a szubjektív értékelméletből. Minthogy azonban, a mint Tugan Baranowsky helyesen jegyezte meg, a munkásoknak, vagy a mint hozzátehetjük, a társadalomnak a kezében is megtartaná a tőke és a föld termékenységét, sőt mint a szocialista írók kimutatták, ez így még tekintélyesen fokozható volna és a tőkével és földdel való takarékoskodás még nagyobb lehetne, ha már a szubjektív értékelméletből azokra az alanyokra nézve következtetni akarunk, a kik leginkább képesek a kifejtett törvényszerűségnek megfelelően kezelni a tőkét és a földet, akkor csak arra az eredményre juthatunk, hogy úgy a tőke, mint a föld az összesség birtokában még inkább a gazdasági élet törvényszerűségeinek megfelelően volna kezelhető, mint a

¹ Theoretische Grundlagen des Marxismus. 191. old.

tőkés és földbirtokos kezében, mert ezt nagyobb célok elérésében nem gátolja a kicsinyes érdek, rövidlátás stb.

A szubjektív értékelmélet ama tétele tehát, hogy a föld és tőke ép úgy a gazdasági törvények kényszerűségénél fogva bírnak értékkel és ép úgy többletérték forrásai, mint a munka, épenséggel nem zárja ki a szocializmus által kifejtett ama tétel érvényesítését, hogy a munka és tőke valamint földbirtok között a személyi és dologi minőségből folyó különbség szigorúan megteendő és hogy így csakis a munka alapján élvezett jövedelem jogosult. Annak a kérdésnek súlypontja ugyanis, hogy a tőke és föld is lehetnek-e *egyéni* jövedelem forrásai, nem ott van, hogy azok többletérték forrásának tekinthetők-e vagy nem: ez a kérdés megoldására nézve közömbös, a punctum saliens a munka személyi és a tőke és föld dologi jellegének megkülönböztetésében van: a munka az egyénektől elválaszthatatlan, a tőke és föld ellenben nem az. A munka minden társadalmi és gazdasági rend mellett a dolog természeténél fogva az egyén fárasztásával, szabadságának a korlátozásával jár együtt, míg a tőke és a föld használata csak magántulajdon mellett jár együtt az egyén rendelkezési szabadságának, t. i. a tőkétől és földtől függő haszon élvezetének korlátozásával; az egyéni föld- és tőketulajdon megszűnése esetén a földnek és tőkének termelésre fordítása többé nem vonná maga után az egyén szabadságának a korlátozását, a munka végzése ellenben mindig avval jár.

A szubjektív értékelmélet a munka személyi és a tőke és föld dologi természete között nem homályosítja el a különbséget, midőn azt tanítja, hogy a munkának is azért tulajdonítunk értéket, a miért a földnek és tőkének, t. i. azért, mert csak korlátolt mennyiségben van és a munka minden egységtől haszon függ. Ezzel csak azt állítja, hogy a jelentőség szempontjából, melyet a gazdasági életben, a szükséglet kielégítési folyamatban tulajdonítunk a munkának, az a tőkével és földdel egyenlő törvények alatt áll. Abból azonban, hogy a munkának is azért tulajdonítunk jelentőséget, mert minden egységtől egy-egy haszon függ, még épenséggel nem következik, hogy ezzel a munka gazdasági természete minden vonatkozásban ki van merítve, és hogy a munka *csak* ily minőségben és természetével szerepel a gazdasági életben. Habár a munka gazdasági számításainkban annak alapján és annak mértéke szerint játszik szerepet, hogy egy-egy mennyiségétől milyen élvezet

függ, azért kétségkívül a gazdasági és társadalmi élet egyéb vonatkozásaiban többi tulajdonságainál fogva is érvényesülhet. Ha meggondoljuk, vajjon egy bizonyos munkamennyiséget alkalmazunk-e vagy nem valamely termelési folyamatban, akkor azt fogjuk nézni, vajjon az avval elérhető haszon nem nagyobb-e egy más termelési ágban. De vajjon az, hogy eme vonatkozásában a munkát a tőkével egyenlő szempontok szerint ítéljük meg, kizárja e azt, hogy akkor, midőn arról van szó, képezheti-e a tőke ép úgy, mint a munka jogosan és célszerűen *egyéni* jövedelem alapját, ugyanazon elv szerint kell-e e kérdést eldöntenünk? Kétségkívül nem. Egész más irányú e kérdés, mely minthogy előbb dologi, most pedig személyi kérdésről volt szó, az előbbivel nem is függ össze. Itt nyilván a tőke és munka dologi és személyi természete különböző elbírálást követel.

Röviden összefoglalva az eddigieket: *a szubjektív értékelmélet egyik alaptétele azt mondja, hogy a föld és a tőke ép oly alapon képezik az érték elemét és ép úgy minden gazdasági rend mellett gazdasági javak lesznek, mint a munka. Egészért téves és jogtalan azonban a polgári közgazdaságtannak az eme tételre alapított ama következtetése, hogy a föld és a tőke ép ezért jogosan képezhetik egyéni jövedelem forrását.* A mint láttuk, ez utóbbi tétel a praemisszából éppenséggel nem folyik szükségképen, sőt bizonyos értelemben csakis az eredeti tétel félremagyarázásával egyenlő, mert a tőke és a föld értékes jószág minősége a társadalmi föld- és tőketulajdon mellett még inkább érvényesülhet.

A szubjektív értékelmélet fenti tételéből azonban a most kifejtett negatív tényen kívül, hogy t. i. a tétel a tulajdonból származó jövedelem célszerű és jogosult voltára nézve nem prejudikál, hanem csak annak létét tartja szükségképinek, még pozitív következmények is folynak, melyek a szocialista értékelmélet idevonatkozó következtetéseit horderőben még messze túlszárnyalják. Marx ugyanis többletmunkáról szól, melyet a tőkés a munkástól elvon. Nézzük azonban, hogyan módosul a munkások kizsákmányolására vonatkozó tan a szubjektív értékelmélet szempontjából nézve.

A munka egyedüli termelékenységének a tana el van ejtve; helyébe az összes termelési tényezők saját értékkel bírásának és értékforrás minőségének tana lépett. Nemcsak a munka forrása többletértéknek, hanem a tőke és a föld is. A tőke és

a föld az értéket tekintve ép oly jelentőségű és természetű termelési tényezők, mint a munka, tehát ép úgy többletérték forrásai. A vállalkozó tehát vállalatában nemcsak a munka felhasználásával fokozza az értéket, hanem az összes termelési tényezőket, tehát a nyersanyagokban, természeti erőkből +vstb. rejlő kincseket is maga számára aknázza ki és azoktól megfosztja az emberi szempontból a termelést véghezvivő munkást, így tehát nemcsak a munkánál károsítja meg az új tan helyesen felfogott elvei szerint a munkásokat, hanem a természeti erők és anyagok — föld és tőke — alkalmazásánál is, a mennyiben ezeknek az értéknövekedését is elvonja azoktól, kik a termelést végezték. Vagyis a munkások nemcsak a többletmunka elvonásával rövidülnek meg, hanem az által is, hogy a föld és a tőke termelékenységének az eredményében sem részesednek, holott az ő munkálkodásuk alatt keletkezik ez az értéknövekedés is. Ha a föld és a tőke nem volna egyéni tulajdonban, akkor úgy a föld, mint a tőke értéknövekedése a munkáéval együtt az egész társadalmat gazdagítaná és abban mindenki részesednék; ma azonban ez nincs így. Más szóval a kapitalista termelés jellemvonását a szubjektív értékelmélet következetesen keresztülvive nem csupán a munka értéknövekedésének a munkástól való elvonásában, hanem *az összes termelési tényezők után beállt értéknövekedés elvonásában látja*, a mennyiben a vállalkozó a munka értéknövekedésén kívül még a tőke és a föld értéknövekedését is magának tartja és ezzel az összességet megrövidíti. Vagyis, a mint Cornélissen írja, a tőkés még akkor is nyerne, ha munkaértékükön alul adná el a javakat.

A szubjektív értékelmélet egyéb tételei még élesebben előtérbe állítják a munkásnak a mai gazdasági rend következtében való kizsákmányoltatását. Térjünk már most át ezekre.

Vizsgáljuk első sorban a szubjektív értékelméletnek a jövedelemeloszlásra vonatkozó tanait közelebbről. A szubjektív értékelmélet a termelés egész új fogalmából indul ki, annak lényegét abban látva, hogy közvetlen használatra nem alkalmas, tehát szükségletkielégítésünket tekintve jövődöbeli javak a termelés folyama és az idő folyása következtében fogyasztásra alkalmassá, vagyis jelenlegi javakká érnek. Az értéknövekedés alapját és mértékét annak a megfigyelésnek az alapján, hogy a hosszabb termelési folyamatok rendszeren jövedelmezőbbek is, a szubjektív értékelmélet a termelési tényezők egymásra hatása

mellett az idő folyásában látja. Épen ez a körülmény azonban arra az eredményre vezet, hogy a termelés szempontjából különös jelentőséget kell tulajdonítani a jelenlegi, azaz a fogyasztásra jelenlegi alakjukban már alkalmas javaknak is, nemcsak a gépeknek és egyéb termelési eszközöknek. Kétségtelen ugyanis, hogy hosszabb és eredményesebb termelési folyamatot csakis az tehet lehetővé, ha a társadalom a jelenlegi javak oly mennyiségével rendelkezik, mely a termelés hosszú folyamata alatti megélhetéshez szükséges.

Ha a termelés teljesen társadalmi alapon történék, akkor az, hogy az egyes egyének jelenlegi vagy jövődöbeli javakkal járulnak-e a termelés folyamatához, rájuk nézve közömbös volna. A jövődöbeli javaknak jelenlegiekké érése az összesség kezében történék és ez a neki legmegfelelőbbnek látszó módon oszthatná meg a javakat egyes tagjai között, és így az, hogy ki járul jelenlegi és ki jövődöbeli javakkal a termeléshez, nem képezhetné a jövedelemeloszlás alapját.

A magántulajdonra alapított gazdasági szervezet mellett azonban, mely az egyéni magángazdaságok egymásmellettjét tünteti fel, a dolog egész másképp áll. Itt az, hogy ki mivel, jelenlegi, vagy jövődöbeli jószággal járul-e a termelés folyamatához, igen fontos szerepet játszik, mert *ez lesz a jövedelemeloszlás egyik legfontosabb alapja*. A magángazdasági szervezet mellett ugyanis a termeléshez és a termelés folyamata alatt való megélhetéshez szükséges javak a legkülönbözőbb egyének tulajdonában szét vannak szórva. Azokat a termelés céljára egyesíteni kell. Ez a szerep jut a vállalkozónak, kinek emez a termelés középpontjában álló szerepét még kevés elmélet ismerte fel oly következmény teljesnek, mint a szubjektív értékelmélet. A vállalkozó eme központi helyzetének a legfőbb következménye ugyanis, mint az új értékelmélet kifejtette, hogy a jövődöbeli javaknak jelenlegiekké érése az ő kezében történik. Az ő magángazdasága kebelében megy véghez a termelés; ő maga egyesíti a szükséges elemeket és az ő kezében keletkező értéknövekedésnek természetesen oly nagy hányadát tartja meg magának, a milyent csak lehet. A munkás és a munka okozta értéknövekedés közti közvetlen kapcsolat épen a vállalkozónak a kapitalista termelésben elfoglalt központi állása folytán elvész, míg a vállalkozó mindhárom termelési tényező értéknövekedésének birtokába jut és ebből a munkásnak csak annyit enged át, a mennyi ahhoz szükséges, hogy közreműködését a termelésnél

biztosítsa. E tekintetben pedig a viszonyok a vállalkozónak a kapitalista termelés mellett — a mint még a szubjektív értékelmélet polgári képviselői is elismerik — nagyon kedveznek. A vállalkozó jelenlegi javak, tőke birtokában van és a jövőbeli javakat, nevezetesen munkáskezeket keres és kíván vásárolni, hogy azután ez elemeket a termelés céljára egyesítse. A termelés folyamata körül tehát csere fejlődik ki a jövőbeli és jelenlegi javak tulajdonosai között. A vállalkozó jelenlegi javakért, munkabérért, melynek fizetése által a munkás megélhetését lehetővé teszi, jövőbeli javakat, munkáskezeket vásárol. Így azután a jövedelemeloszlás folyamata — a mennyiben a termelés körül csoportosul — voltaképp cserefolyamatként jelentkezik és a feleknek a helyzete e cserénél attól függ, hogy jelenlegi vagy jövőbeli javakat hoznak-e piacra, mert ezeknek az értéke a szubjektív értékelmélet szerint igen eltérő. A jelenlegi javak ugyanis aránylag kisebb mennyiségben vannak képviselve a piacon; a rájuk vonatkozó kereslet igen nagy, mert az egész társadalom ezekből él és aránylag kevés kézben vannak összpontosítva úgy, hogy tulajdonosaiknak aránylag könnyű a kínálat szabályozását keresztülvinni; emez okoskodásnál fogva a jelenlegi javak értéke magas és tulajdonosaik helyzete a piacon kedvező. Ellenkezőleg áll a dolog a jövőbeli javakat, nevezetesen a munkát kínálóknál. Az emberi munka oly jószág, melylyel voltaképp minden egészséges ember, még ha nem tanult is mesterséget, sőt még a nem ép testű ember is bizonyos fokig, kisebb-nagyobb mértékben rendelkezik, kínálata tehát rendkívül nyúlós és igen nagy mérveket ölthet a szerint, a mint többen vagy kevesebben vannak munkájuknak a piacra vitelére kényszerítve. Már csak a kínálat nagy tömege is hátrányossá teszi a munkások helyzetét a piacon. Ehhez járul azonban még az is, hogy a munkás arra, hogy munkáját meg is vegyék, feltétlenül rá van utalva; a megélhetéshez ugyanis jelenlegi javak szükségesek, melyeknek a birtokában nincs a munkás, hanem csak a tőkés. Így azután a piacon a jelenlegi javak aránylag kis kínálatával szemben áll a jövőbeli javaknak, nevezetesen a munkáskezeknek a rendkívül nagy és intenzív kínálata, minek a következménye csak az lehet, hogy a jövőbeli javak értéke és ára rendkívül alacsonyan áll a piacon, míg a jelenlegieké magas. Más szóval a tőkés a munkaerőt a lehető legalacsonyabb áron vásárolja a piacon neki jutó rendkívül kedvező helyzetnél fogva, míg a munkás

munkáját olcsón, gyakran, hol a piac különös kedvezőtlenül alakul, csak épen annyiért kénytelen eladni, hogy a tőkés az ő tulajdonában levő jelenlegi javakból a termelés ideje alatt megélhetését biztosítsa.

Álljunk meg egy pillanatra. Nem a legmesszebbmenő kizsákmányolási elmélet jellegét ölti e a szubjektív értékermé-
leten alapuló jövedelemeloszlási tan, melyet egyébként a polgári közgazdaságtan is — persze a súlyos következmények levonása nélkül — nagyjában a vázolt alakban hirdet? Mi a különbség a között az elmélet között, mely abban látja a jövedelemeloszlás fő vonását, hogy a vállalkozó a munkásnak munkája értékének csak csekély részét fizeti ki, a többit pedig profitként zsebében tartja, és ama tan között, mely szerint a vállalkozó a piacon a lehető legkedvezőbb helyzetben lévén, a lehető legolcsóbban vásárolja a szükséges munkát, mely jövőbeli minőségénél fogva mindig csak sokkal kisebb értékkel és árral bírhat, mint a belőle előállítható kész javak? Nyilván a társadalmi és gazdasági rend bírálatára vonatkozólag e két felfogás közt alig van különbség. Mindkettő kizsákmányolót lát a vállalkozóban; csak hogy különböző alapokon. Az egyik annál fogva tartja a vállalkozót kizsákmányolónak, hogy nem fizeti ki a munka egész árát, a másik pedig azért, mert a munkát olcsón vásárolja és a termelés egész nyereségét magának tartja. Sőt a második, a szubjektív értékermélet még határozottabb alakban állítja elénk a kizsákmányolás tényét, a mennyiben bebizonyítja, hogy *mindaddig, míg a kapitalista termelés magángazdasági alapon fennáll, míg vállalkozó van, a munkásnak mindig kevesebbet kell kapnia, mert tényleg kisebb értékű jószág birtokában van.* A szubjektív értékermélet eme tételében már az is befigyeltatik, hogy csakis a mai termelési rendszer megváltoztatása szüntetheti meg ezt a helyzetet, mert míg a magánvállalkozó áll a termelés középpontjában, míg ő jelenlegi javak birtokában van és ezekért a munkás jövőbeli javait vásárolja, mindig meg fog rövidülni a munkás. Tehát csakis a termelésnek az összesség kezébe adása segíthet a helyzeten.

A polgári közgazdaságtan természetesen az előadott magyarázattól folyó súlyos következtetéseket nem hajlandó levonni, mert különben hiszen nem is lehetne »polgári« közgazdaságtan és az érdemeit most magasztaló közönség tetszése helyett annak tiltakozásával találkozónék. Böhm Bawerk, kit a fenti gondolatmenet felállításában az oroszlanrész illet meg, arra való utalással

igyekszik az elméletéből folyó súlyos következményeket elhárítani hogy ha a jelenlegi javak tulajdonosai, a vagyonosok csak kis számban vannak is, mégis a jelenlegi javak nagy mennyiségével rendelkeznek, melyet azután a piacon el kell helyezniük, a miért nézete szerint versenyük eredménye az, hogy a vagyontalanok kizsákmányolásában nem mehetnek messze. Hogy mennyire téves Böhm Bawerk eme felfogása, úgy hiszem, nem kell sokat bizonyítani, midőn tudjuk, hogy a vagyonos elemek versenye mily kevéssé hasonlítható a legsanyarúbb megélhetésért küzdő munkások versenyéhez.

Míg Marx értékelmélete csupán a munkásnak a termelés folyamata körül csoportosuló kizsákmányolásáról tud, addig a szubjektív értékelmélet a kizsákmányolásnak még sokkal nagyobb terét fedi fel szemeink előtt. A szubjektív értékelmélet ugyanis kimutatta, hogy a jövedelemeloszlásnak csak csekély területe az, melyet eddig annak kizárólagos területének szoktak tekinteni, t. i. a termelés. A szubjektív értékelmélet rámutatott arra, hogy az összes cserejelenségek lényegesen befolyásolják a jövedelemeloszlást. A csere lényegében fekszik ugyanis, hogy a felek azzal anyagi helyzetüket javítják. Ha különböző vagyoni viszonyok közt levő felek cserélnek, az arány, melyben a csere anyagi helyzetüket befolyásolja, vagyis — észszerű cserét feltételezve (ha nincs egyik félnek a kijátszásáról szó) — javítja, különböző. Addig, míg nincs verseny, az ár a két fél értékbecslésének határa között állapodik meg; a vagyonosabb fél részéről cserébe adandó javakat alacsonyan becsüli épen azért mert belőlük nagyobb készlettel rendelkezik, a megszerezni kívánt jószágot pedig magasra, mert a cserébe adandó jószág kevésre becsülése azt hozza magával, hogy nagyobb mennyiséget hajlandó abból feláldozni. A szegényebb fél magasra becsüli az eladni szándékozott és a venni kívánt jószágot egyaránt. A szubjektív értékelmélet törvényeinek megfelelően a két fél értékbecslése között megállapodó ár ennél fogva szegényebb félre nézve előnyös lesz; épen a vagyonos fél gazdagságánál fogva sokat fog kapni árujáért és viszonylag is többet nyer a vagyonos félnél, mert a megszerzett jószág az ő gazdaságában, mely egyáltalában csak kevés jószággal rendelkezik, fontosabb szerepet játszik, mint a gazdag nagy jószágkészleteiben az újonnan megszerzett jószág.

A szubjektív értékelmélet azonban a mai gazdasági viszonyok közt hasonlíthatatlanul fontosabb esetet, a kölcsönös verseny

esetét is igyekezett megvilágítani, és az idevágó következtetések, épen mert a szabad versenyre alapított és ma uralkodó gazdasági rendszer feltételeiből indulnak ki, rendkívüli fontosságot nyernek. A szabad verseny hatása alatt ugyanis mindenekelőtt *egységes ár* keletkezik a piacon, mely a cserének a felek gazdasági helyzetére gyakorolt hatását lényegesen módosítja. Most már ugyanis nem a két cserélő fél értékbecslése, hanem a piacon megjelenő összes egyének értékbecslése irányítja az árat és mindenki ehhez igazodik. Ez által elvész a gazdaságilag gyengébb félnek az izolált cserénél jutó előnye. A gazdag ugyanis most már, dacára annak, hogy alacsonyra becsüli a cserébe adandó jószágot, a pénzt, épen az egységes ár alakulásánál fogva nem fog semmivel sem többet fizetni az árúért, mint a nálánál jóval szegényebb vevőtársa: a kenyeret, a lisztet, a húst stb. a gazdag, ki egyébként tíz, húszszoros árat is szívesen fizetne érte, nem vásárolja drágábban, mint a szegény, sőt, mint látni fogjuk, rendszeren még olcsóbban, mert nagyban tud vásárolni. Az egységes áralakulás a gazdagot akkor is nagy előnyben részesíti, ha mint eladó lép fel. A nagy gyáros, ki olcsóbban adhatná az árút, mint a szegényebb és nehezebb anyagi viszonyokkal küzdő termelők, ettől őrizkedni fog, mert hiszen a közönség a piacon, hol minden egynemű árú ára egyenlő, ép úgy megfizeti neki a piaci árat, mint a szegény kézművesnek. Pedig a vagyonosabb termelő a termelésnél nagyobb tőkénél fogva jelentékeny előnyben van.

Ha az egyes csereügyleteket tekintve a szegényebb fél gazdasági helyzete viszonylag épen a szerzett javaknak szűk vagyoni körülményeinél fogva való magasra becsülésének következtében javul is, a csereügyleteknek nagyobb tömegét tekintve ez sem áll. A gazdagot ugyanis vagyoni körülményei rendkívül előnyös helyzetbe juttatják. Akkor cserélhet, midőn a legjobb alkalmat látja, mert hiszen neki nem sürgős a csere; ő várhat, míg a vagyontalan, ha valamire szüksége van, azt épen a szükség égetőbb voltánál fogva kénytelen haladék nélkül beszerezni. A vagyonos ember azt is megválaszthatja jól, hogy hol vásároljon; a szegény erre nézve is hátrányban van, mert kénytelen a legközelebb fekvő alkalmat felhasználni sem pénzzel, sem idővel nem rendelkezvén a legjobb piacok felkeresésére, melyek kiválasztására többnyire úgysis képtelenné teszi az alacsonyabb intelligenciája. De már magában az a tény, hogy a gazdag a rendelkezésére álló javak nagy mennyiségénél fogva

gyakran cserélhet, míg a szegénynek erre csak ritkán van alkalmja igen lényegesen a vagyonosok javára billenti a mérleget, mert hiszen minden csere a gazdasági helyzet javítására történvén, a gazdag többször javíthat helyzetén. Természetesen, ha az egyik fél gazdasági helyzete javul, az a másik helyzetének viszonylagos rosszabbodásával egyenlő.

A szubjektív értékelmélet tételelem alapuló előadott gondolatsor megfontolása arra az eredményre vezet, hogy a mai gazdasági rendszer mellett a csereügyletek összességének a jövedelemeloszlásra gyakorolt hatása a vagyoni különbségek kiélesítésében nyilvánul; *a felsorolt körülményeknél fogva a csere mai feltételei, vagyis az individuális gazdaság és a szabad verseny mellett a javaknak egyre inkább a vagyonosok kezében való tömörüléséhez vezet.* Az individuális és a szabad versenyre alapított gazdasági rendszer tehát az abban végbemenő csereügyletek folytán a javaknak kevés kézben való összpontosulását, tehát a legegészségtelenebb vagyongegoszlást idézi elő.

Íme látjuk, hogy a szubjektív értékelmélet nemcsak a termelés folyamata köré csoportosuló jelenségekre nézve állapítja meg a kizsákmányolás tényét, hanem azt a csereügyletek hatásainak fenti elemzésével a gazdasági élet egész terére, a forgalom és fogyasztás jelenségeire is kiterjesztve, *úgyszólván egy második kizsákmányolási elméletet állít fel a termelés jelenségein kívül álló gazdasági tüneményekre vonatkozólag is.* A munkás nem csak akkor van a szubjektív értékelmélet szerint hátrányban, ha mint munkát kínáló fél a piacon megjelenik és a jelenlegi javakkal bőven ellátott vállalkozóval mint munkát kereső áll szemben, ki kényszerhelyzetét kihasználva olcsón jut munkájához, *hanem voltakép mindig.* Akár mint önálló kisiparos, akár mint kisbirtokos, akár pedig mint fogyasztó, mindig hátrányban van és ki van szolgáltatva a javakkal bőven ellátott vagyonos osztálynak, mely gazdasági helyzetét ethikai színvonalának alacsony voltánál fogva a nagy gazdasági küzdelemben, az igények folytonos fokozása következtében kíméletlenül kihasználja. *Az egész mai gazdasági rend tehát a szubjektív értékelméletből folyó következtetések világa mellett a legmesszebbmenő kizsákmányolás jellegét éli és bár a vagyontalanoknak termelői minőségükben való kizsákmányoltatása igen jelentékeny, ennél azokat, ha mint fogyasztók lépnek fel, a vagyonosak talán még fokozottabb mértékben zsákmányolják ki.*

Természetesen a két jelenség a legszorosabb összefüggésben van. A termelői minőségben való kizsákmányoltatás képezi

mintegy a továbbinak az alapját, inert a munkának a legalacsonyabb áron való megvétele fosztja meg a munkást az emberhez méltóan való megélhetéshez szükséges javak birtokától. Ez sodorja őt azután oly szükséghelyzetbe, melynek a következménye, a mint láttuk, a minden cserónéi való kizsákmányoltatása; hiszen azért kénytelen minden feltétel mellett cserélni. De azt is láttuk, hogy magában a cserében is rejlenek, hogy úgy mondjuk inhaerens kizsákmányolási elemek az áralakulás törvényeinél fogva.

Az áralakulás törvényei ugyanis, a hogy azokat a szubjektív értékelmélet felfogja, már magukban bírják a gyengébb fél kizsákmányolásának a csiráját. A szubjektív értékelmélet ártörvénye szerint az ár végső sorban a vevők szubjektív értékbecslésén alapul. Mit jelent ez közönséges nyelven szólva? Azt, hogy az a fontosság dönti el végső sorban a javaknak az árát, melyet azoknak a vásárolni kívánók tulajdonítanak. Már most kétségtelen, hogy a felek gazdasági helyzetéhez képest igen különböző ez a fontosság. Míg a gazdag, ki földi javakkal bőven el van látva, igen kevésre becsült egy-egy darab kenyeret, húst, egy ruhadarabot stb., addig mindezek a legnagyobb szükségben napról-napra tengődő vagyontalanok tömege számára rendkívül sürgős szükségletek kielégítésére szolgálnak és így rendkívül nagy fontossággal is bírnak raja nézve. Ha már most az eladók, kik áruikért természetesen a lehető legtöbb pénzt szeretnék kapni, látják, hogy a vevők tömegére nézve mily mérhetetlen fontos a kínált árúk megszerzése, mennyire rá van az ez árúkra szorulva és mily magasra becsüli azok birtokát, nem lesznek hajlandók az árút oly olcsón odaadni, mint a milyen olcsón kellene akkor adniok, ha csupa olyan vevő volna a piacon, ki a kérdéses áruval bőven el van látva és annak megvételére nincs rászorulva. Így azután a vagyontalan tömeg szükségletei sürgős voltának a hatása az árhatárok felfelé tolásában nyilvánul. Hogy a szubjektív értékelmélet tételeiből folyó eme következmény mennyire megfelel a mai gazdasági élet tényeinek, legjobban mutatja, hogy aránylag azok a cikkek a legdrágábbak, melyek a nép legsürgősebb szükségleteinek kielégítésére szolgálnak és hogy a pékek, pálinkamérők, szatócsok stb., kik a szegény nép részéről fogyasztott cikket, hoznak forgalomba, a leggyorsabban szoktak meggazdagodni, bizonyítékául annak, hogy a sanyarú viszonyok közt élő nép szüksége mennyire emelőleg hat az árra.

Íme a szubjektív értékelmélet által hirdetett árelmélet, ha egész következetesen keresztülvisszük és nem riadunk vissza a következtetések leplezetlen levonásától, bebizonyítja, hogy a mai gazdasági életben létező vagyoni különbségek az áralakulást mennyire a vagyontalanok hátrányára befolyásolják. *A fentiekből ugyanis kitűnik, hogy a vagyonnak kevés kézben való összpontosulása mennyire kiszolgáltatja a vagyontalanokat a gazdagoknak, és hogy eme kiszolgáltatottság, mely abban nyilvánul, hogy a szegény rá van utalva arra, hogy a gazdagtól a nála levő mert a gazdag kezében termelt javakat a rendelkezésére álló csekély vagyoni erő végső megfeszítése mellett minden áldozat árán is megszerezze, természetesen csakis a vagyontalanok hátrányára befolyásolhatja az áralakulást.* Más szóval a szubjektív értékelmélet által felállított árelmélet bepillantást enged a mai gazdasági rendszer által teremtett osztályküzdelem lényegébe és megmutatja azt, hogy a felek gazdasági helyzete közt levő óriási különbségeknek mily mérhetetlen hatása van oly tereken is, hol eddig azt még alig észlelték. A szubjektív értékelméletnek az árra vonatkozó tanai tehát, ha azokat következetesen végig gondoljuk, oly nagy szerepet juttatnak az áralakulás terén az osztályküzdelemnek és a vagyonosok gazdasági hatalma érvényesülésének, mint előbb egy árelmélet sem. Ép ebben rejlik az új árelmélet realitása.

Ha már most végigtekintünk a fentiekben, és azok alapján igyekszünk megállapítani, hogy tehát mi tulajdonképp emez általános, az egész vonalon a gazdaságilag gyengékkel szemben folytatott kizsákmányolás oka, úgy nem lesz nehéz a feleletet megtalálni. *Azt csakis az individuális gazdálkodásban lehetjük fel.* Az individuális gazdasági rendszer az oka annak, hogy az áralakulás és az ezzel oly szorosan összefüggő jövedelemeloszlási jelenségek olyannyira a gazdaságilag gyengék hátrányára mennek végbe és a vagyontalanokat a gazdaságilag erőseknek oly magas fokban kiszolgáltatják. Az ember szükségletkielégítése és gazdálkodása ugyanis oly irányban alakul, a milyent annak egyrésztől a szükségletek, másrésztől pedig az ezek kielégítésére rendelkezésre álló javak szabnak. *Ha e javak termelése és forgalma a gazdaságoknak minden magasabb gazdasági kapcsolatban való egyesítése nélkül csupán az egyéni érdekek alapján történik, akkor az a körülmény, hogy az egyének különböző gazdasági helyzetüknél fogva különböző jelentőséget tulajdonítanak a javaknak, különböző sürgősen szükséglik azokat, és így különböző mértékben*

szorulnak egymásra, okvetlen függőségi viszonyt teremt a gazdaságilag gyengékre nézve és azokat épen ennél fogva a vagyonsoknak kiszolgáltatja. Habár a külső fizikai erőszak, melylyel régen a földesúr gazdaságilag szolgálatára kényszerítette a parasztot, megszűnt, a gazdasági erőszak, mely az előbbinél is erősebb és szívósabb, a fenti tanokból kifolyólag mindaddig nem fog megszűnni, míg individuális gazdasági rend uralkodik. Mindaddig a szegénynek a gazdag részéről való kizsákmányoltatása a gazdasági törvények kényszerítő erejénél fogva az értéktörvények érvényesülése következtében nem fog megszűnni, míg az individuális gazdálkodás tartani fog, mert mindig a javak korlátolt mennyiségét feltételezve, mindaddig a vagyontalanok függése semmi eszékkel, semmi jogi intézkedéssel vagy törvénnyel el nem törölhető.

A polgári közgazdaságtan természetesen, mint a termelési rendszer hátrányos következményeiről, úgy a jövedelemeloszlási és áralakulási viszonyok eme kedvezőtlen alakulásáról semmit sem tud, vagy talán inkább semmit sem akar tudni. Így Böhm Bawerk az áralakulásnak a vagyontalanok helyzetére gyakorolt kedvezőtlen hatásait legfeljebb távolról érinti, de az azokból folyó következmények veszedelmes voltára nem mutat rá. Worms pedig, ki a javak tömörülésének oly fontos törvényét kifejtette és így a minden csere köré fűződő kizsákmányolást már voltaképp megvilágította, e félelmes kép láttára arra az eredményre jut, hogy — risum teneatis — szociálpolitikai foltozgatásokkal igyekezzünk ezt a tömörülést ellensúlyozni. Az első kötetében oly szépen kifejtett és világosan beszélő törvényeiből azokkal ennyire ellenkező eredményeket állapít meg a másodikban. A hazai irodalomban létező egyetlen monográfia is óvatosan az útjából megy mindannak, a mi a szubjektív értékelmélet törvényeinek a gyakorlati élethez, annak céljaihoz és törekvéseihez való viszonyát érinti. Mindmegannyi bizonyítéka annak, mennyire téved Tugan Baranowsky, midőn azt akarja bebizonyítani, hogy a tudomány nem áll az osztályérdekek és osztályküzdelmek hatása alatt.

Valamely tudományos elmélet elfogadásának első feltétele annak belső meggyőző ereje. Ép ezért az, hogy milyen érték-elméletet fogadunk el, csakis ettől függhet. Jelen soraim célja nem is állhat abban, hogy a szubjektív értékelméletnek azért előbbre való voltát hirdessem, mert jobban mutatja a mai társadalom hiányait, mint bármely más értékelmélet. Ez egészen hibás okoskodás volna. Célom kettős volt. Először is az, hogy

a polgári közgazdaságtan részéről a szubjektív értékelméletből vont következtetések által a szubjektív értékelmélet ellen szocialista körökben keletkezett ellenszenv alaptalan voltát bizonyítsam. Másodszor pedig az, hogy kimutassam, mennyire meggondolandó, hogy a Marx-féle rozoga és a szocializmust inkább diszkreditáló, mint támogató értékelmélet helyébe, melyet már alig lehet tartani, nem volna-e célszerű a tárgyilagossabb alappal bíró szubjektív értékelméletet elfogadni.

A szocialista követelmények súlya kétségkívül nyer, ha a rozoga alap helyett a mai tudomány színvonalán álló elméletből folyó következmények támogatják azokat és a szocializmus a jövőben nem lesz tudománytalan, meghaladott értékelméleten alapulónak mondható. Véleményünk szerint Marx értékelméletének elejtésével a nagy gondolkodó szellemének nem ártunk, sőt az általa kifejtett tanoknak, melyeket hatalmas intuíció következtében a lángelme megsejtett, de objektíve bebizonyítani talán éppen szikrázó szellemének szenvedélyessége következtében nem tudott, megadjuk a szilárd alapot. Mindig vannak és kellnek olyan géniuszok, kik megsejtik a világban és az emberi életben létező nagy összefüggéseket, mielőtt azokat az emberiségnek objektíve bebizonyítani lehetséges volna. Sőt ha a tudományok történetében körülnézünk, inkább azt kell konstatálnunk, hogy kevésszer adatott egy-egy nagy gondolat lánglelkű megsejtőjének az, hogy teljesen alapozza is azt az épületet, mely az ő terve szerint, az ő magasreptű gondolkozása alapján fog épülni. Így van ez többé-kevésbé a tudományos szocializmussal is. Az életben érvényesülő nagy törvényszerűségek bebizonyítására oly értékelméletet állítottak fel, melynek gyengéit az ellenségeknek nem volt nehéz kitalálni, mert az élet tapasztalataival és a létező körülményeken alapuló dedukciókkal egyenlőképp ellenkezik. Az utódok igen érthetően a nagy mesterek minden gondolatmenetét tiszteletben tartva, máig ragaszkodtak e tanhoz, bár napról-napra inkább kellett tapasztalniuk, mennyire nehéz annak megvédése és mennyire gyengíti e tan pozíciójukat. Ép ezért, úgy hiszem, itt az idő komolyan megfontolni, vajjon csupán az azt megalapító nagy gondolkodók iránti kegyelet jogosulttá teszi-e az oly elmélethez való ragaszkodást, mely mai tudásunk állapota mellett már nem állja ki a bírálatot és így a szocializmus eszméinek inkább hátrányára van, mint előnyére.

Berlin, márczius hava.

Hevesi János.

ÖNÁLLÓ VÁMTERÜLET ÉS OSZTÁLYHARC.

I. Az Ausztriával fennálló kapcsolat és az uralkodó osztályok gazdasági érdekei.

A vámterület közös vagy önálló volta csak egy részlete azon kérdéscsoportnak, melyet röviden *dualizmusnak* szokás nevezni, s mely a Magyarország és Ausztria között fennforgó kapcsolatnak összes gazdasági, s ezzel együtt közjogi és politikai vonatkozásait magában foglalja. Midőn tehát azt akarjuk vizsgálni, mi hozta létre a közös vámterületet a múltban, illetőleg mily okok idézték elő 1848 előtt a Habsburg-háznak Magyarországgal szemben követett vámpolitikáját, továbbá hogy mily tényezők működnek közre a jelenben és a közel jövőben az önálló vámterület létrejöttére, vagy ennek megakadályozására, mindezen kérdéseket csak úgy dönthetjük el megnyugtatóan, ha a dualisztikus államkapcsolat gazdasági alapjait összes vonatkozásaiban vizsgálat alá vesszük. Eddigi történetíróink a gazdasági tényezők befolyásának méltatását e téren is teljesen elhanyagolták, s megelégedtek sokszor homályos, sokszor valótlan ideológiai magyarázatokkal. Acsády Ignácot illeti a kezdeményezés érdeme azon irányban, hogy a magyar nemzet történelmi fejlődését és küzdelmeit természetes okaikra, a gazdasági rugókra igyekezett visszavezetni. Az ő általa kijelölt utón immár sokan haladnak, s ezen irányzat más tekintetben való továbbfejlesztésére érdekes kísérletet tett Szabó Ervin, midőn a magyar történetre a marxista szociológiai alapelveit és a történelmi materializmus módszertani eszközeit alkalmazta.¹

¹ Marx és Engels műveinek magyar kiadása I. kötet.

Jelen értekezésnek célja leend annak kimutatása, mily gazdasági okok és erőviszonyok hozták létre az Ausztriával való kapcsolatot, mily gazdasági tényezők működtek ezen kapcsolat létesítése óta annak fenntartására és lazítására, mily eredmény várható ezen tényezők hatásától a jövőben, s mennyiben befolyásolják ezek a vámterület kérdését. Vagyis röviden, a *magyar társadalomnak mily gazdasági érdekei kívánják a dualizmus s így a közös vámterület fenntartását vagy megszüntetését?* Ezen kifejezés alatt magyar társadalom 1848-ig, sőt sok tekintetben még 1867-en túl is csakis a populus Werbőczyánus tagjait, a középnemességet és a nagybirtokot érthetjük, mivel a politikai hatalmat és gazdasági uralmat kizárólag ezek gyakorolták. Ipari bourgeoisie, minthogy a török hódítás és a nyomában járó pusztulás tönkretette az ipari életet, nem fejlődhetett, a jobbágyság s általában a proletariátus pedig az 1514-iki parasztlázadás leverése után teljes elnyomásban élve semmi befolyást nem gyakorolhatott az ország sorsának irányítására. így tehát a kitűzött feladat oda redukálódik, hogy Ausztriához való viszonyunkat az uralkodó osztályok gazdasági érdekei szempontjából vegyük vizsgálat alá, még pedig azon időponttól kezdve, midőn ezen kapcsolat létrejött.

1. A mohácsi véstől III. Károlyig.

1526-ig Magyarország belső történetét az uralkodó osztályoknak egymás ellen folytatott, a gazdasági szervezet átalakulásával kapcsolatos küzdelmei töltik be.¹ A külföldi kalandozások kora után a lakosság a mezőgazdaságra tért át, minthogy ez azonban nagyon kezdetlegesen üzetett s a rabszolgai, később pedig a jobbágyi munka is alacsony színvonalon állott, az uralkodó osztályoknak a járadék emelésére, vagy bizonyos színvonalon való tartására csak egy mód kínálkozott, minél több birtoknak szerzése; s miután az ország területe a XIII. század folyamán már teljesen magántulajdonba ment át, egymás birtokainak megszerzése és kifosztása. Az oligarchikus nagybirtok és középnemesség ádáz küzdelmet folytatnak egymással s ezen küzdelem volt alapoka azon folytonos trónvillongásoknak, melyek a magyar állam életét már az Árpád-házi királyok

¹ Ezen küzdelmek részletes kifejtését és megokolását, minthogy az messze vinne a kitűzött tárgytól, itt nem kísérelhetem meg, fenntartom azonban más alkalomra.

korában is, s azután 1526-ig betöltik, de másrészt tápot is nyert épen ezen villongások folytán.

1526 óta azonban nagyjelentőségű változás állott be, melynél fogva ezen küzdelmek fontos módosulást szenvedtek. Már itt előrebocsátom, hogy nem oszthatom Szabó Ervinnek azon tanítását, mely szerint az 1526-tól 1848-ig lefolyt harcok a középnemesség és a Habsburgokkal szövetkezett főnemesség osztályküzdelmek voltak, mert a Habsburgok uralomra jutása és a török hódítás folytán ezen osztályküzdelem lényeges eltolódást szenvedett. Félreértések kikerülése végett hangsúlyoznom kell, — nem állítom azt, mintha ezen küzdelmek megszűntek volna; én is azt vallom, hogy a harc tovább tartott, sőt napjainkig is érezteti hatását. Álláspontom az, hogy e küzdelem 1526 után megszűnt *egyedüli* determináló faktora lenni Magyarország történeti fejlődésének, mint 1526 előtt volt, s bárha nagy jelentőséggel bírt továbbra is, a magyar nép sorsának irányítására, egy *más* tárgyú, habár szintén osztályküzdelem is nyert befolyást. Szabó Ervin álláspontját csak akkor fogadhatnám el teljes mérvben, ha a Habsburgok magyar királysága olyan természetű lett volna, mint pl. az Anjouké vagy Jagellóké, kik uralmuk súlypontját Magyarországra helyezték. Mint-hogy azonban a török hódítás az ország óriási területére terjedt ki, később pedig Erdély is elszakadt, a Habsburgok az országnak csak csekély részére voltak kénytelenek szorítkozni, s magyar királyságukra csak annyiban helyeztek súlyt, mert az ország egyes részeinek birtokára az örökös tartományok és a német-római birodalom megvédése céljából szükségük volt. Ezt Ferdinánd már 1529-ben leplezetlenül kijelentette, s a Habsburgoknak a törökök kiűzéséig folytatott politikája kétségtelenül beigazolta. Ha a Habsburgok Magyarországot teszik uralmuk alapjává, s az államterület egészen birtokukba jut, úgy kétségtelenül az egész történelmi fejlődés folyamán a nagybirtok őket támogatta, s ők arra támaszkodtak volna, mert hiszen a magyar trón elnyerését nekik köszönhatték és a köznemességgel szemben nélkülök nem tarhatták volna fel uralmukat. *Ott azonban, a hol az uralkodóház a külföldön bírja hatalmát, s a hol az országra csak ezen külföldi birtokok megvédése céljából van szükség ott, ha érdekei megkívánják, előforduló esetben megengedheti magának azon luxust, hogy uralma fenntartásában belföldön is azon faktorokra támaszkodik, melyeken külföldi uralma sarkal, s ennél fogva politikáját úgy fogja*

berendezni hogy ezen külföldi faktorok érdekeinek kedvezzen, a mi mellett megtörténhetik, hogy ezen politika ellentétes lesz a belföld összes uralkodó osztályainak, s így a földbirtokos arisztokráciának érdekeivel is s legfeljebb csak egy nagyon jelentéktelen érdekcsoport fog hasznot húzni belőle. S ezért bátor vagyok azon következtetést levonni, hogy a Habsburg-ház uralomra jutásával a fő- és középnemesség osztályküzdelle megszűnik a történelmi fejlődésnek egyedüli determináló tényezője lenni, hanem ehhez hozzájárul egy hatásában nem kisebb, sőt azt gyakorta felülmúló tényező, a magyar uralkodó-osztályoknak harcai a külföldi hatalmi és gazdasági faktorokat képviselő uralkodóház ellen, miáltal a harc nem veszti el gazdasági jellegét. Vagyis röviden szólva: Az 1526-tól napjainkig lefolyt történelmi események nemcsak egyedül a magyar uralkodó-osztályok küzdelmei, hanem egyúttal a magyar és (rövid, de nem precíz kifejezéssel élve) osztrák uralkodó-osztályok harcai is. Azon állítást sem fogadhatom el, hogy a főnemesség — mint egész — volt mindenha a királyi hatalom pártján, mert a küzdelem története tanítja, hogy többnyire csak a főnemesség egy része tartott a Habsburgokkal, s az ellentáborban is a nagybirtok mindenkor fontos szerepet játszott. A Habsburg királyság uralma első két évszázada alatt csak a társadalom egy szűk körét tudta megnyerni, melyet korrumpált, s mely ellenérték fejében vakbuzgalommal támogatta. Ehhez járult még a török hódítás és a töröktől való félelem is, mert a Habsburgok híveinek legmegbízhatóbb kontingensét a nyugoti határon levő nagybirtok szolgáltatta, mert ennek egyrészt szüksége volt a királyi hatalommal való szövetségre birtokainak a töröktől való megvédése végett, másrészt az örökös tartományok közelsége miatt nem gondolhatt az elpártolásra. Hogy ez így volt, legjobban bizonyítja azon tény, miszerint a török hódítás alatt a nyugoti megyékben nemcsak a fő, hanem a köznemesség is túlnyomóan királypárti volt. A mennyire elismerést érdemel azon törekvés, mely a történetírást a nemzeti frazeológia béklyóiból akarja kiszabadítani, ép oly hibát követünk el akkor, midőn az Ausztriával folytatott küzdelmek jelentőségét lekicsinyeljük. Ha Szabó Ervin tételét elfogadjuk, úgy számtalan történelmi eseményt, melyekre alább ki fogok térni, nem tudnánk magunknak megmagyarázni. A török hódítás hatása és a külföldi birtokaira támaszkodó uralkodóházzal folytatott küzdelem azon tényezők, melyek megakadályozzák azt, hogy ezen korszak minden ese-

ményét a fő- és középnemesség osztály küzdelmének egyszerű témájából vezessük le.¹

Álláspontom igazolására szolgáljanak a következő tények.²

II. Lajos halála után a középnemesség és főnemesség egy része Jánost választotta királynak, míg Mária királyné, illetőleg Ferdinand körül azon klikk csoportosult, mely a hatalmat aa 1526-ki budai gyűlés óta kezében tartotta. A főurak nagy része vederemo-politikát folytatott, s az ellenkirályok közül ahhoz csatlakozott, a ki éppen túlsúlyban volt, s pártállását mindig oly időben változtatta meg, midőn mód nyílt a vele eddig egy párton levők birtokainak megkaparítására.

De Ferdinand és a pártján levő főnemesség között is állandóan forogtak fenn ellentétek. Ferdinand összes tanácsadói idegenek voltak, kik az osztrák hatóságok jogkörét az uralma alatt álló Magyarországra is kiterjesztették. Azonkívül a nyugati részeket megszállták az idegen zsoldosok, kik kíméletlenül zsaroltak, pusztítottak mindent, s így a főurak birtokait is. S midőn ezen körülményekhez még hozzájárult, hogy Ferdinand Perényi Pétert a leghatalmasabb oligarchát elfogatta, épen a főurak voltak azok, kik titokban összeesküvést szőttek ellene, s az orleánsi hercegnek ajánlották fel a magyar koronát. Ezalatt a szokott mederben folyt- tovább a belső osztály küzdelem, s a királypárti főurak épen úgy fosztogatták a velök egy párton levő köznemességet és főpapságot, mint az ellenpártiakat. Erdély külön kormányzat alá került, s bár itt is az uralkodó osztály kebelében adáz küzdelem dúlt, — az erdélyi társadalom készséggel támogatott minden oly mozgalmat, mely az uralkodó ház ellen irányult.

A főnemesség és a király közötti ellentét Miksa és Rudolf alatt csak szaporodott. A Habsburgok a tridenti béke után teljesen az ellenreformáció pártjára léptek, a főurak pedig csekély kivétellel protestánsok lévén, nem voltak hajlandók a lefoglalt egyházi javakat — melyeknek megszerzése áttérésüknek legfőbb okát képezte — visszaadni. Hozzájárultak még ehhez az idegen Esoldosok rablásai, s azon módszer, melyet Rudolf a cseh

¹ Hogy az Ausztriával való államkapcsolat mennyire kizárja a magyar állam történetének a szokásos sémák szerinti tárgyalását, azt az organikus szociológia szempontjából érdekesen fejtegeti Méray-Horváth Károly a Huszadik Század 1906 márciusi számában megjelent A koalíció kórisméje című cikkében.

² Ezeknek előadásánál főleg Acsády kutatásaira támaszkodom.

arisztokráciával szemben követett, t. i. hűtlenségi perbe vonta őket hogy jószágaitak elkobozhassa, s a magyar urak is féltek attól hogy ő reájok is sor kerül. Ez csakugyan be is következett. Rudolf zsoldos hadainak vezérei, Basta és Belgiojoso, a teljesen elszegényedett főpapság segélyével valóságos irtóháborút vezettek a főurak, így Rudolf legfeltétlenebb hívei Illésházy és Bocskay ellen is, s midőn ez utóbbi a proletariátus segélyével fegyvert fogott, az egész fő- és köznemesség csatlakozott hozzá, néhány határszéli főurat kivéve, kik ezt, mint Thurzó nyíltan bevallotta, azért nem tették, mert közel lévén a határhoz, féltek attól, hogy a császár elkobozza birtokaikat. S midőn attól lehetett tartani, hogy Rudolf boszút fog állani, összefogott ellene a fő- és köznemesség és az osztrák rendekkel szövetkezve detronizálták Rudolfot és helyébe Mátyást választották, ki korlátolt vallásszabadságot adott, s megerősítette azon törvényeket, melyek a fő- és középnemesség politikai és gazdasági uralmát biztosították.

A Bethlen és Rákóczi György-féle felkelések idején a főnemesség nagyrészt a király pártján áll, mert időközben a protestánsok felszaporodott birtokainak megszerzése végett ismét a kath. vallásra tért át. Mindazonáltal Bethlen és Rákóczi pártján is voltak hatalmas oligarchák s mihelyt hadaik győzedelmesen haladtak előre, a főurak tömegesen csatlakoztak hozzájuk.

Jelentős fordulat állt be a viszonyokban I. Lipót trónraléptével, mivel egyidejűleg az örökös tartományok életében is fontos változások mentek végbe. A fehérhegyi csata után a korlátlaná vált császári kormányzat kiirtotta az autochton cseh arisztokráciát és elkobozta birtokait. Ezen időben kezdte Európa-szerte a naturálgazdaság helyét az államháztartásban a pénzgazdaság elfoglalni, s ekkor indul meg mindenütt az ipar kapitalisztikus fejlődése s ezzel kapcsolatban az állami kiadások nagymérvű emelkedése. Ezen átalakulás rendkívül növelte a pénz utáni szükségletet s fokozott mértékben mutatkozott ennek hiánya az osztrák örökös tartományokban, mert a 30 éves és a franciákkal folytatott háborúk óriási összegeket nyeltek el. Hozzájárult még azon körülmény is, hogy a cseh és osztrák nagyipar is ezen időben kezdett fejlődésnek indulni, s márdettől fogva élénk ellentétbe jutott a magyar uralkodó osztályokkal, minthogy ezek adómentességöknél fogva nem járultak hozzá a megnagyobbodott állami terhekhez. Kívánatosnak lát-

szott tehát a cseh példát Magyarországra is alkalmazni s a nagybirtok elkobzásból új pénzforrást nyitni. Lipót miniszterei nem is késték a császárt ez irányban befolyásolni, mert a főnemesség óriási birtoka dús zsákmányul kínálkozott. S midőn 1664-ben Lipót a szentgotthárdi fényes győzelem dacára csúfos békét kötött a törökkel, a főurak érezték, hogy reájok kerül a sor. A fenyegető veszedelem elhárítására létrejött a Wesselényi-féle összeesküvés, mely — bár ahhoz a köznemesség is csatlakozott — első sorban a nagybirtok konföderációja volt s mely tény minden egyéb itt felsorolt és felsorolandó körülmény mellett is elegendő volna álláspontom igazolására. Az összeesküvésnek részesei Zrínyi Miklós és Péter, Rákóczi Ferenc, Thököly István, Nádasdy Ferenc és Frangepán Ferenc, Wesselényi Ferenc, szóval az ország első oligarchái és nagybirtokosai voltak, kiknek kezén mérhetetlen vagyon halmozódott össze. A mozgalom azonban a vezetők képtelensége és a törökök kétszínűsége következtében dugába dőlt — s Lipót és tanácsosai kíméletlen bosszút állottak a főnemességen. Bár a mozgalomban részes főurak, mihelyt a vezetők elfogattak siettek a császári hadakhoz csatlakozni. Lipót még sem bízott bennük, hanem Pozsonyban guberniumot szervezett, melynek élén Ampringen, Volkra, Draheim, Wallsegg és Kollonics állottak s mely rangkülönbség nélkül rabolt, zsarolt mindenkit, még a hűségre visszatért főurakat is. Thököly felkelésében is nagyszámú főúr vett részt, de mihelyt a törökök kiűzése bekövetkezett, nagyon ellanyhult az uralkodó osztályok oppozíciója, mert a hadseregre támaszkodó császári hatalommal nem lehetett kikezdeni. De azért is csatlakozott a nagybirtok ismét Lipóthoz, mert a török kiűzése folytán óriási területek voltak megszerezhetőkké. Ezen okok idézték elő, hogy a Habsburg-ház örökösödési joga és a vis resistendi eltörlése minden ellenállás nélkül törvénybe iktattatott. De hogy Lipót mennyire nem bízott meg a főnemességben, kitűnik abból, hogy 1687-ben 167 külföldi főurat naturalizáltatott, kik óriási birtokokat nyertek. A Rákóczi felkelésben, melynek kezdeményezése a végső nyomorba jutott északkeleti megyék proletariátusától indult ki, még nagy számmal vettek részt főurak, de utóbb épen ezek voltak azok, kik Rákóczit cserben hagyva, a szatmári békét megkötötték.

III. Károly folytatta elődjeinek politikáját, megbízható arisztokrácia teremtése céljából, nagy számmal történtek továbbra

is honfiúsítások, s az újszülött főurak óriási adományokat szereztek, azonkívül a királynak tett szolgálataikért egyes köznemesek is mérhetetlen birtokokat nyertek. Ezen új életnek azután az országgyűlésen a királyi hatalom minden kívánságát teljesítették, s törvénybe iktatták az állandó hadsereget és nőági örökösödést, valamint a centralizációra törekvő bírósági és közigazgatási szervezetet, s ezzel létesítették az abszolútizmus minden szükséges előfeltételét.

A fentebbiekből tehát kitűnik, hogy a *főnemesség* és az uralkodóház között is állandó volt ezen korszakban az ellentét. S hogy a királyi kormányzat a *középnemesség* érdekeivel mennyire ellentétben állott, annak igazolására elegendő pusztán azon tény megemlítése, hogy — néhány határszéli megyétől eltekintve — a köznemességet majdnem teljes egészében mindig az uralkodóház elleni táborban találjuk. A csekély számú *városi polgárságot* pedig a nemesség pártjára hajlította az osztrák uralkodók azon vám- és kereskedelmi politikája, mely az amúgy is tengődő magyar ipart még jobban elnyomta, s mesterkéltn rendszabályokkal a forgalmat az osztrák városok, főleg Bécs felé terelte.

2. III. Károlytól 1848-ig.

III. Károly és Mária Terézia uralma alatt újabb változás áll be az osztály küzdelem jellegében. Az állandó hadsereggel szemben lehetetlenné váltak a fegyveres felkelések, s így megszűntek a hűtlenségi perek és az azokból folyó elkobzások; másrészt pedig a jogbiztonság a közállapotok konszolidálása s a rendes bíróságok létesítése következtében megszilárdult. Így lehetetlenné vált végleg azon módszere a vagyonszerzésnek, mely az elmúlt századokban a fő- és köznemesség közötti harcoknak legfőbb indító oka volt: az egymás fegyveres kifosztása és az elkobzott javak megszerzése. *Ezzel tehát természetszerűleg csökkent a köztük fennálló ellentét is.* De e változásnak még azon következménye is lett, hogy nem maradt a nemesség részére a járadék emelésének, illetve bizonyos színvonalon való tartásának más módja, mint a jobbágyság teljes kihasználása, tehát terheinek emelése. *Ebben azután már teljesen egyetértett a fő- és köznemesség.* Viszont azonban a királyi hatalomnak az állandó hadsereg felállítása óta még több pénzre volt szüksége, s mivel a nemesség mindkét csoportja az adómentességről hallani sem akart, a király is egyedül a jobbágyság adójára

volt utalva. Minthogy pedig a jobbágyok a végletekig voltak megterhelve, a király újabb adót, sőt egyáltalában adót csak úgy nyerhetett tőlök, ha a földesúrral szemben fennálló terheiken könnyített. Megható különben, hogy a rendi országgyűlés és a királyság mily buzgalommal védik a jobbágyságot egymás ellen; az országgyűlés nem akarja, vagy igen nehezen szavazza meg az adóemelést, viszont a király az úrbéri terhek könnyítését óhajtja. Mindegyik védi és óvja a jobbágyságot a *másiktól*, állítólag a jobbágyság érdekében, de tényleg azért, hogy maga minél többet húzhasson belőle. Így lett a királyság, bár akaratán kívül, azon szerepre predesztinálva, hogy a jobbágyság védője legyen, s természetes, hogy ezen szerep őt *nemcsak a nemességgel, hanem a nagybirtokkal is igen erős ellentétbe* hozta. Hozzájárult még ehhez, hogy az osztrák nagyipar és a nagybirtok is saját terheinek könnyítése végett, folyton a magyar nemesség adómentességének megszüntetésére ösztönözte a királyt, holott ezen törekvés épp oly viharos ellenállással találkozott *a fő- mint a köznemesség körében*.

Ezért tehát a XVIII. században a küzdelem olyképen alakul, hogy a *köznemesség* folytatja harcait az osztrák uralkodó osztályokra támaszkodó császár ellen, s — védi autonómiáját, mely módot nyújt neki, hogy a jobbágyok felett saját érdekei szerint rendelkezhessék. A főnemesség ezen küzdelemben nem fordul többé direkte a köznemesség ellen, s midőn a közös privilégiumokat fenyegeti veszély, — akkor egyesül vele. Kissé merésznek tűnik fel talán ezen állítás különösen azon időre, melyre nézve mindenkinek tudatában él, hogy a főnemesség mennyire elnémetesedett, s Mária Terézia udvarának staffageává süllyedt. De ha nem egyes külső jelenségeket, hanem a *mozgató gazdasági érdekeket* vizsgáljuk, úgy beigazolást nyer ezen állításnak igazsága. A főnemességnek csak azon része csatlakozott feltétlenül Mária Teréziához, majd később Józsefhez, melynek Ausztriában is nagybirtokai és az ottani ipari vállalatokban részesedései voltak s minthogy életüket jobbára Bécsben éltek le, tehát inkább osztrák, mint magyar főnemeseknek tekinthetők. A királyság pártján volt a *naturalizált* arisztokrácia is. Buzgó híve volt azonkívül az udvarnak az ezen időben kifejlődött *hivatalnok* arisztokrácia, mely a császárváros zajos életében ősi vagyonát elervén, csak hivatalvállalás által tudta társadalmi állását fenntartani. A főnemességnek túlnyomó része azonban bár az udvar légkörében élt, nem volt annak feltétlen eszköze, mert

ez érdekeivel ellenkezett volna. Hiszen a mint már említettem, a királyság két legfőbb követelése a jobbágyság terheinek könnyítése és a nemesi adómentesség megszüntetése volt, ettől pedig éppen úgy irtózott a köz- mint a főnemesség. Minthogy a legtöbb megyében a nagybirtok befolyása döntött, azért nem támogatta feltétlenül a központi kormányzatot a vármegyei autonómia megtörésében, mert ez saját befolyásának megsemmisítését is jelentette volna. Nem a köznemesség elleni ellentét folytán csatlakozott a királyhoz, hanem azon természetes vonzáson kívül, melyet az arisztokráciára Mária Terézia fényes udvara gyakorolt, azon törekvés is vezette, hogy a királyság liberálisnak látszó reformjainak élet letompítsa, s legalább a saját birtokaira nézve hatástalanná tegye. S mihelyt ezen reformok elevenbe vágók voltak, nem késett a királynak frontot csinálni, s a köznemességgel összefogni.

A királyság pénzügyi okokból több ízben kísérletet tett a jobbágyok földesúri terheinek könnyítésére, mivel állandó hadseregére támaszkodva a főnemesség támogatására szüksége nem volt, s immár az összes magyar uralkodó osztályokkal szembeállhatott. Mikor III. Károly 1728-ban a jobbágyokra kedvező reformot akart alkotni, nemcsak az alsó, hanem a felső tábla is ellene szegült. Midőn Mária Terézia az úrbéri rendezést meg akarta valósítani, mindkét táblánál siket fülekre talált s a rendek hozzájárulás helyett a szokott gravaminákkal hozakodtak elő, úgy hogy a királyné többé össze sem hívta az országgyűlést, hanem abszolút utón léptette a reformot életbe. József rendszerének bukását is az idézte elő, hogy oly reformokat is forcírozott, melyek a nagybirtok érdekeit gyökerében támadták meg, a főurak nagy része az ellenzék terére lépett s azok is, kik hívei maradtak, folyton sürgették Józsefet, hogy reformjait vonja vissza.

Lehetetlen itt néhány szót nem szólni azon vámpolitikáról, melyet az uralkodóház Magyarországgal szemben követett. Ezen vámpolitikának alapelve volt Magyarországtól mindent olcsón venni és drágán eladni, megnehezíteni a kivitelt és olcsó árra leszorítani a gabonát, mint azt Józsefnek gróf Pálffyhoz. 1785-ben intézett leirata is kijelenti. E vámrendszer a bornírt, sőt komikus intézkedéseknek láncolata volt, melyek éppen az ellenkező hatást érték el, mint a minőt céloztak. Az osztrák uralkodó osztályok azért követelték ezt a vámpolitikát, mert a magyar nemesség adómentességéről lemondani nem volt haj-

landó, s ezért ők saját adóterhükön így akartak könnyíteni. Ámbár ezen kifogás sem volt őszinte, mert Acsády kimutatja, hogy a magyarországi adózó elemek járultak aránylag oly összeggel az állami szükségletek fedezéséhez, mint az osztrák örökös tartományok. Így Magyarországból 1797 — 1802 közötti időszakban a rendkívüli hadi adókat nem számítva, évenként átlag 45 millió forint folyt be a kincstárba, mi az akkori viszonyokhoz képest óriási összeg volt. E vámpolitikai rendszer azonban nemcsak a középnemességet, hanem a nagybirtokot is megkárosította, de legérzékenyebben sújtotta magát a *jobbágyságot*, melyet éppen a királyság akart pártfogolni, mert a terményeket egyáltalán nem, vagy csak nagyon olcsó áron lehetett értékesíteni, azonkívül a nemesség a gazdasági depresszió terhét az ő vállaikra hárította át, *beigazolódván ezzel is az osztrák politika hagyományos képtelensége, mely mindig azon tényezőket károsította meg legjobban, a melyek támogatására voltak utalva.* Azonkívül ezen famózus vámpolitika tönkretette a városok fejlődését s meggátolta egy erős *bourgeoisie* kifejlődését, melyben a királyság és jobbágyság a nemesség adómentessége elleni harcaikban erős támaszra lelhetek volna, s II. József törekvései éppen a *városi* lakosság körében találtak leghevesebb ellenzésre, noha ezek túlnyomóan német ajkúak voltak. Az 1790-iki országgyűlés összes elemei egyetértettek abban, hogy a Józsefi eset ismétlődését meg kell akadályozni, bármilyen nagy is volt az ellentét közöttük máskülönben. Az alkotmánybiztosítékokat megerősítették főleg annak megakadályozása végett, nehogy a királynak módjában legyen abszolút úton reformokat életbeléptetni. A gazdasági kérdésekben sokáig húzódtott a megegyezés, végre is a király volt engedni kénytelen, s visszaállították a jobbágyságot.

A francia forradalom és a Martinovics-mozgalom hatása alatt a fő- és köznemesség majdnem kivétel nélkül a reakció karjaiba vetette magát s a vármegyék üldözték legjobban a Martinovics-összeesküvés részeseit.

* * *

1815 de még inkább 1825 után az abszolutizmus első sorban a fegyveres erőre támaszkodott. Legmegbízhatóbb hívei mint az előbbi korszakokban is, a naturalizált és hivatalt viselő arisztokraták voltak, kik azonban nem tekinthetők a magyar nagybirtok képviselőinek. A főnemességből a kormány pártján állandóan csak a határszéli nagybirtok volt, melyet

évszázados tradíciói is az uralkodóházhoz vonzottak. De köztük és az osztrák uralkodó osztályok között is jelentékenyen növekedett az ellentét, mert az utóbbiak egyre és folyton nyomatékosabban sürgették a magyar nemesség adómentességének eltörlését. Az 1825 és 1848 között lefolyt küzdelmeket nem tekinthetem — mint Szabó Ervin — a közép- és főnemesség osztályküzdelmének, hanem ezen küzdelmet *a szövetkezett fő- és középnemességnek reformer része vívta a kettőnek a kormánynyal szövetkezett reakcionárius többsége ellen*. Hogy mily gazdasági indokok vezették ezen reformer kisebbséget, arra rövidesen reátérek. S hogy ezen küzdelem 1848-ban diadalra jutott, ez nem a köznemesség túlsúlyra jutásának, hanem a külföldi események első sorban a párisi és bécsi bourgeois forradalmak — s mint Szabó Ervin kifejti — nagyrészt a március 15-iki pesti események befolyásának tulajdonítható. A diadal azonban rövid ideig tartott s a reakció teljesen győzelemre jutott éppen azért, mert a fordulat efemer tényezők hatása folytán állott elő, s nem előzte meg a gazdasági viszonyok gyökeres átalakulása. Éppen oly téves dolog a fő- és középnemességet az alsó és felső táblával azonosítani s a két tábla között folyt viszálykodásból a fő- és középnemesség közötti ellentétekre vonni következtetést. Az alsó tábla már összeállításánál fogva olyan természetű volt, hogy ott a főnemesség befolyása éppen úgy érvényesülhetett, mint a felső táblán. Hiszen ha jelenlegi viszonyainkat szemügyre vesszük, akkor is láthatjuk, hogy a képviselőházban a nagybirtokos arisztokrácia befolyása éppen oly korlátlan, mint a főrendiházban. Azonkívül szem elől nem kell tévesztetni, hogy Metternich szövetségesei az 1825—1848 közötti időben első sorban a reakcionárius *köznemesség* soraiból kerültek ki s Metternich ezeknek a földtehermentesítés és közteherviselés iránti ellenszenvét használta fel arra, hogy az ellenzéknek közjogi törekvéseit az alsó táblán paralizálja. Az 1832-iki országgyűlésen Metternich mindent elkövetett, hogy a megyéknél reakcionárius többséget választasson s utóbb még azt is kivitte, hogy azon megyék is, melyek liberálisabb utasításokat adtak, azokat visszavonják.

A fő- és középnemesség ellenzéki része a gazdasági reformokat jói felfogott érdekből sürgette, mert egyrészt európai műveltségénél fogva átlátta, hogy ezen reformok nemcsak nem csökkentik jövedelmét és gazdasági szupremációját, hanem ellenkezőleg, azt emelni fogják, másrészt a tömegeket akarta

megnyerni, hogy az osztrák hatalmi faktorok jogosulatlan befolyásának kizárásával az állam kormányzatát teljesen magához ragadhatta. Ezt tudta jól Metternich, s ezért mindent elkövetett, hogy működésüket ellensúlyozza, s ezen célra legalkalmasabbnak látszott a *közép- és főnemesség* azon részét támogatni, mely *irtózott a gazdasági reformoktól s ezektől való féltében inkább elfogadta a kormány közjogi programját* is. Azonkívül letűnt Mária Terézia és József aerája, s a közbenjött forradalmak tanúságai folytán nem látszott kívánatosnak a tömegekkel kacérkodni, ti ezért azt látjuk, hogy a kormány és a reakcionárius alsó- és felső-táblai többség lehetetlenné tesz minden gazdasági reformot a maga a kormány törölte ki 1836-ban az úrbéri javaslatból a liberálisabb részeket. S bár Metternich állandóan azzal fenyegette az ellenzéket, hogy a jobbágyságot reájok fogja uszítani, ezt inkább csak azért tette, hogy a féltékenyeket pártjára hajlítsa, hiszen épen ő volt az, a ki a lengyel kommunisták 1846-iki mozgalmát a rutén paraszttal fojtotta vérbe, s a híres 1843-iki választásokon pedig a bocsoros nemességgel lépett szövetségre, kiket azzal bujtogatott fel, hogy az ellenzék győzelme adómentességük végét jelentené. Az adminisztrátori rendszer körüli küzdelmeiben is első sorban ezek, valamint a reakcionárius köznemesség támogatták. Viszont a *főrendiség* körében is rendkívüli számban megnövekedett a reformpárt, kiket a kormány még jobban gyűlölt, mint az alsó-tábla ellenzékét. Széchenyi munkái első sorban az udvarnál keltettek reszenzust, s csak akkor kezdtek vele megbékülni, mikor Kossuth ellen fordult. Az ellenzéki áramlat a felső-táblán is olyan erős volt, hogy 1840-ben 35-tag már ellenzéki kört merészelt alakítani. Az ipar- és védegyelet élén, mely az önálló vámterületi mozgalomnak előfutárja volt, s melyet Metternich felségárulásnak minősített, mágnások állottak. Az arisztokráciának azon csoportja, melynek nevével legtöbbször találkozunk a küzdelemben — a hivatalt viselő mágnások — feltétlenül a kormány kezében voltak, de épen úgy nem lehet szerepökből az egész főnemesség állásfoglalására következtetést vonni, mint ha a jelenlegi viszonyok alapján valaki 50 év múlva azt írná meg, hogy a király és országgyűlés közötti konfliktusban az arisztokrácia a király pártján volt, mert a főispánok között Gróf Pongrácz, Pallavicini, Laszberg, Berchtold, Teleki, Csáky stb. szerepelnek. Az arisztokrácia második csoportja pedig gróf Deseffy Emil vezetésével a közös vámterület megterem-

tését és a közbenső sorompók megszüntetését kívánta, ebbe pedig, az osztrák nagyipar csak azon feltétellel volt hajlandó belemenni, ha a nemesség az adómentességről lemond, mit pedig a konzervatívok nem akartak.

Az 1847-iki országgyűlésen még oly bizonytalan volt a reformpárt többsége, hogy a kormány az adminisztrátori kérdésben egy szótöbbséggel győzött. A reakció nyomása az ellenzéknek mindkét táblán radikálisabb irányba hajtotta, s midőn a párisi, bécsi és pesti események bekövetkeztek, ezeknek behatása alatt nagyobb győzelmet vívott ki, semmint maga akarta s oly reformokat is valósított meg, melyek igen rövid idővel azelőtt még eszeágában sem voltak. A kormányra jutott ellenzék háta mögött eleinte a fő- és középnemesség túlnyomó része állott, de később a parasztmozgalmak hatása és az ellenforradalomnak Európa-szerte bekövetkezett győzelme folytán a nagybirtok túlnyomó része visszavonult tőle, míg a bürokratikus arisztokrácia, mely a bekövetkezett változások folytán állását és befolyását veszítette, ádáz dühvel csatlakozott a reakcióhoz s tagjai voltak azok, kik Windischgrätzet és később az oroszokat az országba kísérték. Az arisztokrácia és a főpapság sok tagja vett részt a szabadságharcban, a debreceni detronizációt a főrendiház is megszavazta, viszont a köznemességnek egy jelentékeny része, különösen a Dunántúl és az északnyugati megyékben a forradalomtól meglehetősen távol tartotta magát.

Mielőtt ezen korszak ismertetését befejezném, még egy megjegyzést kell tennem. Szinte közhelylyé vált már azon állítás, hogy a magyar nemzet (értve alatta az uralkodó osztályokat) *par excellence jogász nemzet*, mely a gazdasági szempontok iránt érzékkel nem bír, s összes tevékenységét a jogi szórszálhasogatás, a paragrafusokon való nyargalás és a közjogi viták merítik ki. Ha az 1526—1848 között lefolyt eseményekre nézve elfogadjuk a most általam előadni megkísérelt magyarázatot, akkor látni fogjuk, hogy a nemesség részére ezen közjogi szórszálhasogatás, a gravaminák folytonos felhánytorgatása a *gazdasági védekezés fegyvere* volt, egy neme a *politikai sztrájk*nak, melylyel gazdasági uralmát a királylyal szemben megvédeni törekedett. Addig nem szavazott meg adót, míg a király nem erősítette meg azon törvényeket, melyek *gazdasági szupremáciáját* biztosították. Sőt 1867 után is a közjogi kérdések örökös előtérbe helyezése, s az ebből kifejlődött obstrukció nem más, mint kifolyása azon *gazdasági antagonizmus-*

nak, mely a magyar és osztrák uralkodó-osztályok közt fennáll, s melynek magyarázására később még részletesen kitérek. Azonkívül a gravaminális politika az elmúlt századokban is és most is nagyon alkalmas eszközül szolgált arra nézve, hogy az uralkodó-osztály a vagyontalanok érdekében szükséges reformokról a figyelmet elterelje, vagy azokat megghiúsítsa. Tehát az örökös közjogi vitázás nem a nemesség jogászai szenvedélyének kifolyása, nem egy speciális »morbus hungaricus«, hanem ellenkezőleg, tudatos eszköze *gazdasági* uralma megvédésére irányuló törekvéseinek.

3. 1848-tól 1867-ig.

A forradalom leverése jelentős változásokat idézett elő az osztrák birodalom *vámpolitikájában*. Az adómentesség és jobbagység eltörlése folytán megszűnt azon utolsó kifogás, mely az eddigi vámrendszer és a közbenső vámsorompók fenntartását jogosulttá tette. Időközben a német Bund területén 1833-ban létrejött a Zollverein, melyben a vezető szerepet Poroszország ragadta magához, s lassankint érdekkörébe vonta az összes német államokat. Ausztriában sejtették az ebből eredhető veszélyt, s a vezető férfiak közül sokan kívánták, hogy Ausztria a Zollvereinbe lépjen, ezen kísérletek azonban az érdekelt körök makacsságán hajótörést szenvedtek. A Zollvereinbe való belépés szükségessé tette volna Ausztria prohibítív vámjainak leszállítását s a közbenső vámsorompók megszüntetését, erről azonban az osztrák nagyipar két okból nem akart hallani, egyrészt a szertelen védelemtől elpuhulva minden versenytől irtózott, másrészt a magyar piacot továbbra is gyarmati függésben kívánta magától tartani. 1850-ben Schwarzenberg az új osztrák miniszterelnök, a porosz befolyás ellensúlyozása céljából megtette a kezdeményező lépéseket, leszállította a prohibítív vámokat, s megszüntette a közbenső vámsorompókat. Ezen nap (1851. júl. 1.) volt a közös vámterület születésnapja, melynek első hatása az volt, hogy Pesten és Budán, de az egész országban is nagyszámú iparivállalat ment tönkre.¹ Schwarzenberg ezután folytatta lépéseit a Zollvereinbe való bejutásra nézve, de törekvései dugába dőltek Poroszország ellenállásán és az osztrák nagyipar kapzsiságán. Láng Lajos meggyőzően fejtette

¹ Vargha Gyula: A magyar hitelügy története 213—214. 11.

ki mint zárta ki Ausztriát a magyar piac elvesztésének félelme előbb gazdaságilag, azután politikailag Németországból.

1850 után egy másik gazdaságilag nem kevésbé jelentős változás ment végbe Magyarország történetében. A Bach kormány első feladatának hirdette a *földtehermentesítés* keresztülvitelét, már csak azért is, mert a kártérítési összeg meghatározása a kormányhatóságok hatáskörébe utaltatván, ez módot nyújtott neki arra, hogy egyrészt a passzív resistententiában levő köznemességen egyet üssön, másrészt a nagybirtokot magához édesgesse. Célját mindkét irányban el is érte, a nagybirtok lassankint visszatért a kormányhoz s az arisztokrácia és magasabb gentry züllött elemei csapatostól lepték el az állami hivatalokat. A föld tehermentesítés keresztülvitele egészen az abszolutizmushoz szegődött nagybirtokosok érdekében történt s a jobbágyok a megváltás és birtokrendezés körül jelentékenyen megkárosítottak. Ezen időben az abszolút kormányzásnak módjában lett volna az általa hirdetett elveket megvalósítani s a Józsefi hagyományokra támaszkodva, a jobbágyság érdekeit előmozdítani és megvédeni. A Bach-kormány azonban épen az ellenkezőt cselekedte, ismét példát adva arra, hogy a *katonai hatalomra támaszkodó abszolutizmus mindig cserben hagyta az alsóbb osztályokat, mikor azoknak érdekében valamit tehetett volna*. S hogy mennyire őszinték voltak a Bach-kormány törekvései, kitűnik abból is, hogy ugyanezen időben Galíciában felfüggesztette a földtehermentesítést s a jobbágyságot fegyveres erővel kényszerítette a robot elvégzésére. Hasonlóképp megkárosította a jobbágyságot a földadó behozatalánál, mert a kataszteri közegek az adóalapot a nagybirtokra nézve igen alacsonyan, a parasztságra pedig rendkívül magasan határozták meg, a mi a legaránytalanabb adóviselést eredményezte s a kisbirtok pusztulásának főokává lett. Még jobban károsodott a középnemesség, mely az ősiség és jobbágyság megszüntetése következtében belekerült a gazdasági élet forgatagába s minthogy a modern gazdálkodáshoz nem értett s a megváltási kötvényeket csak nagy árfolyam veszteséggel tudta érvényesíteni, mihamar teljesen eladósodott s megindult a föld nagy arányú mozgósítása. Ezen baj azonban a nagybirtoknak hitbizományilag meg nem kötött részét is érte s ezen okból, de még azért is fejlődött ki ellentét köztük és a kormány között, mert a nagybirtok hazánkban exportra lévén utalva, a dolog természeténél fogva freetrader volt, míg az osztrák nagy-

ipar által befolyásolt kormány a védelmi irányhoz ragaszkodott.

Miután Schmerling kísérletei a Gesamt monarchia megalapítása tekintetében kudarcot vallottak, az abszolutizmus kénytelen volt a kiegyezést megkötni. Erre kényszerítette azon körülmény is, hogy a fenyegetően közeledő pénzügyi bukás miatt hitele teljesen megcsappant, s ennek helyreállítására csak egy mód kínálkozott: a belső konszolidáció keresztülvitele, melynek első feltétele volt a törvényes állapot helyreállítása Magyarországon. De közreműködött a kiegyezés létrehozására még egy nem kevésbé fontos körülmény is. Azon sokféle népek, melyek a Habsburgok jogara alatt egyesülnek, miután érdekeik rendkívül divergálóak, az uralkodóház hatalma alatt csak a haderő segítségével, annak nyomása alatt tarthatók össze. S így az osztrák hadsereg mindenha *kettős* rendeltetéssel bírt, egyrészt az uralkodó osztály gazdasági uralmát az elnyomottakkal szemben biztosítani, másrészt az uralkodó osztály egyik csoportjának uralmát a többiekkel szemben megvédeni (így egyfelől általában az osztrákokét a magyarok, 1850 előtt az olaszok ellen, másrészt a németekét a csehekkel, a lengyelekét a ruténnel szemben stb.) Természetesen ezen kettős feladat csak növelte a szoldateszka jelentőségét s fontossága annyira fokozódott, hogy a dinasztia uralmának egyedüli alapjává lett s képes volt *külön* érdekeit akkor is érvényesíteni, ha azok az uralkodó osztályok összes csoportjainak érdekeivel is ellenkeztek. Ezen különállás megkívánta azt hogy a parlamentek minél kevesebbet szólhassanak bele a hadügy s a vele összefüggő külügyek intézésébe. E célra legalkalmasabbnak látszott a közösügyi szervezet, mely ezen ügyek kezelését kivette a parlamentek hatásköréből és a delegációk tehetetlen intézményének létesítése mellett az uralkodó abszolút jogkörébe utalta. Az osztrák nagybirtok és nagyipar bár parlamentáris jogainak csökkenését jelentette, mégis készséggel elfogadta ezen szervezetet, mert biztos volt benne, hogy *a közös kormányzat, a mennyiben a militarizmus külön érdekei mást nem követelnek, első sorban az ő érdekeit fogja szem előtt tartani*, s ezen számításuk be is vált. Az uralkodó azon kívánsága, hogy a vámügy is közösügygyé tétessék s így abszolút jogkörébe utaltassák, megtört a magyarok ellenállásán. Az országgyűlés minden emóció nélkül elfogadta ugyan a közös vámterületet, mert ez megfelelt az agrárius érdekeknek, de legalább papíron

biztosítani akarta magának a gazdasági önállóságot, ha esetleg érdekei annak megvalósítását követelnék.

4. 1867-től napjainkig.

1867 óta már kétséget kizárólag kimutatható azon tény, hogy az uralkodó osztály összes csoportjai valamennyien ellentétbe jutnak Ausztriával, mivel a két állam között fennforgó kapcsolat mindegyik osztálynak gazdasági érdekeit sérti. A kiegyezés utáni korszakot leghelyesebben a »végzett földesurak« korszakának nevezhetnők. A középnemesség az abszolút kormányzás, a passzív resistentia éveit azzal töltötte el, hogy elköltötte a földtehermentesítés folytán nyert váltságösszegeket. A kiegyezést, mely által Magyarország belpolitikai önállóságot nyert, örömmel fogadta, mert ezáltal szédületes perspektíva nyílt meg előtte, a mint 1848 előtt a jobbágyság munkájából élt meg, most az újonnan alakult magyar állam által akarta magát felsegíttetni. Ezen körülmény magyarázza meg azt, hogy a koronázás utáni országgyűlésen csak alig néhány olyan szélsőbaloldali képviselő ült, ki a kiegyezéssel szemben a merev negatio álláspontjára helyezkedett. Azonban rövid idő múlva tapasztalnia kellett a gentrynek, hogy számításai nem váltak be teljesen, mert a magyar államháztartás oly annyira túl volt a hadügyi, osztrák államadóssági és egyéb közös kiadásokkal terhelve, ezek pl. 1868-ban az összes kiadások 48%-át tették ki, hogy minden igényőknek megfelelni nem tudott s ezért az Ausztria elleni évszázados gyűlölet ismét lánggra lobbant, a függetlenségi párt szaporodni kezd s az országgyűlésen a legvehemensebb támadások intéztetnek a dualizmus ellen. A mi a *nagybirtokot* illeti, ezt 1867 után érdekei szintén mindinkább osztrákellenes irányba terelték. Azáltal, hogy Magyarországot bel- és gazdasági ügyekben (kivéve a vámpolitika ügyét) többé nem Bécsből, hanem Budapestről kormányozták, megszűnt azon vonzás, mely eddig Bécs felé irányította őket, mert az arisztokrácia tudatára jött annak, hogy az agrár Magyarországon a politikai hatalmat teljesen birtokába kerítheti, s a törvényhozást kénye-kedve szerint intézheti, míg az összmonarchia fennmaradása esetén az osztrák nagyipar és bourgeoisie versenyével kellett volna megküzdeni.

De a nagybirtoknak az osztrák uralkodó osztályokkal való antagonizmusát még jobban előmozdította a közös kormány vámpolitikája, mely tovább is teljesen az osztrák nagyipar szolgálatában állott. Ez utóbbi szabadkereskedő volt keletre és

védvamos nyugatra, míg a magyar nagybirtoknak érdekei épen ellentétesek voltak. A kiegyezés utáni vámszerződésekből hiányzottak az agrárvámok s a második kiegyezésnél már nagy viharokat idézett elő a magyar képviselőházban ezen ellentét, annál inkább, mivel az új autonóm vámtarifa tervezete a nyers-termékre egyáltalában nem, az állatokra nézve pedig nagyon mérsékelt vámokat tartalmazott, ellenben az ipari vámokat ismét tetemesen emelte. A szadadelvűpártból a nagybirtok jelentékeny része kilépett, sőt kormányválság tört ki s midőn a második kiegyezés a törvényhozás retortáján nagynehezen keresztüljutott, az ellentétek legkevésbé sem szűntek meg. A 1878-iki boszniai okkupáció majdnem államcsődöt vont maga után, emellett a katonai költségek is emelkedtek, az állam hosszú éveken keresztül tetemes deficittel küzdött s a pénzügyi válságból csak a dohány-, szesz-, cukoradó nagymérvű emelése, az adószabályok megszigorítása és az italmérségi jövedék államosítása által tudott megszabadulni, mely reformok a birtokososztályoknál találtak a legnagyobb ellenzésre. Azonkívül az amerikai verseny hatása alatt Németország is a mezőgazdasági védelem terére lépett s 1879-től 1892-ig nem kötött kereskedelmi szerződést monarchiánkkal, mi agrár kivitelünket hátrányosan befolyásolta. Mivel a szerződés megkötésének egyik oka az volt, hogy Ausztria nem volt hajlandó ipari vámjaiból engedni, a közvélemény a kivitel csökkenéséért a dualizmust okolta. Azonkívül a közös vámterület a vele járó fogyasztási adók rendszere folytán a magyar államot, a sokkal gazdagabb osztrák államkincstár javára évenként átlag 7 millió forinttal károsította meg. Minthogy a közös vámbevétel feleslege a közös költségek fedezésére fordított, magyar részről állandó kívánság volt, hogy a pénzügyi: az u. n. déli és exotikus cikkekre vetett vámok emeltesse, a mibe pedig az osztrák kormány nem akart belelenni, mert egyrészt ezek alacsony volta tette lehetségessé neki azt, hogy a déli államok az osztrák iparcikkekre alacsony vámokat vessenek s azonkívül nem akarta, hogy a magasabb vámbevétel folytán a közös kiadásokból kevesebb jusson Magyarországra. A nagy- és középbirtokot elkeserítette az is, hogy a közös kormány a hadsereg szükségleteinek beszerzésénél majdnem kizárólag az osztrák nagyipart és nagybirtokot vette igénybe. A *nagybirtok* körében a már fentebb elősorolt okoknál fogva élénk averzió mutatkozik a dualizmus ellen, mi abban nyert

kifejezést, hogy a mérsékelt ellenzék a későbbi nemzeti párt, melynek tagjai túlnyomóan az arisztokrácia és nagybirtok tagjaiból kerültek ki, az u. n. nemzeti követelésekkel kezd kacérkodni.

De az uralkodó társadalom többi osztályaiban is nagy mértékben növekszik ezen averzió. A *középnemesség* pusztulásnak indul és nem nyerhet az államtól annyi támogatást és hivatalt, a mennyit igényel, mert kéréseit azzal utasítják el, hogy minden pénz a hadügyi és a közös költségekre kell. Azonkívül a közös kormány vámpolitikája a külföldi agrárversenyt reászabadította s ezzel szintén érzékenyen megkárosította. A *gyáripar* természetesen nehezen tud fejlődni az osztrák verseny folytán s hogy existenciáját fentartsa, kartellekre kénytelen az osztrák konkurensokkal lépni, a melyek mindig kedvezőtlenek reá nézve. A *kisipar* a gazdasági élet fejlődésével pusztulásnak indul, s ezért az osztrák versenyt okolja. A *haute finance* szabadulni kíván az osztrák bankok gyámságától, a *kiskereskedelem* pedig osztrák hitelen tengetve életét, kényre-kedvre ki van az osztrák gyárosoknak szolgáltatva s gyűlölettel van irántuk eltelve. A *kisbirtok*, melynek túlnyomó részét az 1848-ban felszabadított jobbágyság teszi ki, leghívebb támasza a függetlenségi pártnak. A jobbágyság felszabadítását Kossuth Lajosnak tulajdonítja, el énben az úrbéri rendezés és elkülönítés, melyben érzékenyen megkárosított, már a Bach kormány közegeinek műve volt. Azonkívül minden oly esetben, midőn az állam áldozatot követel tőle *közös* vagy *osztrák* intézménnyel találkozik, a hadsereg, mely a termelő munkától elvonja közös, a súlyos adókat a magas katonai terheknek tulajdonítja, azonkívül a dohány-monopólium, finánc, stempli s más hasonló intézmények, melyek életét megkeserítik, mind osztrák eredetűek. Az *értelmiségi* foglalkozásuk az uralkodó osztályok érdekeit szolgálván, jólétök azok gazdasági helyzetétől függvén, szintén osztrákellenesek, különösen az ügyvédség.

Ezen körülményekhez hozzájárul még néhány valamennyi osztályra nézve érvényes tényező. 1. A közös hadseregbe *német* voltánál és szelleménél fogva az uralkodó osztály fiai nehezen juthatnak be vagy pedig előmenetelők van megnehezítve. 2. Minthogy az állami élet különböző viszonyai számtalan érdekszálal vannak egymáshoz fűzve, az osztrák befolyás még a szoroson vett *belső gazdasági* és *belpolitikai* kérdésekben is érvényesül, a mi a gentrynél és nagybirtoknál, mely politikai

monopóliumát félti, féltékenységet és elkeseredést idéz elő. 3. Az uralkodó osztály, mint már említettem, ezen sérelmek örökös vitatásával, az Ausztriaellenes agitációval azt is akarja elérni, hogy a szegényebb osztályok figyelmét gazdasági érdekeik érvényesítéséről elterelje. Azonkívül katonai részről gyakran elkövetett tapintatlanságok is növelik az *általános elkedvetlenedést*, még az opportunus elemek körében is, mely hangulat nagyon alkalmas oly egyének politikai szereplésére, kik arra sem képzettséggel, sem hivatottsággal nem bírván, magukat csak ezen kérdések állandó forszírozásával tudják a felszínen fenntartani. 4. S ha még ezekhez hozzávesszük az *ideológiai* tényezők, a sovíniszta eszmék népszerűségének, Ausztria ellen inveterálódott gyűlöletnek hatását, melynél fogva oly egyének is, kikre nézve gazdasági helyzetüknél fogva közönyös, mily viszonyban vagyunk Ausztriával, vagy értelmiségők hiányánál fogva nem tudják mérlegelni, mely álláspont kedvezőbb érdekeikre nézve, szintén az osztrákellenes áramlathoz csatlakoznak; mondom, ha ezen tényezők hatását még idevesszük, akkor kétségtelenül megállapítható azon tény, hogy *a magyar társadalom összes uralkodó osztályai, bár különböző gazdasági rugókból, de mind azon irányzat felé kezdtek hajlani, hogy a dualizmus akár kormányzati, akár katonai, akár gazdasági vonatkozásaiban meglazítottassék s esetleg meg is szüntettessék.*

Meg is indul a küzdelem az egész vonalon.¹ Az országgyűléseken eleinte nem jut teljesen kifejezésre, mert a Tisza Kálmán által inaugurált személyes uralmi kormányzat s a választási visszaéléseknek a művészetig vitt tökéletesítése folytán az országgyűlés nemcsak, hogy a népet nem, hanem még az uralkodó-osztályt sem képviselte. A küzdelemben » középnemesség vezet, melyre nézve ezen harc négy évszázad óta képez existenciális kérdést. A nagybirtok eleinte nyíltan nem vesz részt a küzdelemben, mert történeti és gazdasági tradicionál fogva nehezen határozza el magát, hogy az uralkodónak frontot csináljon, s azonfelül az 1887-iki III. kiegyezés az osztrák agráriusok befolyása folytán védelmet hozott számára. Bármilyen művészes volt Tisza Kálmán rendszere, a dualizmus ellen intézett rohamot csak ideig óráig-tudta fenntartani, mert hiszem itt mélyen szántó gazdasági okok harcáról volt szó. A küzde-

¹ Itt csak a közös ügyek tekintetében folytatott küzdelmekről lesz szó, az uralkodó-osztályok belső harcait ezen értekezés III. része fogja tárgyalni.

lem első ízben a véderővita idején tört ki rendkívüli hevességgel, s az 1892-iki választások után a függetlenségi-párt az óriási választási visszaélések dacára 102 tagot számlált. Időközben a nagybirtok is akcióba lépett, részt biztosított magának a hadseregszállításokban, kivitte a kisebb adótétel mellett termelt szesz kontingentálását, a fogyasztási adók tekintetében az átutalási eljárást, s az 1892-iki új autonóm vámtarifában érvényesítette érdekeit. Mindinkább közeledett azonkívül a kiegyezés megújításának ideje, s azon kérdés eldöntése, kötendő-e Ausztriával vámszövetség, s ha igen, mily feltételek mellett, s mily előintézkedések tétessenek a vámszövetség tartama alatt lejáró szerződések tekintetében? Minthogy a nagybirtok ezen kérdésekre nézve érdekeit biztosítva nem látta, azonkívül a politikai hatalom birtokából ki akarta szorítani a nagyobbrészt a haute finance zsoldjában álló, közjogi kérdésekben opportunistáknak, magadelvű-pártot, maga lép az oppozíció élére, mely ezáltal óriási erőre tesz szert. A Bánffy elleni három obstrukciót a nagybirtok és famulusai vezetik, s midőn Bánffy a lex Tiszával próbál rendet csinálni, a nagybirtoknak a szabadelvű-pártban bennmaradt része dissidál onnan (1899 decemberben). Széll a nagybirtok korlátlan uralomra jut, s az 1899—1903-iki szociálpolitikainak csúfolt törvényhozásra reányomja bélyegét, s az u. n. Széll-féle formulával az önálló intézkedés és autonóm vámtarifa megállapításának jogát biztosítja a maga részére. Minthogy azonban a kötendő külföldi szerződések tekintetében érdekeit teljesen biztosítva nem látja, s azonkívül uralmát felfelé nem érzi szilárdnak, a katonai kérdést használja fel arra, hogy a királyt engedékenységre kényszerítse, s a volt nemzeti párt titokban és nyíltan szítja és támogatja a függetlenségipárt részéről megindult obstrukciót, a melynek következménye az lett, hogy saját kreatúráját Széllt is megbuktatta. Tisza István, ki maga is a nagybirtok tipikus képviselője és a gentry uralmának lelkesült híve, vállalkozik arra, hogy a mozgalomnak gátat vessen, de eredménytelenül, erőszakosabb lépései után egymásután válnak ki a volt nemzetipárt, majd a disszidensek, s egyesülnek a szintén nagybirtokos néppárttal, s a középnemesség soraiból való, s a kisgazdákat képviselő függetlenségipárttal a bourgeoisie és az értelmiség csatlakozik hozzájuk, s az önálló vámterület és hadsereg hangos jelszavaival vonulnak a harcba. A nagybirtoknak *példátlan hatalmi állását* mutatja, hogy képes volt azon eddig szinte hihetetlen virtust megcse-

lekedni, hogy a választásokon elbuktasson *egy a hivatalos hatalom, korrupció és presszió minden eszközzel rendelkező kormányt*. A szabadelvűpárt megtizedelve tért vissza, s a nyár folyamán a nagybirtok utolsó hírvivői is elhagyták. Az arisztokráciának a főrendiházban levő része, bár a választásokon teljes erővel támogatta az ellenzéket, tradicionális óvatossága nál fogva eleinte félénken, de később teljes határozottsággal csatlakozott a koalícióhoz, melynek táborában csekély kivétellel az egész uralkodó osztály egyesült.

Nem tekinthető a fentebbiek folytán alaposnak azon vélemény, mely szerint a katonai kérdésben negyedfél év óta tartó obstrukció okát a középosztály azon törekvése képezi, hogy *fiait a hadseregbe akarja juttatni* s ezért ragaszkodik oly makacsul a magyar vezényszó követeléséhez. Ezen magyarázat kissé felszínes, mert itt sokkal mélyebben ható okokról van szó. Ezen törekvés kétségtelenül fokozta a küzdelem intenzitását, a mire néhány oldallal fentebb én is reámutattam, de az igazi okot azon gazdasági ellentétek és hatalmi szempontok idézték elő, melyek a történelem folyamán fejlődtek s melyeknek magyarázata képezte eddigi feji égetéseim tárgyát. Hogy a harc a katonai kérdésben nyilvánult meg leginkább, az az eddig előadottak után egészen természetes. Ezen okhoz hozzávehetjük még, hogy midőn az uralkodó osztályok egymás ellen folytatnak küzdelmet, mindegyik félnek a legfőbb törekvését képezi, hogy az osztályuralom ultima rációját a fegyveres erőt a saját befolyása alá juttassa és céljaira felhasználhassa. Annál inkább volt ez szükséges nálunk, hol a tapasztalat arra tanította meg az uralkodó osztályokat, hogy a királylyal és Ausztriával folytatott harcait rendszerint a hadsereg döntötte el az utóbbiak javára. Minthogy pedig a közös hadsereg ma is az uralkodó, illetve az osztrák érdekek szolgálatában áll, létkérdést képez reájok nézve a hadseregbe való befolyás elnyerése s erre a legcélravezetőbb eszközök az *u. n. nemzeti vívmányok*: t. i. a magyar vezényszó és a hadügynek az uralkodó abszolút jogköréből való kivonása. Azonkívül tekintetbe veendő, hogy minden oly küzdelemnél, melyet az uralkodó osztály saját érdekében folytat s mely a tömegeket akarja mozgásba hozni, nép-pszichológiai szempontból a legnépszerűbb jelszavakat használja. Erre pedig legalkalmasabb a magyar vezényszó követelése. lévén ez az ellenfélnek leginkább sebezhető része. Mert mindenki előtt nyilvánvaló azon állapot viszassága, hogy oly államban,

melynek többsége és hivatalos nyelve magyar, s melynek összes nemzetiségei 12% németajkútól eltekintve inkább tudnak magyarul, mint németül, a hadsereg vezényleti és kiképzési nyelve német legyen.

S hogy ezen gazdasági érdekek következtében folytatott harcban miért játsza a katonai kérdés a főszerepet, melyhez a koalíció makacsul ragaszkodik, azt még jobban megérthetjük, ha a nagybirtoknak az önálló vámterülettel szemben elfoglalt álláspontját vesszük vizsgálat alá. A nagybirtok és a középbirtokú gentry a kiegyezés idején szabadkereskedő és a közös vámterület híve volt azon oknál fogva, mivel Magyarország a benn termelt nyersterményeket nem tudván elfogyasztani, tehát exportra voltak utalva. A 70-es évek folyamán azonban a tengerentúli verseny erősen érezte hatását s ennek befolyása alatt az európai országok első helyen Németország, sorra kezdték elzárni vámsorompóikat a magyar export előtt, melynek a keleten is hatalmas versenytársai akadtak. A nagy- és középbirtok tehát agrárvédelem után kiáltozott, azonban e tekintetben hatalmas ellenfélre talált az osztrák nagyiparban, mely ettől a saját védelmét féltette. A nagybirtok tehát minden törekvését odairányította, *hogy az autonóm vámtarifa megállapításában és a külföldi szerződések megkötésében magának döntő befolyást biztosítson. Minthogy azonban a vámpolitika első sorban a közös intézmények hatáskörébe tartozik, ezek pedig az osztráké édekekre voltak mindenha tekintettel, küzdelmét egyúttal a dualizmus meglazítására irányította s ezen harcnak legfontosabb eredménye volt az 1898: I. t.-c. és a Széll-formula, mely az önálló vámterület jogi állapotát proklamálta. Ezen korasszülött teljesen a nagybirtok befolyásának gyermeke s első eredményét képezi azon törekvéseinek, hogy a vámtarifák és kereskedelmi szerződések felett a befolyása alatt álló országgyűlés önállóan határozzon, *habár a közös vámterület fenn is tartatik. Mert daczára annak, hogy a nagybirtok az agrárvédelem legmagasabb fokát épen az önálló vámterületen érhetné el, többféle okokból idegenkedik az önálló vámterülettől.**

Irodalmi és hírlapi képviselői ezt azzal indokolják meg, hogy a vámsorompók felállítása esetén elvesztené a biztos ausztriai piacot, s ezáltal rendkívül megkárosodnék. Ez azonban korántsincs bizonyítva, mivel az önálló vámterület hívei époly meggyőzően és a statisztikai adatok époly tömegével tudják az

ellenkező állítást beigazolni. Ezen kérdés vizsgálatába itt nem bocsátkozunk, de ez nem is szükséges, mert helyezkedhetünk egyszerűen az agrárius álláspontra s elfogadhatjuk azon állítást, hogy az Ausztriába irányuló export csakugyan megcsökken; ez mégsem lenne elég ok arra, hogy a nagybirtok az önálló vámterülettől húzódozzék, mikor ezáltal a vámpolitikát teljesen önállóan intézhetné s kedvenc eszméjét, a vámhatároknak kelet felé való elzárását megvalósíthatná. A nagybirtoknak ugyanis, hogy egy népies kifejezést használjak, a jégeső sem árthat, mindaddig míg a törvényhozás és kormányzat terén oly kizárólagos befolyást gyakorol, mint hazánkban. Ha az export tényleg megcsökkenne, úgy segíthetne magán azzal, hogy kiviteli prémiumokat fizettetne, miáltal a külföldön olcsóbb áron vehetne részt a világversenyben, megvásároltatná az állam által gabonáját (ezen eszme tényleg fölmerült is), leszállíttatná a földadót, a szesz-, dohány- és cukoradót reá nézve kedvező értelemben reformálná, tehát mindenképen tudna magának re kompenzációt szerezni. Hogy ez az államra nagy teherrel járna, az kétségtelen, de a nagybirtok az állam megterhelése tekintetében soha sem mutatkozott kíméletesnek s az iparos körök még ezen áldozatokba is belemennének, csakhogy az önálló vámterületet megkaphassák. Az igazi ok abban rejlik, hogy a nagybirtok attól fél, miszerint az önálló vámterület iparfejlesztő hatása alatt kifejlődő bourgeoisie politikai egyeduralmát fogja veszélyeztetni, az ipar a munkáskezeket magához fogja vonni s többé nem kaphat 30—40 krajcárért napszamosokat s a mit első sorban kellett volna említenem, leginkább a szocializmus terjedésétől fázik. Ezek az igazi okok, melyeket azonban az agráriusok nem igen szeretnek nyíltan hangoztatni. Az ő önálló vámterületi ideálok az lenne: tartozzék a vámügy a magyar parlament hatáskörébe, *legyen szabad az agrárexport Ausztriába, legyen vámsorompó az osztrák agrárimport ellen*, viszont ennek fejében ők is megengedik, *hogy az osztrák ipar vámmentesen jöjjön be Magyarországba*, hogy itt az ipar ki ne fejlődhessék, s a veszélyek, melyektől félnek, elő ne állhassanak. Minthogy azonban erről az eszményről magok az agráriusok is tudják, hogy ilyesminek a követelésével nem lehet előállani, inkább megmaradnak a közös vámterületnél, bár ezen tekintetben egy teljesen új keletű veszély fenyegeti őket, u. i. az osztrák agráriusok befolyása nagy mértékben megnövekedett, s most már nyíltan hangoztatják ők is a vámterület különválasztását a magyar import kizárása végett

s kívánnak az osztrák mezőgazdasági terményekre differenciális vasúti tarifákat s a magyar állatbehozatal ellen egészségügyi kordont. Ezen szempontokhoz járult még egy most általánosan emlegetett taktikai fogás is. A nagybirtok az 1905. évi választási harcban az önálló vámterület jelszavával indult, vagy legalább befolyásával oly jelölteket támogató, kik ezen jelszavakat hangoztattak, természetesen ezt azon reményben tette, hogy szavát nem kell beváltani. A győzelem, melyet kivívott, nagyobb volt, minőre számított s ennek következtében azon veszély állt előtte, hogy elveszti az uralkodó osztály többi rétegeire gyakorolt befolyását, ha szavát legalább részben nem váltja be. Ha tehát eddig is létező arra irányította, hogy a dualisztikus intézmények meggyengítésére működjék, most taktikai szempontokból is szükségessé vált reá nézve, hogy a katonai vívmányokhoz ragaszkodjék és pedig a következő okokból. Ha ezen téren sikerül némi engedményt elérni, tekintélye az uralkodó osztályok előtt meg van mentve. Azonkívül tudta azt, hogy az uralkodó és a militarizmus inkább gazdasági kérdésekben (természetesen nem értve ezalatt az önálló vámterületet) fognak engedni, s ezért a katonai követelések alkalmas presszióknak látszottak arra nézve, hogy azok elejtése ellenében a vám-szövetség terén érdekeit az osztrák nagyiparral és agráriusokkal szemben keresztülvigye. S hogy célját el is érte, azt legjobban bizonyítja azon tény, hogy a válság folyamata alatt megkötött német, olasz stb. szerződésekben, a Szerbiával folyó tárgyalásokban és vámkonfliktusban, továbbá az oktrojált autonóm vámtarifában a magyar nagybirtok érdekei oly messzemenő védelemben részesültek, *mint 1867 óta sohasem*. S végül legfontosabb okot képezte 1906. év március 1-ének veszedelmes közelede.

Ezen napon kell ugyanis a már megkötött külföldi szerződéseknek életbelépniök. A nagybirtokra nézve tehát életkérdéssé vált, hogy a válságot kihúzza ezen fatális terminusig, a ezzel az önálló vámterület fenyegető veszélyét elhárítsa, mert mihelyt a külföldi szerződések életbe léptek, az önálló vámterület azok lejártáig valószínűleg lehetetlenné válik. Ezért makacsul ragaszkodik a katonai követelésekhez, melyekben viszont a király nem enged, s árulónak nyilvánít mindenkit, ki gazdasági előnyök ellenében hajlandó a katonai vívmányokat elengedni. A válság elhúzása által kényszerítette a kormányt a szerződéseknek rendeleti úton való életbeléptetésére,

ezzel a gazdasági önállóság meghiúsításának ódiúját reá toltá át, s így célját mindkét irányban elérte.¹

Nem érdektelen megemlíteni, hogy mindazon intézmények, melyek Magyarországon ez önálló vámterületet már eddig is megvalósították, a nagybirtok érdekében történtek. Ilyen a szesz kontingentálása, a fogyasztási adókra nézve az átutalási, eljárás létesítése, 1902-ben a cukor kontingentálása, s miután ez ellen a brüsszeli konferencia tiltakozott, a cukorra nézve fogyasztási adóvonal létesítése a surtaxe behozatala által, továbbá a Máv. differenciális díjszabásai nyersterményekre. Ezekből is kitűnik, hogy a nagybirtok az *agrár* önálló vámterületet akarja, csak az *iparit*, nem, mert gazdasági szupremációját félti.²

* * *

Ha most már az eddig előadottakat összefoglaljuk, láthatjuk, hogy az *osztrák és a magyar uralkodó osztályok között állandó gazdasági és hatalmi* (tehát végső eredményében szintén gazdasági) *ellentét forog fenn, a mióta csak a Habsburgok uralkodnak. Ausztria sohasem tudott oly politikát követni, mely az uralkodó osztály valamennyi rétegének, kedvezett volna, s ha a főnemesség egyes részei időközönként szövetségben is állottak vele, ez csak átmeneti állapot volt, s különösen 1867 óta világosan kimutatható, hogy az uralkodó osztály egészében az Ausztriával fennálló gazdasági és katonai kapcsolat meggyengítésére törekszik.* Ezen törekvés, bármily eltérőek is az uralkodó osztályok érdekei, valamennyinél közös, s a koalíció körében

¹ Hogy ez így van, arra klasszikus tanúságot szolgáltat az agráriusok közlönye. Azon a napon, midőn a rendeletek a hivatalos lapban megjelentek, két helyen foglalkozik velük: a vezércikkben és a gazdasági rovatban. A vezércikkben árulásnak, törvénytelenységnek nyilvánítja az autonóm vámtarifa és a német szerződés rendeleti életbeléptetését, melyet a nemzet jóváhagyni nem fog soha. A gazdasági rovatot pedig ezzel kezdi: A rendeletekkel közjogi szempontból a vezércikkben foglalkoztunk, itt csak gazdasági vonatkozásait vesszük vizsgálat alá, s aztán több hasábon át dicsőhimnuszt zeng róluk, mert magas agrárvámokat tartalmaznak.

² Az u. n. tulipánkert-mozgalommal, melyet az arisztokrácia tagjai indítottak meg, a nagybirtok azt akarja dokumentálni, hogy mennyire szívén fekszik a magyar ipar felvirágoztatása. E mozgalom az iparpártolás szempontjából teljesen jelentéktelen és semmi eredményre nem vezethet s inkább engesztelő áldozat jellegével bír, melylyel a nagybirtok az önálló vámterület meghiúsítása miatt akarja a közvéleményt kibékíteni, miután nyugodtnak érzi magát a közös vámterület tekintetében.

együtt találtuk a nagybirtokot, mely húzódik az önálló vámterülettől, az iparos-osztályt és értelmiséget, mely hangosan követeli és a kisbirtokosokat, kik gazdasági kérdésekben intelligenciájuk hiánya miatt nem követnek határozott irányzatot, de azért intuitíve átértzett érdekeinél fogva a dualizmus ellen ségei. S hogy ezen küzdelem rövid idő alatt a gazdasági különválásra fog vezetni, az nyilvánvaló abból is, hogy az *önálló vámterület a dualizmus megdöntésének leghatékonyabb eszköze.*

A nagybirtok eddigi politikája ugyanis egy circulus vitiosus volt s *egyik oldalon lerontotta azt, a mit a másik oldalon felépített.* Egyrésztől összes törekvéseit arra irányította, hogy a dualisztikus szervezetet meggyengítse és saját befolyásának alárendelje, s állandó harcban állott az osztrák nagyiparral, mely nem akart neki agrárvédelmet biztosítani. Másrészt azonban nyíltan és titkosan támogatta az osztrák nagyipart a közös vámterület fentartásában. Ezen kétkulcsos politikával azonban maga alatt vágta a fát, mert az osztrák nagyipar és a szolgáltatásban álló dualisztikus szervezet épen a közös vámterületnek reájok háruuló gazdasági előnyeiből merítettek oly erőt, hogy a magyar részről ellenök irányult támadásokat fel tudták tartani. A nagybirtoknak tehát be kell látnia, hogy saját céljainak elérésére is egyedüli eszköz az önálló vámterület létesítése. Azonkívül Ausztriában is erősödik a dualizmus és közös vámterület elleni irányzat s az általános választói jog behozatala folytán két okból még jobban erősödni fog. Először az ilykép választott parlament az államélet minden ügyeibe beavatkozási jogot fog magának igényelni, már pedig, mint azt fentebb kifejtettem, a közös ügyek mostani kezelése csakis azon célt szolgálja, hogy ezen kérdésekben osztrák és magyar parlamentek befolyása kizárassék. Azonkívül az osztrák nagybirtok, melynek befolyása az utóbbi években nagyon megerősödött, elveszti választási kiváltságait, tehát kétszeres erővel fog arra törekedni, hogy az elvesztett pozícióért gazdasági előnyökkel kárpótolja magát s a vámsorompók felállítását fogja követelni, hogy a magyar agrárbevittet kizárja. S ekkor a magyar nagybirtok ia kénytelen lesz az önálló vámterületet elfogadni s politikai egyeduralmát arra fogja felhasználni, hogy annak reá nézve káros hatásait ellensúlyozza.

Ismételünk kell tehát azon állítást, hogy az uralkodó osztályokat gazdasági érdekeik oly politikára ösztönzik, melynek végeredménye a dualizmus megszüntetése, vagy legalább is

meglazítása és az önálló vámterület létesítése leend. Minthogy pedig Magyarországon épen az önálló vámterület hiánya miatt a munkálkodó osztályok politikai nyomatékkel és befolyással eddig nagyon kevésbé bírnak, *az ország jövőjét még sokáig az uralkodó osztály törekvései fogják meghatározni*. Ezen törekvés gazdasági egzisztenciális érdekekből fakad gyökerei, négy évszázadra nyúlnak vissza és azért *fejldési szükségszerűséget* képez, melylyel szemben a munkásosztály, mely a maga törekvéseinek jogosultságát szintén a gazdasági élet *törvényszerűségére* alapítja, nem foglalhat el ellentétes álláspontot. Az ily folyamatokat nem gátolni, hanem ellenkezőleg gyorsítani kell, minthogy haladásukban úgysem tartóztathatók fel.

Ezt pedig annál is inkább meg kell tenni, mert az önálló vámterület a munkásosztályra nézve is *előnyös* lesz.

Hogy miért és miképen, ennek megvilágítása fogja értekezésem második és harmadik részének tárgyát képezni.

Szende Pál.

A MAGYARORSZÁGI FÖLDMŰVELŐ SZOCIALIZMUS FELADATAI.

Bevezetés.

Ez a két kifejezés: »burzsoázia« és »uralkodó osztály« Magyarországon két különböző osztályt jelent. A kereskedelem és az ipar jelentősége sokkal kisebb, semhogy a burzsoázia a kereskedő- és nagyiparos-osztály — mint hatalmi tényező avatkozhatnék az ország dolgaiba, s így a hatalmat teljesen a földbirtokosság tartja a kezében, a mely felöltötte ugyan magára - a polgári jogrend köntösét, de lényegében ma is az, a mi ezer évig volt: hűbéri rend, a mely a történelmi múlt politikai és gazdasági kereteiben tartja fogva az országot.

Egyenes következése ennek az állapotnak, hogy Magyarországon a szocializmus első történelmi életnyilvánulása a nyugati országokkal ellentétben nem a burzsoázia ellen, hanem mint földművelőmozgalom a földbirtokosság ellen irányult. A nép ezen első ébredését 1898-ban a földbirtokosság osztály-állama, hatalmának brutális kifejtésével letiporta, s a törvényhozás a mezőgazdasági munkás egyezkedési szabadságának megsemmisítésével, az úgynevezett rabszolgatörvénnyel iparkodott lehetetlenné tenni a mozgalom föléledését. Bármely burzsoáállamban lehetetlen lett volna ez a törvény, mert a polgári társadalom külső rendjét, az egyén önrendelkezési szabadságát támadja meg, de Magyarországon létrejött, s a célját egyelőre el is érte.

1898 óta a magyarországi szociáldemokrata párt, mely időközben szép sikerrel az ipari munkásság szervezésére adta magát, képzelt vagy valóságos gyöngesége tudatában kizárólag

a politikai agitációra szorítkozott a földművelők között, a mire leginkább a képviseléválasztások nyújtottak alkalmat. A mit ilyen alkalommal elért: az elégedetlenség egy-egy szalmalángszerű kitörése volt és ez hamar kihamvadt, mert nem volt gazdasági mozgalom, a mely az osztálytudatot állandóan ébren tartotta volna.

A mezőgazdasági munkástörvény életbeléptetése óta egyszer-kétszer még lángra lobbant a mozgalom, mint szervezetlen, egy-két megyére szorítkozó aratósztrájk, de a földművelő nép túlnyomó többsége csendes volt és ezzel kapcsolatban egyre nagyobb és nagyobb lett a kivándorlás. Az uralkodó osztály ezen is segíteni akart: megalkotta a kivándorlási törvényt, a mely a költözködési szabadságot abból a célból korlátozza, hogy az országban tartsa azokat a mezőgazdasági munkásokat, a kik a rossz munkafeltételek elől a külföldre akarnak menekülni.

Most úgy látszik, újból előtérbe kerül a földművelők mozgalma. Két ok is van erre; egyik az, hogy az ipari szakszervezetek, ha teljesen kiépítve még nincsenek is, de azt lehet mondani, már tető alatt vannak és egyre jobban terjed a szociáldemokraták soraiban az a belátás, hogy a kisszámú ipari munkásság egymagában nem képes az országos viszonyokat módosítani. A másik ok, a mely a földművelőmozgalmat népszerűvé teszi: a földmunkások országos szövetségének törvényszerű létrejövetele. Különösen az utóbbi körülmény látszik arra alkalmasnak, hogy a földművelőmozgalom — akármit hozzon is a jövő — többé a napirendről le ne kerülhessen.

A földművelőmozgalom eddigi háttérbe szorulása okozta, hogy a magyarországi szociáldemokraták földművelőprogrammja mindezideig létre nem jött. Talán hozzájárultak a program megalkotásának elméleti nehézségei is, mert a mezőgazdaság fejlődésének külön törvényei vannak s ezek ma még kérdésesek. A szükségesen ez persze nem változtat, a földművelőmozgalom mindenesetre külön programot kíván és épen ezért most a mozgalommal együtt az agrárkérdés is aktuálissá válik Magyarországon.

Nem lesz tehát érdektelen, ha az újraéledő földművelőmozgalom külső és belső körülményeit vizsgálat alá vesszük. Feladatul a következő kérdés megoldását tűzzük magunk elé:

Melyek a magyarországi földművelőmozgalom föltételei s ezekből folyólag milyen legyen a magyarországi szociáldemokrácia földművelőprogrammja?

Mivel a tárgy vizsgálata erősen a mezőgazdasági kérdésbe vág mielőtt a dologra térnénk, tekintsük át röviden ezt a kérdést.¹

Az ipar fejlődése, a hogy a szocializmus tanítja, egyszerű és világos. A nagy iparvállalat gazdaságosabb, mint a kisipari üzem, ez tehát elpusztul a nagyiparral folytatott versenyben; de még a nagy iparvállalatot is fölszívja a még nagyobb iparvállalat. Ez a fejlődési folyamat addig tart, míg az egész ipar néhány társaság kezében nem egyesül, azaz míg a tőke az ipart nem szervezi. A szervezett ipart aztán a szintén szervezett proletariátus ki fogja sajátítani és megalkotja a közösségi (kollektív) társadalmat.

Ez az elmélet az ipar eddigi fejlődésében teljes igazolást nyert. Nem talált azonban igazolást a mezőgazdaságban. Itt hiába keressük a nagybirtokok szaporodását a kisbirtokok rovására, sok helyen inkább még az ellenkező irányzatot látjuk érvényre jutni. Képzelné lehet, ennek láttára milyen zavarba jöttek a szocialisták, különösen a kisbirtokos-országokban, pl. Dél-Németországban; ők az ipari elméletből kiindulva² arra vártak, hogy a kisgazdák épúgy mint a kisiparosok, tönkremennek és proletárokká válnak, a mikor aztán majd lehet őket szervezni. De a parasztok csak sehogy sem akartak tönkremenni, sok helyen inkább még gyarapodtak; az pedig bizonyos, hogy a szociáldemokrácia, a mely át akarja alakítani az egész társadalmat, nem mondhat le a parasztság jelentékeny tömegéről. Az elmélkedő tudósok is megütköztek a dolgok ilyen fordulatán, mert ha a fejlődés a birtokok szétdarabolására vezet, hogy jutunk el a termelésnek a tőke által való szervezéséhez és a közösségi társadalomhoz? így keletkezett a szocializmus elméletében a mezőgazdasági kérdés.

Az agrárkérdés irodalmában két főirány alakult ki. Az egyik irány főképviselője, Kautsky Károly szerint³ a mezőgazdasági fejlődés iránya nem különbözik az iparítól, csak

¹ A Huszadik Században már napvilágot látott egy tájékoztató cikk az agrárkérdésről Pór Ödön tollából. (Az agrárkérdés az újabb szocialista irodalomban.) Mivel azonban e cikk régebben jelent meg és tárgyunk csak olyan olvasót érdekelhet, a ki a mezőgazdasági kérdéssel tisztában van, lehetetlen volt ennek rövid összefoglalását mellőznünk.

² Marx és Engels a mezőgazdasági fejlődés törvényeit nem vették beható vizsgálat alá.

³ Kautsky: Agrarfrage.

sokkal lassúbb amannál. A parasztokkal nem lehet sokra menni, legfeljebb itt-ott egy kis rokonszenvet lehet kelteni bennük olyanformán, mint a kisiparosokban. Csak a *proletárookra* lehet számítani, nagyon sokat persze ezektől sem lehet várni, mert míg a kapitalizmus gyarmatosító törekvései egyre újabb civilizálatlan országok és tengerentúli szűzföldek mezőgazdaságát vonják be a világversenybe, — tehát a míg a kapitalizmus uralma tart — a *mezőgazdaság képtelen a továbbfejlődésre*.

Így beszél Kautsky. A másik irány főképviseelője, David¹ ezzel ellentétben azt állítja, hogy a mezőgazdaság fejlődése épen fordítottja az ipari fejlődésnek, mert a mezőgazdaságban nem az emberi munka formálja a termelvényeket, hanem a természet ereje, s az emberi munka csupán támogatja a természet folyamatait. Ehhez képest a mezőgazdaságban sokkal kisebb a gépek szerepe, mint az iparban, sőt minél belterjesebb² a földművelés, aránylag annál kevesebb gépre van szüksége, de viszont annál inkább megkívánja, hogy a munkás intelligenciával és érdeklődéssel munkálja a földet s a rajta élő szervezeteket. Ezt alig lehet várni a mezőgazdasági bér munkástól s ennek munkájánál nem is lehet úgy ellenőrizni az eredményt, mint az ipari bér munkánál. Ellenben a *törpebirtokos*, a ki saját földjén dolgozik, meg tud felelni az összes követelményeknek, s emellett a *szövetkezés útján* a nagybirtok előnyeit is megszerzi. Csakugyan élénk, egyre jobban központosuló szövetkezeti mozgalmat észlelhetünk minden olyan országban, a hol a kisbirtoké a túlsúly, s ez arra mutat, hogy a mezőgazdasági termelést *nem a tőke szervezi, hanem maga a nép*, és nem a nagybirtokok tömörülésén, hanem a törpebirtokok szövetkezeti mozgalmán keresztül szerveződik a közösségi társadalom felé.

A két párt vitája, az úgynevezett agrárvíta a németországi munkásmozgalmat a mai napig megakadályozta abban, hogy a mezőgazdaságra behatóbban kiterjeszkedjék, mert nem tudott megállapodni, milyen irányban alkossa meg a földművelőmozgalom programját. Az olaszok máskép csinálták a dolgot, ők a cselekvésen kezdték és megmutatták, hogy

1 Eduard David: *Socialismus und Landwirtschaft*.

2 Belterjes (intenzív) az olyan gazdálkodás, a mely aránylag sok munkát és költséget fordít a földre azzal a törekvéssel, hogy egy bizonyos földterületből a termények minél nagyobb mennyiségét és minél jobb minőségét hozza elő. Ellentéte a külterjes (extenzív) gazdálkodás, a mely nagy

úgy a paraszttal, mint a proletárokkal lehet mozgalmat teremteni.

Most már nekünk úgy a német elmélet, mint az olasa gyakorlat eredményei rendelkezésünkre állnak, ha meg akarjuk állapítani, milyen irányban alakulhat ki legtermészetesebb módon a földművelőmozgalom. *Mind a két forrásnál fontosabb a harmadik: a magyarországi mezőgazdaság fejlődési állapota.* Mi erre az utóbbira fogjuk a fősúlyt helyezni.

Munkásmozgalom és földművelőmozgalom.

Mindenekelőtt jöjjünk vele tisztába, micsoda követelmények támadnak szocialista szempontból egy szocialista népmozgalommal szemben?

Meg van minden szocialista lelkében, mint többé-kevésbé határozott alakú eszmekép a termelőeszközök közösségén alapuló szabad társadalom képe. Van olyan, a ki gyakorlatibb, van olyan, a ki utópisztikusabb alakban képzelel el a kollektív társadalmat, de minden szocialista kivétel nélkül abból a tudatból meríti lelkesedését a burzsoázia ellen vívott harchoz, hogy ő és elvtársai az egész nép magasrendű jólétéért és szabadságáért vették föl a küzdelmet. És ha valaki a marxista szocializmus rövid meghatározását kívánja tőlünk, csak ezt felelhetjük: A szocializmus nem egyéb, mint a proletárság osztályharca a kapitalisták ellen a kollektívizmus kivívásáért, mint végső célért.

Az ipari munkásság mozgalmának három főága, a politikai, szakszervezeti és szövetkezeti mozgalom simán beleillik ebbe a meghatározásba. Mindhárom mozgalom osztályharccal jár, sikereik pedig azt mutatják, hogy a marxista szocializmus nem valami ködös elmélet, hanem csakugyan meg is felel a dolgok élő valóságának. Még jobban kilátszik ez az igazság, ha figyelembe vesszük, mint halad mind a három mozgalom félreismerhetetlen módon a kollektívizmus felé. Például a szakszervezeti mozgalom, a mikor magasabb munkabéreket és rövidebb munkaidőt vív ki, egyszersemind közvetve növeli a társadalmi termelőerőket és így hozza közelebb a kollektívizmust, mert a közösségi társadalom létrejövételének első feltétele, hogy a termelőerők és velük együtt a munkásság életmódja és értelmisége egy bizonyos

színvonalra emelkedjenek.¹ Az iparban az újkor folyamán rohamosan emelkedtek a termelőerők; manapság számos iparág tízszer-húszszor annyit termel, mint régebben, a kismesterek korában. A termelőerők e gyarapodása hozta létre a munkásmozgalmat, további növekedésük létre kell, hogy hozza a kollektív társadalmat. Eredetileg csupán a kapitalisták egymás között való versengése okozta a termelőerők gyarapodását, de a mióta a munkásmozgalom kifejlődött, a munkásság bérmozgalmi is nem épen jelentéktelen mértékben hatottak rájuk. Klasszikus példáját látjuk ennek épen most Németországban. Ott a munkásság bérharcai tömörülésre kényszerítették a munkaadókat; a gazdasági viszonyok olyanok voltak, hogy a vállalkozók már nem tudták a gépezet javításával behozni azt az összeget, a melyet a kierőszakolt magasabb munkabérek az üzleti haszonból levontak, tehát munkaadószövetségeket alakítottak a munkásszövetségek ellen. Most szemünk láttára alakulnak át ezek a munkaadóegyesülések üzemegyesülésekké, vagyis trösztökké, s a munkásság soraiban újabb forrongást, újabb erős tömörülést lehet észlelni, hogy ezekkel az erősebb tőkealakokkal is sikeresen vehessék föl a harcot. A tröszt nem csupán az egész országra kiterjedő szervezeténél fogva áll közelebb a kollektivizmushoz, mint az egyes vállalat, de a termelőereje is jóval nagyobb amazénál.

Ép így a fogyasztási szövetkezetek, a mikor a kereskedelem szervezetéből az élősködő közvetítők seregét kiküszöbölik, olcsóbbá teszik a fogyasztást és lekötött munkaerőt szabadítanak föl csak úgy, mint valamely technikai javítás alkalmazása egy iparágban. De még ennél többet is csinálnak: megalkotják a jövő társadalom fogyasztásának élő szervezetét

¹ Társadalmi termelőerők alatt a társadalmi gazdaságnak azt a képességét értjük, hogy az emberek szükségleteit fedezze; tehát a termelőerők növekedése az évente létrehozott javak (termények vagy iparcikkek) mennyiségének és minőségének gyarapodásával egyértelmű. A társadalmi termelőerő nem csupán a technika fejlettségével függ össze, hanem egyéb társadalmi és gazdasági körülményekkel is. Bizonyos körülmények között a technika előrehaladása (a gépek javulása stb.) dacára is egy helyben maradhatnak, sőt vissza is fejlődhetnek a termelőerők. Így pl. a kartellek, mikor a termelést korlátozzák, megkötik az illető iparág termelőerejét.

A termelőerők növelése a politikai haladással, a termelőerők megkötése a tespedő konzervativizmussal, a termelőerők csökkentése a politikai reakcióval függ össze. (Diner Dénes József: Előadás a kartellekről.)

A termelőerők *csökkenésének* példáival később fogunk találkozni a mezőgazdaságban.

már a jelen társadalom kebelében. Emellett a szakszervezetekben is van egy darab kollektivizmus és ez úgy látszik, a jövő termelésével függ össze, erre mutatnak legalább egyes szakmák termelőszövetkezeti törekvései nagy sztrájkok alkalmával.

A politikai mozgalom, mely a törvényhozástól iparkodik a népjólét emelését kicsikarni, szintén nem marad hátra a jövő szervezeti formáinak kiépítésében. A szociáldemokrata pártok, saját belső szervezetüket tekintve, hűségesen átvették ugyan a polgári társadalom parlamentáris kormányformáját, de az a törekvés, hogy az évenként összeülő kongresszusokat, — habár tökéletlen — plebiscitarius intézményekkel kiegészítsék, s azok a harcok, a melyek az egyes pártok belsejében a szervezeti szabályzatok körül folynak: arra mutatnak, hogy *itt a jövő társadalom külső szervezete készül*. S így az osztályharcot vivő munkásság, míg egyrészt belülről feszegeti és tágítja az ipari termelés kereteit, másrészt az egyes keretek között már a jelenben kiépíti *a jövő szociális struktúráját*.

Ezeket a tanulságokat vonhatjuk le az elmondottakból és most már ezekre támaszkodva kimondhatjuk: bármilyen demokratikus szervezetű osztálytudatos népmozgalmat beilleszthetünk a szociáldemokrácia keretébe;

1. ha alkalmas arra, hogy a dolgozó nép igényeinek emelése által növelje a termelőerőket;
2. ha a dolgozókat szervezetekbe tömöríti;
3. ha érvényre jutása csak egy munkaadóosztály érdekeinek rovására történhetik, és végül
4. ha mindezekből kifolyólag a benne résztvevőket a szocialista propagandára fogékonnyá teszi.

Ezekből a szempontokból kell bármely földművelőprogramot elbírálnunk.

E szerint csak olyan földművelőmozgalmat ismerhetünk el szociálistamozgalomnak, a melynek eredménye szükségképen a mezőgazdaság termelőerőinek emelkedése. Termelőerők gyarapodása alatt a mezőgazdaságban ugyanazt értjük, a mit az iparban: a termelt javak mennyiségének és minőségének emelkedését. Csakhogy a mezőgazdaságban a termelőerőket különböző viszonyok között különböző eszközökkel lehet emelni. Például Argentínában, a hol a föld korlátlan mennyiségben áll a gazda rendelkezésére s a melynek egyes vidékein egy parasztbirtoknak — egy úgynevezett leguának — 25 négyszögkilométer a területe, nagy haladás lenne egy olyan géptechnikai javítás, a melynek segítségével

egy ember háromakkora területet foghatna eke alá, mint előzőleg, még az esetben is, ha ezt a nagyobb területet jóval felületesebben művelné, mint az előbbi kisebb területet. Viszont nálunk, a hol minden talpalatnyi föld ki van mérve, csak úgy gyarapíthatjuk a termelőerőt, ha egy hold földből több termést hozunk ki, vagyis ha belterjesebbe tesszük a gazdálkodást.

Azonban e szempont csupán tisztább alakban állítja elénk a feladatot, de meg nem oldja; hiszen a mezőgazdasági kérdés irodalmában a kisbirtok-szövetkezeti és a nagybirtok-szakszervezeti párt között épen az a kérdés alkotja az ütközőpontot, vajjon a mezőgazdaságban a kisbirtok vagy a nagybirtok alkalmasabb-e a termelőerők gyarapítására?

Talán a magyar mezőgazdaság viszonyainak most következő áttekintésénél meg fogjuk találni azt a megoldást, a melyet a magyarországi földművelőmozgalom programjának alapja gyanánt elfogadhatunk.

A nagybirtok és a gazdasági haladás.

A polgári jogrend, a mely Magyarországon 1848-ban életbelépett, a mezőgazdaság és főkép a legérzékenyebb birtokalak, a középnemesi birtok szükséglete volt. Az egész forradalmi mozgalmat, a mely 1848-ban lezajlott, végső ok gyanánt egy mezőgazdasági konjunktúrára lehet visszavezetni; ez pedig abban állott, hogy Nyugateurópában az ipari fejlődés következtében nagy gabonafogyasztás keletkezett, a mi nem volt kellőképen fedezve. Angliában — épen 1846-ban — a gabona-szükség az összes vámok eltörlésére, s ezzel a szabadkereskedelem elvének diadalára vezetett. A nyugateurópai viszonyok hatásával párhuzamosan a közelben fejlődő osztrák városok is egyre erősebben bontogatták részben olcsó árucikk segítségével, részben gabonafogyasztásukkal a középkorból fennmaradt naturálgazdaság utolsó köreit. S így a tizenkilencedik század második negyedében lassanként egy gazdasági jellegű mozgalom keletkezett Magyarország nemesei között, a melynek főszereplője gróf Széchényi István volt, s a mely előtt a föld belterjesebb kihasználása lebegett cél gyanánt. E mozgalom hátterét az a belátás képezte, hogy a birtokos nemesség a nyugateurópai piacokon, a hol a gabonának jó ára volt, minden fölösleges gabonáját elhelyezhetné, a mi aztán benn az országban is emelné a gabonaárakat. Ilyenformán minél több gabonát termelne a nemesség, annál több nyereségre és vagyonra tenne

szert. A harmincas évek folyamán ezzel párhuzamban csakugyan lábra is kapott az a törekvés, hogy el kell hárítani az összes akadályokat, a melyek a gabonaneműek nagyban való termelésének és az országból való kivitelének útjában állottak.¹ Ezek az akadályok: a föld kötöttsége és a selejtes jobbágmunka, a melyek lehetetlenné tették a föld korszerű kihasználását, továbbá az Ausztriától való vámpolitikai függés, a mely korlátozta a kivitelt. Tehát a forradalom *a mezőgazdasági termelőerők gyarapításának* jegyében történt. Nem csoda, hogy minden, a mit akkor beszéltek és írtak, a haladás bélyegét hordozta magán.

A mit az 1848-ki forradalom a gazdasági téren céljául tűzött ki, azt javarészt rögtön el is érte. Utána az a korszak következett, a mely a nyolcvanas évek közepéig tartott s a melyben Magyarországot Európa éléskamrájának nevezték.² A gabonaárak magasak voltak, a gazdálkodás nyereséggel járt, a középbirtokosság életigényei emelkedtek, de emelkedtek némileg a nép igényei s ezzel a mezőgazdasági munkabérek is. A híres magyar jókedv emlékei ebből az időből származnak. A gazdálkodás a régi hármasszorgású rendszerről a váltógazdaságra tért át; egyre jobban terjedt a föld bő trágyázása. Talán inkább a termelőerők emelkedő irányzatával, mint a negyvennyolcas idők akkor még közelfekvő hagyományaival áll összefüggésben, a mit Szabó Ervin »A munkásmozgalom 1903-ban« című füzetében fölemlít, hogy t. i. a hetvenes évek elején a most annyira reakcionárius magyar parlamentben még európai színvonalon álló szabad szellemű beszédek hangzottak el.

Mindamellettt már ebben a korban tapasztalni lehetett a középbirtok gyengeségét. Nyilvánvalóvá ez csak a nyolcvanas években lett, a mikor az olcsó tengerentúli gabona versenyét érezni kezdték. Ebben az időben vette kezdetét az a folyamat, a mely Magyarország földművelő munkásságának mai nyomorúságát eredményezte.

A világgiacon megjelentek olyan területek gabonatermései, a melyeken a föld korlátlan mennyiségben áll a gazda rendelkezésére. A mezőgazdaságnak pedig van egy sajátos, minden gazda által ismert törvénye. Ez a törvény, a melynek elmélete

¹ Anonymus: Ungarns gegenwärtiger und zukünftiger Nationalreichtum. Ofen, 1847.

² Bontoux Jenő: Magyarország és Európa élelmezése. Bécs, 1868.

Liebig Justus, a nagy chemikus nevéhez fűződik, abban áll, hogy a földben magában is rejlik egy darab termőerő, a melyet ugyan a munka vált ki a földből, *de ezt a termőerőt nem lehet a földre fordított munkával tetszés szerint fokozni*. Ha például egy bizonyos földdarabra háromszoros munkát és költséget fordítok, az eredmény több lesz ugyan, de már nem háromszorakkora. Ha tízszeres munkát és költséget fordítok rá, az eredmény nem tízszerakkora lesz, hanem talán csak ötször-hatszorakkora. Minél nagyobb munkát, illetve költséget fordítok egy bizonyos földterületre, annál kevesebb esik a várható termésből egy-egy munkanapra, illetőleg a ráfordított költség egy-egy forintjára.

Tehát az európai kultúrnépek mezőgazdasága, a mely sűrűbb és nagyobb igényű népességet tud egy bizonyos területen fenntartani, üzleti számítás szempontjából tekintve hátrányosabban gazdálkodik, mint például egy barbár nép, a melynél több száz hold terület szükséges egy ember eltartására, de erre a területre alig fordítanak valami munkát. Az amerikai mezőgazdaság, a mely olcsó gépmunkával és csekély emberi munkaerővel óriási területeket fog művelés alá és gazdaggá teszi a vállalkozót, fejlett géptechnikája dacára szintén fejletlen alakja a gazdálkodásnak, mert a földet felületesen műveli és lassanként kirabolja. De épen fejletlenségénél fogva már a kilencvenes évek felé hat-hét forintra szorította le a nemzetközi versenyben a búzaárakat.

S a mikor ez megtörtént, a magyarországi földbirtokosok¹ azt tapasztalták, hogy nincs hasznuk a termésen, mert a földre fordított költséget alig fődözi a termés értéke.

A baj orvossága nagyon egyszerű volt: kevesebb költséget kellett fordítani a földre, olyan keveset, hogy a termés értékéből, még az alacsony terményárak mellett is, haszon maradjon a költségek levonása után. Ugyanis a munka és a természeti erő viszonyának előbb kifejtett törvényénél fogva *nagyobb arányban lehet a földre fordított költséget kisebbiteni, mint a milyen arányban ezáltal a termés csökkenni fog*. Ilyen módon, lefelé haladva a költségekkel, el lehet jutni egy olyan ponthoz, a melyen a költség az alacsony árak mellett is még hasznot hagy a termésből. Így kellett a földbirtokosságnak cselekednie, ha a haszonról lemondani nem akart, és meg is tette. Olyan országban, a hol már alig van műveletlen föld és a termés-

¹ A nagybirtokosságot és a középbirtokosságot közös névvel földbirtokosságnak fogjuk nevezni, ellentétben a proletárokkal és a parasztokkal.

különbséget a terület nagyobbításával behozni nem lehet: a földre fordított költségek kisebbitése nem jelent egyebet, mint *a mezőgazdaság termelőerőinek csökkentését.*

Magyarország ötven év alatt másfélszeresre fölszaporodott népének túlnyomó részét — ipar nem lévén — a mezőgazdasági termelőerők tartották fenn. De a földbirtokosság, a mely előszeretettel nevezi magát nemzetfenntartó osztálynak, egy percig sem habozott, hogy a társadalmi termelőerőket csökkentse, mielőtt földjének járadéka és üzleti haszna veszélyeztetve volt.

Az alacsonyabb gazdasági színvonalra való visszafejlődés e folyamata minden európai agrárállamban végbement, mióta a tengerentúli verseny a gabona és kukoricza árait leszállította. Csak a legújabb időben kezdődött megint egy kis javulás, csak hogy ennek forrását nem a gabonatermelésben kell keresni. Erre még majd bővebben rátérünk.

Oroszországban Stepniak szerint¹ a mezőgazdaság a nyolcvanas évek folyamán a jobbágymunka színvonalára süllyedt vissza. A mindenféle módon kirabolt paraszt téli ínség idején személyes szabadságát, egész évi munkaidejének felerészét odaadja egy kis kölcsönért a nagybirtokosnak. A nagy- és közép-birtokokat túlnyomó részben ilyen jobbágyok művelik, s ezeknek a munkája feleannyit sem ér, mint a szabad munkásé, a földművelés technikája pedig olyan, mint száz évvel ezelőtt volt. Mégis mind sűrűbben alkalmazzák ezt a rendszert a nagybirtokosok, kiterjesztik a megművelt területeket és fényes hasznot dognak zsebre. Az eredmény: egyik oldalon a nép hihetetlen nyomora, másik oldalon az egyre emelkedő gabonakivitel.

Magyarországon ez a gazdasági reakció burkoltabb alakban ment végbe. Kezdődött a cséplőgépek s egyéb modern művelőeszközök beszerzésénél. Ez haladás lett volna, ha a gépek alkalmazásával fölszabadult munkaerőt a belterjesség emelésére használták volna fel; — így *kizárólag azt eredményezték a gépek, hogy az emberi munkaerő szűkebb térre szorult s a növekedő munkakinálat folytán olcsóbbá lett.* Ezenkívül az aratási időt is felére, harmadára szállították le a birtokosok, a mi által ugyan minden munkás keresethez jutott egy időre, de viszont több heti munkaalkalmat elveszített. Ilyen eszközökkel hozták létre — külö-

¹ Stepniak: Der russische Bauer. Stuttgart, 1893.

nősen a parasztvárosokban — azt a rengeteg *időszakos tartaléksereget*, a mely az év háromnegyed részében tétlenül jár és nem tud semmiféle keresethez jutni. A munkabér leszorítására annyira tudatosan törekedtek a földbirtokosok, hogy pl. néhol a gazdatisztjeiknek percentet adtak a bérlevonások után.¹ Most már *olcsó gépmunka és olcsó emberi munkaerő állott* rendelkezésükre, a termelői költségek azonban még nem voltak elegendőképpen leszállítva. Még jobban le kellett szállítani a földre fordított munkanapok számát. Evégett háttérbe szorítottak minden olyan művelésnemet, a mely nagyobb emberi munkaerőt igényel és áttértek a túlnyomó szemtermelésre, mert ehez kell a legkevesebb napszámosmunka. Hogy a hozadékkülönbözetet némileg kiegyenlítsék: eke alá fogták a legelőket is, azonkívül a bérlett földeket saját kezelésbe vették, a kisbérletet mindenholonnan kizavarták, úgy, hogy ezek is a proletariátust szaporították. A mezőgazdaságot a központosított nagyüzem és a szemtermelés kerítette hatalmába; jellemző, hogy az ország legtermékenyebb vidékén, az Alföldön, a megművelt földnek átlag 80 százaléka gabonával és kukoricával van bevetve. Magyarország búzával és rozsszal bevetett területe 1870-ben 3,349.000 hektárt, 1900-ban pedig már 4,292.000 hektárt tett ki. Tehát 943.000 hektárral emelkedett a terület épen abban az időben, a mikor e két termény ára jelentékenyen alászállott.

E gazdasági irány eredménye gyanánt míg a munkásság egyre szaporodott, a munka egyre kevesebb lett. És hogy az orosz viszonyokhoz való hasonlatosság is meglegyen: új életre kél a jobbágyosság a nyomorgó munkásnak télen adott előlegpénz, kölcsön-gabona és a feles, harmados földdarabkákhoz fűződő robot és uzsora alakjában, a mit a proletár kénytelen-kelletlen magára vállal, mert munkaereje az év legnagyobb részében parlagon hever.²

Ezek a jelenségek legtisztábban az Alföldön mutatkoztak, de kiterjedtek az egész országra. Hogy a gabona és főképp a búzatermelés a nyolcvanas évek óta emelkedett, csak erősíti állításunkat. Magyarország mezőgazdaságának termelőeri a nyolcvanas évek óta a hol vissza nem fejlődtek, ott legalább is stagnálnak. Legfeljebb a városok környéke s egy-két öntözött birtok tesz kivételt.

Nincsenek pontos adatok arra nézve, átlag mennyivel

¹ Rubinek Gyula: Parasztszocializmus. Budapest, 1895.

² Rubinek: Parasztszocializmus.

csökkent az utolsó harminc év alatt egy mezőgazdasági munkás évi keresete. Mezőgazdasági munkabérstatisztikákat csak néhány év óta ad ki a földművelésügyi minisztérium, ezek is hiányosak és a munkaadóktól szerzett egyoldalú információkon alapulnak. Annyit azonban hozzátéve a legrózsásabb optimizmus szemüvegén keresztül is megállapíthatunk, hogy egy mezőgazdasági munkás a legjobb esetben is 50—60 koronával keres évente kevesebbet, mint annakelőtte. Ez a keresethiány az egész országban — szintén optimisztikus számítással — százmillió koronára megy évente, tényleg azonban bizonyára két-háromszor annyira. Kérdés: hova lettek ezek a milliók? Talán a földbirtokosság gazdagodott velük? Ez alig hihető; tapasztalás szerint az utolsó harminc évben nem nagyobbodott a földbirtok jövedelme, noha a föld ára — a kamatláb sülyedése miatt — emelkedést is mutat. — Talán az állam nagyobb kiadásai nyelik el azt az összeget, a melyet a földbirtokosság a munkáságtól elvont? Az állam kiadásai tényleg emelkedtek és velük emelkedtek az adók is; — ebben megnyugodhatnánk, ha nem tudnák, hogy nem a nagybirtokot terhelő egyenes adók emelkedtek, hanem a fogyasztási adók, a melyekhez nagyon kevéssel járul a földbirtokosság. Annak az emelkedésnek, a mely az egyenes adókban mutatkozik, túlnyomóan az ipar a forrása, nem a földbirtok. Ilyenformán még mindig nincsenek meg a milliók, a melyeket keresünk; — nincs más hátra, azt kell róluk föltételeznünk, hogy *elvesztek*: nem termeli többé őket a mezőgazdaság.

De hadd beszéljen a viszonyok egy alapos ismerője, a kire senki sem foghatja rá, hogy szocialista: Rubinek Gyula.

»A munkahiánynak elősorolt indokain végigtekintve, azt tapasztaljuk, hogy azok egy közös főokra vezethetők vissza: *az általános gazdasági és közgazdasági viszonyok hanyatlására.** (Paraszt szocializmus 20. 1.)

»A mostoha közgazdasági helyzet arra készíti a gazdát, hogy leszállítsa a rezsit, mert alig győzi saját szükségleteit s a birtokára háruló terheket fedezni.« (Ugyanott 17. 1.)

»Ha a nagybirtok kezelése továbbra is oly, az amerikai viszonyoknak megfelelő külterjességű marad, a kis- és közép-birtok (?) minden belterjessége s a munkás minden szakértelme mellett a munkahiánynon nem segíthetünk. Az az állandó szemtermelés már amúgy is érezteti káros következményeit a talaj kimerülése s a paraziták szertelen elszaporodásában, a mely

bajok megszüntetésének szintén egyetlen orvossága a *belterjesség*.« (Ugyanott 24. 1.)

A »Parasztoszocializmus« szerzőjének ez az 1895-ben hangoztatott meggyőződése azonban a mai napig csak jámbor óhajtás maradt. A nagybirtok és a nagyobb középbirtok osztálya egészen jól érzi magát a külterjes gazdálkodás rendszere mellett s noha ez a rendszer nyomorba dönti és kivándorlásra kényszeríti a földművelő népet, semmi kedvük hozzá, hogy hasznukat az istenadta nép s a belterjes gazdálkodás kedvéért fölálldozzák. Maga a rendszer jól beválik és habár a gyöngébb középnemesi birtok ennek dacára is megsínyli az idők változását és parcel-lázódik: viszont a nagy parasztbirtok fölhasználja a rendszer előnyeit s egyre szaporodik és tömörül.

A középbirtok gyöngülése befejezett dolog. A napisajtó évek óta egyre siratja a rendi középosztály eladásodását, s az az egyértelműség, a melylyel a középbirtok érdekeinek legfőbb védője, a magyar képviselőház, az 1898-as időkben a földművelő-mozgalom elfojtására s a munkabér leszorítására — saját uralkodó párthagyományait félredobva — a legalacsonyabbrendű reakcionárius törvényjavaslatokat és intézkedéseket fölkarolta: arra mutat, hogy *a középbirtok a külterjes gazdálkodás rendszere melleit is csak a munkabérek mesterséges leszorításával tudja magát fenntartani*. A mely napon a mezőgazdasági munkásságnak sikerül a bérét normális színvonalra emelnie: a Magyarországon hangadó középbirtokos-osztály bukása meg van pecsételve, a nagybirtok pedig érezhetően gyöngül. Ez világítja meg, milyen mulasztást követett el Magyarország szervezett ipari munkássága, hogy a földművelőmozgalomra eddigelé nagyobb súlyt nem helyezett, holott csak ezzel törheti meg a most uralkodó reakciót. Világos pedig az is, hogy a középbirtokos-osztály uralma, s az a politikai és gazdasági reakció, az ország termelőerőinek az a leszállítása, mely ez osztály életerejének utolsó tartaléka, egyszersmind egyik lényeges akadálya a belföldi ipar kifejlődésének is.

Kétségtelen, hogy a földbirtokos-osztály kényszerhelyzete, vagyis inkább a földjára és a gazdálkodási haszon veszedelme, a melyet a tengerentúli verseny okozott, a proletárság szemében nem mentik azokat az évtizedes bűnöket, a melyeket ez az osztály a mezőgazdasági munkásnép irányában elkövetett. A földművelő proletárságnak, a mely Magyarországon a földművelőnépesség nagyobb felét teszi, semmi oka sincs arra, hogy

túrje egy osztály nyomását, a mely fönnen hangoztatott hazafiasága mellett olyan eszközökkel tartja fenn uralmát, hogy a proletárság egy részét lassú éhhalállal elpusztítja, s még az ország határát is elzárná előle, hogy sorsa elől meg ne menekülhessen. A mai külterjes gazdálkodási rendszer fennmaradása a proletárság egy részének elpusztulásával jár, e rendszer bukása pedig a földbirtokosság uralmának bukásával. S így az osztályharc, mely a földművelőnép és a birtokosság között ki fog törni, mindkét részről oly elkeseredett lesz, mint valami élethalálharc. Mi bízunk benne, hogy a milliók élethez való joga győzelmet fog aratni a kevés ezrek érdekei fölött.

A magyar mezőgazdaság fejlődéséből azonban látunk már annyit, hogy Kautskynak igaza van, a mikor azt mondja, hogy a kapitalizmus uralma alatt, a nemzetközi kapitalizmus szükségyszerű gyarmatpolitikai törekvései következtében a mezőgazdaság képtelen a továbbfejlődésre. Igaza van — *de csak a hűbéri nagy és középirtokra nézve*, ezek csakugyan inkább visszafejlődni hajlandók, mint továbbfejlődni. Már most föltéve, de meg nem engedve, hogy Kautskynak egyebekben is igaza van, hogy a kisbirtok még annyit sem ér, mint a nagybirtok és hogy a szocializmus felé mégis csak a hűbéri nagybirtokok területi gyarapodása vezet: mit csináljanak Magyarország szocialista földművelői? Kivándoroljanak? Vagy az a gondolat képezze szervezkedésük és programjuk alapját, hogy a nagybirtok nem képes ugyan az adott viszonyok között a termelőerőket gyarapítani, de azért a nagybirtokot mégis fönn kell tartani egy távolabbi jövő kedvéért? Ez — a gyakorlatra nézve — konzervatív álláspont lenne; szocialista mozgalom nem képes egy ilyen állásponthez kapcsolódni. S így nem maradna egyéb hátra, mint elvileg helyeselni a védvamos politikát, a mely a fogyasztók költségén bizonyos mértékig helyreállíthatja a nagybirtok belterjességét, vagy pedig, a mint az orosz parasztok teszik, minden teória nélkül agyonverni a nagybirtokosokat. Egyik sem szocialista álláspont s egyik sem gyarapítja a társadalom termelőerőit. Kautsky «Agrarfrage»-ja nem lehet egy haladó irányú mozgalom vezérfonala, legföljebb a tétlenség igazolására szolgálhat.

Azok a viszonyok, a melyek között Magyarország földművelő népe él, határozott és forradalmi programot követelnek. Ilyen pedig csak az a program lehet, a melynek minden sorában a haladás gondolata rejlik.

Gazdasági irányelvek.

A fölületesen művelt, barbár vagy amerikai jellegű területek olcsó szemes terményei azért befolyásolják oly erősen a hűbéri nagybirtokot, mert ez a gazdálkodási forma egyébre, mint szemtermelésre és legelőrendszerrel űzött baromtenyésztésre egyáltalán nem alkalmas. Ha alkalmas lenne: a gabonárak csökkenése óta rég átment volna már egyéb művelésnemekre. E helyett inkább arra törekszik mindenütt, hogy a gabona- és húsárakat — mint Németországban — vámok által mesterségesen emelje s ilyen helyen, a fogyasztóközönség terhére megtarthatja, sőt fokozhatja belterjességét a nélkül, hogy az ösztársadalom termelőerőit gyarapítaná; ott pedig, a hol mesterséges áremelésre nincs módja, ott visszafejlődik, vagy darabokra szakad.

Angolországban a XVIII. század végén, a gabonaszükség beálltával minden kisgazdaságot fölszívtak a nagybirtokok, az utolsó húsz év óta azonban, mióta az olcsó gabona elárasztotta az angol piacokat, egymásután parcellázódnak.¹ A nyolcvanas években Anglia termőterületéből még 90% esett a nagybirtokokra, ma már csak 79%, s a gabonával bevetett terület még sokkal nagyobb százalékkal csökkent; ellenben szaporodott a legelőterület, úgy, hogy a leggazdagabb iparosvidéken, világvárosok falai tövében puszták terülnek el, a melyeken marhacsordák legelnek.² Dél-Olaszország nagybirtokain a legpompásabb ég alatt, a legtermékenyebb vulkáni talajon hasonló külterjes gazdálkodás folyik.³ Nálunk és Oroszországban, a hol a statisztika a gabonatermő területnek és vele együtt a nagybirtoknak gyarapodását mutatja: ez a gyarapodás a mezőgazdaság által termelt értékek csökkenésével és a nép hihetetlen elnyomásával függ össze.

A hűbéri nagybirtok nem az új kor alkotása, mint a nagy iparvállalat, hanem egy régi kor maradványa és nem a kereskedői nyereszkezdésből keletkezett, mint a nagyipar, hanem

¹ Dr. Hermann Lewy: Entstehung und Rückgang des landwirtschaftlichen Grossbetriebes in England. Berlin, 1904.

² P. Kropotkin: Landwirtschaft, Industrie und Handwerk. Berlin, 1904.

³ Werner Sombart: Die Römische Campagna. Berlin. 1888.

bizonyos ősrégi előjogokból, a melyek a természet hozadékára vonatkoztak. Az emberiség gyermekkorában, a jobbágysággal és a külterjes naturálgazdasággal együtt töltötte legszebb idejét; az ipari kultúra ébredésével nem tudott továbbfejlődni, mert a szabadságától megfosztott jobbágyban nem volt meg a haladáshoz szükséges akarat és értelem, mióta áttért a bérmunka rendszerére, ismét nem tud tovább fejlődni, mert a bérmunka nem képes az embert a természethez kötni. Így hát alig is törekszik egyébre, mint szemes jőszág-termelésre, a mit érdek nélkül, gépiesen dolgozó tömegek is elvégezhetnek és törekszik főképen arra, hogy a föld hozadékát, a melyre a nemes ős a törzsközösségben erőszakkal vagy más úton jogot szerzett, akármi módon a földből kivonja.

De mindennek dacára a nagybirtok külső társadalmi formája, a földműves-bérmunka, megtévesztette a szocialisták egy részét és arra bírta őket, hogy a nagybirtokot egynek tekintsék az ipari nagyüzemmel, a mely történelmileg a nyereszkezdésből indult ki s ehhez képest a haladás az életeleme, mint a hogy az egész kapitalizmus csak addig élhet, a meddig haladni képes. A nagybirtok azonban majdnem olyan jól megél haladás nélkül, mint haladással, mert a föld természeti hozadéka, a míg nap süt és eső esik, örökös, s a földből való kivonása nem jár semmiféle kockázattal. A haladást s a jövő csiráját Csak az a gazdálkodás hordozza magában, *a mely már alkotásánál fogva nem a természeti hozadékra, hanem a munkára helyezi a fősúlyt*, s a jövő nagyüzeme csak ilyen gazdálkodásból nőhet ki. A törpebirtokban, s ennek szövetkezeti törekvéseiben látjuk manapság a fejlődésnek ezt az irányát érvényre jutni. Eduard David és követői szerint a kisbirtok szövetkezetből, mint átmeneti képződményből fog kialakulni a jövő tulajdonképeni földművelőszervezete, a szövetkezeti nagybirtok, a mely a kisbirtok nagybirtok előnyeit nemcsak egyesíti, de meg is sokszorozza.

¹ Úgy látszik, egy távoli jövő képét mutatja a kerti gazdálkodásnak az az egészen új formája, a mely Páris környékén, az amerikai Unió egyes városai körül és különösen a Csatorna-szigeteken — Jersey és Guernsey szigetén — fejlődött ki. Ez az üveg alatti kertészet semmit sem kér a természettől, hanem mindent a munka erejével hoz létre, úgy, mint az ipar, az élettan tudományát éppen úgy alkalmazza saját céljaira, mint az ipar a fizikát és a vegytant. Az iparhoz abban is hasonlít, hogy csak intelligens, képzett munkaerőt használhat, de a termelőereje is olyan nagy, hogy bár-

Kínálkozó ellenargumentuma ennek a David-Hertz féle elméletnek, hogy: »ugyan miféle gyermekes irány az, a melyik darabokra akarja szaggatni a nagyüzemet, hogy aztán a darabokat újból összerakhassa?« Ez az ellenvetés csak úgy állhatná meg helyét, ha a szövetkezeti nagyüzem ugyanaz lenne, mint az egyéni nagyüzem. Ámde a szövetkezeti nagybirtokot, ha kialakul, bizonyára époly kevéssé lehet a hűbéri nagybirtokhoz hasonlítani, mint a nagy fogyasztószövetkezetet a nagy kereskedelmi vállalathoz. Több szocialista író szerint a részvénytársasági szervezetről lehet megismerni, vajjon egy bizonyos termelési ág érett-e már a szocializálásra. Ha ez igaz, akkor a nagybirtok és a kereskedelmi nagyüzem mai alakjukban épen nem képezhetik szocialista törekvések tárgyát. A bankoktól és a nagy áruházaktól eltekintve nincs a kereskedelemnek olyan ága, a melyet részvénytársaság haszonnal üzhetne, és köztudomás szerint ép ily kevéssé alkalmas a részvénytársaság arra, hogy nagybirtokon gazdálkodást folytasson. Ennek az analógiának — a Marx-féle értékelmélet nézőpontjából — abban rejlik a magyarázata, hogy a kereskedelemben nem jön létre tulajdonképeni értéktöbblet, s így ez a termelési ág a már meglévő értéktöbblettel dolgozik, ezt iparkodik a piac kiaknázásával, saját hasznára fordítani, a mi egyéni vezetést kíván. A hűbéri nagybirtoknál pedig — mint már említettük — nem a munka és annak értéktöbblete a lényeges, hanem a természet hozadéka; ezt sem képes egy részvénytársaság bürokratikus vezetése kellőképen kihasználni.

Van azonban mégis egy bürokratikusán vezetett társas vállalkozás, — a fogyasztószövetkezet az — a mely a kereskedelmet szemünk láttára koncentrálja és a kollektívizmus felé viszi. Ám ezt a mozdulatot nem a tőke, hanem a dolgozó nép kezdeményezi és hajtja végre. Az analógia nyomán a mezőgazdaságban is el kell jutnunk ahhoz a gondolathoz, hogy a kor színvonalán álló mezőgazdasági nagyüzemnek szövetkezeti népmozgalom útján kell létrejönnie.

Lehet, sőt valószínű, hogy a gabonaneműek termelése e

milyen a modern ipar színvonalán álló igényt kielégíthet. (P. Kropotkin: *Landwirtschaft, Industrie und Handwerk.*)

Egyelőre azonban még csak kis terjedelemben, speciális viszonyok között, kvalitatív termények létrehozására alkalmazzák ezt a gazdálkodási alakot, s így minden messzebbmenő következtetéssel szemben, a mely hozzá fűződik, óvatosság ajánlatos.

tekintetben kivételt alkot,¹ illetve, hogy a szemtermelésre az összefüggő területen koncentrált nagyüzem mindenkor alkalmasabb a kisüzemnél. Egy új gabonaszükség — a milyent Anglia a XIX. század első felében látott — a vegytan, a fiziológia és a technika mai fejlettsége mellett óriási mértékben föllendítené a nagybirtokot és ennek üzemében a munka szerepét túlsúlyra emelné a természet szerepe fölött. Ilyen viszonyok között a hűbéri nagybirtokból is kialakulhatna egy indusztriális kapitalista nagyüzem. Kívánatosnak egy ilyen gabonaszükség épen nem kívánatos, mert sem a dolgozó nép megélhetését, sem az egyéb tekintetben való gazdasági haladást nem befolyásolná kedvezően. De ettől egészen eltekintve — ugyan ki mondhatná meg, mikor szűnik meg Európa piacain a gyarmatok és amerikai jellegű területek gabonatermésének árleszorító hatása? Mert a meddig ez tart, addig nem érkezik el a nagybirtok továbbfejlődésének ideje. És mivel semmi okunk sincs föltételezni, hogy a gabonaszükség kora a gabonabőség korát emberileg belátható időn belül fölválthatná: a modern szocializmus céljaira sem fogadhatunk el más tendenciát, csak azt, a melynek érvényre jutását a civilizált országok mezőgazdaságában napról napra világosabban észleljük. A ki ezt belátja, kénytelen elfogadni a szövetkezeti gondolatot a földművelőmozgalom céljaira. De viszont az is nyilvánvaló, hogy Magyarországon, a hol a föld kétharmad része közép- és nagybirtok s a hol a földművelőnép fele proletár: a földművelőmozgalom, a mely a jövőért küzd, első támadását a múlt nyomoztó szellemének fészkei, a hűbéri közép- és nagybirtok ellen kell, hogy intézze. Ezért a mozgalom csakis az életének föltételeiben megtámadott mezőgazdasági proletariátusból indulhat ki.

Majd meglátjuk egy későbbi fejezetben, létezik-e a földművelőproletárok² szervezetének olyan, alakja, a mely a jövő felé vezet és egyszersmind a földművelő proletár természetének

¹ Dr. H. Lewy: Entstehung und Rückgang des landwirtschaftlichen Grossbetriebes in England.

² A proletár kifejezés alatt a mezőgazdaságban nem csupán a semmi földdel nem bíró napszámot és cselédet fogjuk érteni, hanem az olyant is, a kinek bár egy kis földje is van, de a megélhetése végett *nagyobb részben* bér munkára van utalva. A kinek ennél több földje van, úgy, hogy kevésbé vagy egyáltalán nem kényszerül napszámba járni, de viszont annyija nincs, hogy cselédet kellene hozzá tartania: a törpebirtokos szóval jelöljük. Kisbirtokosnak csak az olyan gazdát fogjuk nevezni, a ki már cselédet is tart.

is megfelel. Egyelőre azonban folytassuk ott, a hol abbahagytuk: a magyarországi viszonyok szemléleténél.

Olyan országokban, a hol az ipar kifejlődött, a hűbéri birtok fejlődésre való képtelenségéből az következik, hogy a munkásai egyszerűen ott hagyják, beköltöznek a városba és beállnak ipari munkásnak. Németországban a hűbéri birtokot az úgynevezett »Landflucht« teszi tönkre, ennek következtében nem tud elegendő munkást kapni és visszafejlődő irányzatához híven arra törekszik, hogy a mezőgazdasági munkás költözködési szabadságát megsemmisítse és jobbágmódrá a földhöz kösse őt. Angliában is megkísérelték ezt annak idején, de minden eredmény nélkül, s az angol társadalom termelőerői bizonyára nem vallották kárát.

Magyarországnak nincs számbavehető ipara; a magyarországi földművelőproletár, ha megunta a nyomorgást, kivándorol Amerikába vagy a nyugati iparúzó államokba. Ezzel segít magán és könnyít valahogy az itthonmaradottakon. A szocializmus nem kárhoztatja, de viszont nem is dicsérheti a kivándorlást, mert a szocializmusnak épen az a feladata, hogy a kivándorlást erejéhez képest fölöslegessé tegye. Miképen tegye azonban fölöslegessé a mi viszonyaink mellett? Arra várni, míg a magyar ipar kifejlődik és kenyeret adhat a népnek, egy kissé hosszadalmas lenne. Míg a magyar ipar kifejlődik, a földművelő-nép ki van téve az anyagi züllés minden tekintetben degeneráló hatásainak, a melyek már most is mutatkoznak. Minden passzivitás megboszulja magát, s a mulasztások, a melyek a földművelőnépet és a szociáldemokrata pártot az 1898-as események lezajlása óta terhelik, máris megtermettek keserű gyümölcsüket.

Magyarország mai termelőerői úgy, a hogy vannak, elegendőek lennének ahhoz, hogy paraszt igényeknek megfelelően eltartsák az egész népet, föltéve, hogy a javak egyenlően oszlának meg az emberek között. Mégsem számíthatna sikerre egy olyan irányú népmozgalom, a mely csak arra törekednék, hogy a meglévő gazdálkodási fokot változatlanul fönntartsa, csupán a gazdasági ellentéteket szüntesse meg. Már Lassalle megmondta egy beszédjében, a melyben a XVI. századbeli parasztlázadásokról emlékezett meg, hogy konzervatív népmozgalmak, célozzák bár a nép helyzetének az uralkodó osztállyal szemben való javítását, sikerre még sem számíthatnak. Ilyenféle népmozgolódás azonban nem is lenne szocialista moz-

galom. Hogy valamely népmozgalom csak némi sikerre is számíthatson és hogy magát joggal szocialistának nevezhesse: a haladással, vagyis a termelőerők nagyobbtásával kell a sorsát összekötnie.

Földművelő országban, földművelő-mozgalomról lévén szó, a termelőerők gyarapítása tekintetében csakis a földművelésre gondolhatunk. A mezőgazdaság termelőerőinek gyarapítása pedig nálunk csak egy módon lehetséges: a belterjes gazdálkodásra való áttérés által. Tehát Magyarország szociáldemokrata földművelői, ha összeállítják programjukat, éles kifejezést kell, hogy adjanak a belterjes gazdasági rendszerre irányuló törekvésüknek. S mihelyt ezt megtették, szemben fogják találni magukat ellenségükkel, a földbirtokossággal.

Lehet e azonban egyáltalán arra gondolni, hogy Magyarországon az intenzív gazdálkodás meghonosuljon? Mert a gazda nem fogyaszthatja el maga a termékét, kell, hogy a mit termel, kelendő is legyen. Szemtermelés dolgában pedig, míg az árak a mai alacsony színvonalon maradnak, nem fizetődik ki a belterjes gazdálkodás. Egnéhány nagybirtok javíthat még valamit a gazdálkodási módszerén, de sokat nem, mert a javítások közül is csak azokra terjeszkedhetik ki, a melyek a gabonaárakban födözetet találnak. A törpebirtokosnak nem kerül pénzbe a munka, mert ő maga szolgáltatja; ő tehát nagyobb munkát fordíthat a földjére, de messze ő sem mehet a belterjesség irányában, mert a trágyázás sokba kerül és az alacsony gabonaárak mellett csak egy bizonyos határig fizetődik ki. Valamit lehetne tenni ebben az irányban is — szövetségi mozgalom útján, a mely gépekhez és egyéb segédeszközökhöz juttatná a törpebirtokost, — de nagy haladást ez még nem jelentene. A belterjességre csak úgy térhet át a mezőgazdaság, ha olyan terményekre fekteti a fősúlyt, a melyeknek jó áruk van és máskép, mint belterjesen nem is lehet őket termelni. Erre manapság meg van már a lehetőség. Ugyanazon történelmi fejlődés, a mely Nyugateurópában a XIX. század első felében ipart és ezzel gabonafogyasztást hozott létre: egy további félszázad alatt ezt az ipart olyan óriási nagyra növelte, hogy az töméntelen embersokaságnak kispolgári mértékű, sőt erős százalékban azon felül emelkedő keresetet nyújt. Ezzel kapcsolatban erősen emelkedett olyan termények fogyasztása, a melyeket csak a belterjes kisbirtok tud előnyösen termelni. Ilyen termények a baromfi, tojás, sajt, gyümölcs, bor, főzelék és

zöldségfélék.¹ Ha Magyarországon erősen megszorodnék a törpebirtokok száma, s ezek szövetkezeti úton szerzett tőkével, egymást szövetkezetiileg támogatva megjavítanák gazdálkodásukat: nem csupán nagyobb súlyt helyezhetnének a burgonya, répa és egyéb iparnövények termesztésére, nem csupán belterjes rétgazdaságot és a mainál sokkal nagyobb arányú állattenyésztést üzhetnének, de azonkívül mellékterruény gyanánt az előbb említett fogyasztási cikkek nagy tömegeit szállíthatnák ki az országból.²

Kiválóan érdekes dolgokat hoz föl erre nézve a németalföldi szociáldemokrata párt agrárbizottságának jelentése, mely az 1906-ki pártkongresszuson kerül tárgyalásra.³ E jelentés szerint a hollandi mezőgazdaság a kilencvenes évek végén kiheverte azt a rettenetes válságot, mely a nyolcvanas években hatalmába kerítette. 1897-től kezdve minden téren örvendetes haladás észlelhető. A vaj- és sajt kivitel hatalmasan föllendült, a cukorrépatermelés megháromszorozódott, a burgonya ipari földolgozása kétszeresére emelkedett, sokszorosan nagyobb lett azonkívül a hús, tej, főzelék és tojás produkciója. Mindez szoros összefüggésben a törpebirtok szaporodásával és a szövetkezeti mozgalom nagyarányú terjeszkedésével; ez utóbbinak lehet azt is betudni, hogy a mezőgazdaság irányváltoztatása dacára a szemtermelés sem csökkent, sőt inkább emelkedett, mert belterjesebb lett. A legtermékenyebb területeken háttérbe szorultak a gabonaföldek, belterjes rétgazdaságok jöttek a helyükbe és szaporodott a marhaállomány.

Ezeket a nagy változásokat, a melyek a földművelőnép sorsának szemmel látható javulását eredményezték, vámvédelem és külső támogatás nélkül maguk a szervezkedő törpe- és kisbirtokosok hozták létre.

Az európai államok sűrű népessége ilyenféle gazdálkodásra van hivatva, míg az amerikai jellegű területeken (az Unió nyugati része, Kanada, Argentína, Délafrika, Ausztrália) több a föld és kevesebb az ember, semhogy a mostani rendszertől, a szemtermeléstől és a legeltetéstől eltérhetnének.

¹ Dr. Heinrich Pudor: Die Selbsthilfe der Landwirtschaft. Berlin—Schöneberg, 1902.

² Lásd szerzőtől: Áttérhet-e Magyarország a belterjes mezőgazdaságra? A Munka Szemléje, 1906. 4. szám.

³ Willem Hubert Vliegen: Das Agrarproblem in der niederländischen Sozialdemokratie. Sozialistische Monatshefte 1905. II. Band 864.

Magyarország kereskedői régóta törekszenek arra, hogy a szóban forgó fogyasztási cikkekből nagyobb kivittelt létesítsenek, de nem sok sikert értek el; nem azért, mint ha odakünn nem tudnának akármennyit is eladni, hanem inkább azért, mert itthon nem tudnak elegendőt és főképp megfelelő jó és egyenlő minőséget beszerezni. A mi eredményt itt-ott, pl. a tojáskivitel terén felmutatnak, azt a kisbirtokos parasztságnak köszönhetik, noha ez elszigetelve, a nagybirtokok rendszerébe ékelve gazdálkodik és a szövetkezeti mozgalmat az itt-ott keletkező csekély számú tejszövetkezetek leszámításával vagy épenséggel nem, vagy csupán a katolikus néppárt papjai által eltorzított alakban ismeri, mint apró-cseprő fogyasztási szövetkezeteket. A földbirtokos vagy a nagybérelő szóba sem áll a kereskedővel, ha az tojás, zöldség, gyümölcs, baromfi stb. szállítására akar vele szerződni, leginkább azért, mert ezeket a terményeket, még ha be is rendezkednék rájuk, úgy sem tudná gazdaságosan produkálni. Ez a termelési ág, jobban, mint akármely, érdeklődést, szeretetet követel a munkástól munkája iránt és ha a munkás felületesen vagy elkeseredéssel végzi a dolgát, több kárt csinál mint hasznot.² Így hát a nagybirtok inkább megmarad mostani egyoldalú gazdálkodásánál, sőt még azt is megakadályozza, hogy a kisbirtokos az új rendszerre térjen át. Politikai, társadalmi és gazdasági hatalmának egész súlyával ráfekszik a földművelésre és elfojt minden szabad mozgást, nehogy a fölvirágzó törpebirtok az olcsó munkaerőt elvonhassa tőle.

Az alföldi öntözőcsatorna eszméje, a melyet már idestova húsz év óta propagálnak, az intenzív gazdálkodással függ össze. Talaj öntözés nélkül az Alföld klímája alatt nem lehet belterjesen gazdálkodni és viszont a nagy öntözőcsatorna-hálózat létesítése szinte parancsolóan megköveteli a belterjes gazdálkodást. Húsz év óta, mióta a gabonaárak lehanyatlottak, az uralkodóosztály tízszer is elhatározhatta volna az öntözőcsatorna létesítését, a mi oly szoros összefüggésben áll egy földművelő ország kultúrájával. De nem tette, mert nem akarja, a mint hogy nem akarja sem az önálló vámterületet, sem a népoktatási törvény végrehajtását, sem az általános választói jogot, sem a kultúra bármely egyéb követelményét, mert neki a gabona mai árviszonyai mellett a babárság és a külterjes gazdálkodás az éltető eleme.

¹ David: Sozialismus und Landwirtschaft.

A földművelő-programmba okvetlenül be kell venni a Nagy-Alföld s az ország egyéb öntözhető vidékeinek csatornázását *állami kezelésben, az érdekelt birtokosok költségén*. Bizonyos, hogy ez is olyanféle követelése lesz a szociáldemokrata-pártnak, mint az általános választói jog, a melyet minden párt megígér a választásoknál és cserben hagy a képviselőházban, ha végrehajtására kerül a sor.

(Folyt. köv.)

Dániel Arnold.

SZEMLÉK.

A Társadalomtudományok Szabad Iskolája.

Pár éve a budapesti egyetem jog- és államtudományi kara kimondta egy magántanári képesítési ügyből kifolyólag, hogy a szociológia tudományáról — legalább is hatásköri szempontból — mit sem tud. Most ugyanezen egyetem bölcsészeti kara, ugyanazon tárgyban ugyanezt az ítéletet mondotta. Vagyis a nyugati világnak ez a hódító tudománya Hunniában nem létezik, mert nem tartozik sem a jog- és államtudományi, sem a bölcséleti szakok körébe. Szegény hamupipőkéje a Rousseauk, a Comteok, a Spencerek szellemének! Tégedet hogyan megvetnek Hunnia tudósai. Egyszerű szótöbbséggel, ide-oda csavarható félhomályos határozatokkal, kimondották, hogy szociológia nincs. Punktum. *Et de strigis . . .*

Mindhiába, ép oly „hazafias”, mint „vallásos” férfiak, mindhiába! A magyar szociológia él s többé nem elégszik meg izolált kutatásokkal, könyvekkel és előadásokkal, hanem hatni akar, terjeszteni az új problémákat és a régi problémáknak természettudományos megragadását. Azt akarja, hogy minden évben az egyetemre kerülő fiatalság legjava, az, mely a tudományos kutatás érdeknélküli szeretetére képes, egy jól szervezett intézmény keretében megismerkedhessek a modern szociológiai kutatás főirányaival, módszereivel s legnevezetesebb eredményeivel. De nemcsak az egyetemi ifjúság, hanem a magyar társadalom minden rétegének éliteje, kor és nemi különbség nélkül, mindenki, a kiben meg van a tudomány szeretete és a kutatás komolysága.

E célból alakította meg a szabad gondolatnak és független kutatásnak, a szociális haladásnak és az emberi szolidaritás eszméjének néhány lelkes híve a *Társadalomtudományok Szabad Iskolája* című egyesületet. Az iskola, a francia *École Libre des Sciences Sociales* és a *Ecole Libre des Hautes Études Sociales* mintájára, a társadalomtudományi kutatások tűzhelye lesz. Udvari tanácsosok, miniszteri kegyek, ordók, diplomák és képesítő vizsgák nélkül, de a tudomány- és a szociális igazság szeretetének fanatizmusával fogják az új intézet

szabadon választott tanárai és önkéntesen jelentkező hallgatói a társadalom természettörvényeit keresni. íme az egyesület jóváhagyott alapszabályainak idevonatkozó pontjai:

„2. §. Az egyesület célja, hogy megalapítsa és fenntartsa „A Társadalomtudományok Szabad Iskolájá”-t, a mely minden gyakorlati és kereseti jogosítás nyújtásától menten egyedül arra van hivatva, hogy a szociológiát és annak segédtudományait tőle telhető terjedelemben mindazokkal megismertesse, a kik e tudományok fontosságát, érdekességét és társadalmi hasznosságát felismervén, az iskola hallgatói gyanánt önként jelentkeznek. Szociológia alatt nemcsak a szorosán vett társadalmi elmélet, hanem a szociálpolitika, a társadalomtudományi alapokon művelt történelem, nemkülönben a vallásbölcselet, szociális etika, esztétika, lélektan és pedagógia is, általában mindazok a szakok értendők, a melyek a modern szociológiai műveltség integráns részét képezik, így pl. a szociológia természettudományi előfeltételei a pszichofizika, energetika, biológia stb.

E célból évről-évre a szükséghez képest akár tanfolyamokat, akár egyes előadásokat, akár nyilvános vitatkozásokat, akár szemináriumokat tart. Hallgatói kívánságára egy-egy tanfolyam elvégzéséről, vagy valamely vizsgálat sikeres letételéről igazoló okiratot állít ki. A vizsgálatok körét és feltételeit az Iskola ügyrendje szabályozza.

3. §. Az egyesület tagjai:

a) *tiszteleti tagok*, a kiket az igazgató-választmánya szociológiai tudományok terén szerzett tudományos érdemek alapján ilyenekül megválaszt;

b) *alapító tagok*, a kiket az egyesület részére az igazgató-választmány által elfogadott s legalább 500 K-át tevő alapítványt adnak;

c) *pártoló tagok*, a kik legalább 100 K adománnyal járulnak hozzá az egyesület költségeihez;

d) *rendes tagok* az alakuló közgyűlés résztvevői és a kiket jelentkezésük alapján ilyenekül az igazgató-választmány felvesz; a rendes tagok tagsági díjat nem fizetnek stb.”

Ám mosolyogjanak ezen az iskolán a kishitűek, a csordaemberek vagy a nagyságos tudósok snobjai! Ám mondják, hogy ily vállalkozásra — sajnos! — kevés az ember, kevés az erő, kevés a hallgató!

Nem tesz semmit. Nekünk elég, hogy tudjuk azt, hogy jelenlegi egyetemi állapotaink szégyenletesek, hogy a fiatalságnak egy számra és intelligenciára egyaránt értékes és egyre növekvő rétege, szomjúhozik a modern eszmék után és hogy már létezik nálunk is a bátor és önző érdekektől ment kutatóknak egy kis tábora, kik közül a legtöbb ugyan még nem befejezett tudós, de a kikben van lélek a saját fejükkel gondolkodni és ki is mondani azt, a mi a meggyőződésük.

És ez már nagy előnye lesz az új iskolának a régiekkel szemben. Mert azoknak tanárai is túlnyomó részben és öreg koruk dacára nem befejezett tudósok s hozzá a szív és az elme minden lendülete nélkül szűkölködő üzletemberek.

Tehát csak előre. A szabadság és a kultúra minden igaz barátja közreműködésére számítunk, hogy át fogják segíteni az iskolát a kezdet anyagi nehézségein, a melyek különben nem súlyosak, mert az alapí-

tók igen szerény eszközökkel akarnak útnak indulni, ép oly kevéssé számítván anyagi előnyökre, mint a hivatalos tudományos mandarinok díszreire. Az igazgató-választmány, a mely az új iskola legfontosabb szerve, legközelebb összeül, hogy a szervezkedés módozatait megbeszélje. Határozatairól értesíteni fogjuk esetről-esetre a *Huszadik Század* olvasóit, bajtársi támogatásukat kérve az új intézményhez, melynek alapítói jó részben ugyanazok, mint a kik szemlénk és a *Társadalomtudományi Társaság* zászlaját annak idején kibontották.

Gratz Gusztáv.

Amerikai szociológiai társaság.

Csak nem régenadtunk hírt a londoni szociológiai társaság megalakulásáról. Most Amerikában is érezhetővé vált egy ilyen társaság hiánya és megalakult a *The American Sociological Society*. Az elméleti szociológia emberei — mondja az új társaság programjában egész helyesen — eddigelé főleg az egy-eszme embereinek (*one-idea thinkers*) munkájából táplálkozott, a kik saját nézeteiket kifejlesztették elhanyagolva azt, a mi a mások nézeteiben helyes. Továbbá igen gyakran figyelmen kívül hagyták azt a kapcsolatot, a mely a leíró, az elemző és a gyakorlati szociológia között fennáll. A praktikusok meg éppen keveset törődtek elméleti fejtegetésekkel. Az új társaság alapítói főleg azt remélik a társaság működésétől, hogy ezeken a bajokon segíteni fog.

A társaság székhelye Washington. Elnöke: az amerikai szociológia érdemes doyenje: Lester F. Ward, első alelnöke: Prof. William G. Sumner (Yale University), második alelnöke: Franklin H. Giddings a columbiai egyetem tanára. Titkára: G. W. A. Veditz a washingtoni egyetem tanára, a kit a társaság létrehozásának érdeme első sorban illet.

A társaság tagja bárki lehet, a ki évenként 3 dollár tagsági díjat fizet.

Ausztrália és Új-Zéland szociális irodalmáról.

Métin Albert, Le Socialisme Sans Doctrines Australie et Nouvelle-Zélande. Paris, 1901. — Siegfried Andre, La Démocratie en Nouvelle-Zélande. Paris, 1904. — Clark S. dr. Buletin of the Bureau of Labor No. 49. 1903 és No. 56. (1905) — Lloyd Henry A country without strikes. Newyork, 1900. — tieewes William R, State Experiments in Australia and New-Zealand. London, 1902. (2 kötet.) Anderson W. Andrew, Die Arbeiterklassen in Australien. (Die Neue Zeit XII. évf. (1904.) 334. l. ff. - Tomm Man, Arbeiterverhältnisse und Socialismus in Australien, Sozialistische Monatshefte, 1906. február, 142. l. ff.

Miként az ókorban Kréta Szicília vagy Cyprus, azonképen vált korunkban a legújabb és legkisebb világrész mindinkább az egész világ erős kíváncsiságának, érdeklődésének és tanulmányának tárgyává. E körülményt azon merész társadalmi reformok magyarázzák meg, melyeknek sajátos történeti politikai és gazdasági viszonyainál fogva színhelyévé vált; reformok, melyek felette találóvá tették Schwiedland elnevezését, a ki a „korunk szociálpolitikai labora-

tórium”-ának nevezte el.¹ Jellemző, hogy az írók nagy része, a kik a legiszlatorikus csodák ez országát egyenesen felkeresték, a kultúrállamok közpénzein tették azt, annyira szükségesnek tartják ma már mindenütt az ott szerzett tapasztalatokat megismerni és értékesíteni.

Így mindjárt az első szerzőt, a ki európai létére becses tanulmányt írt e tárgyról Métin Albertet, a *Le Socialisme Sans Doctrines Australie et Nouvelle-Zéland* szerzőjét, a párisi egyetem tanácsa méltatta a kitüntetésre, hogy amaz öt ösztöndíj egyikét adományozta néki, melyeket egy névtelen jötevő lett oly célból, hogy évente öt kitűnő növendékét világművelő utazásra küldhesse. Métin 1898—1900 közötti útjában a francia munkahivataltól is támogatva, bejárta az összes ausztráliai gyarmatokat, mindenütt tanulmányozva a szociális reformok külön hatásait, melyeket azonban nagyrészt egy mintára, egyazon társadalmi fejlődés és okok spontán fejleményeiként ismert lel. Ezért helyes a tárgyalási modora, midőn az egyes kérdéseket nem Új-Zéland és az ausztráliai államszövetség egyes államai szerint széttagolva és ismételve, hanem egységesen tárgyalja. Külön fejezetekben ismerteti Ausztrália gazdaságtörténeti múltját és jelenét, az agrárkérdést, a munkásmozgalom kialakulását, jellegét és irányait, a victóriai bérminimum-hivatalokat, a többi államok békéltető és állami kényszer-döntő hivatalait, a munkanélküliség és az állami aggkori nyugdíj kérdéseit és az egész anyagot a munkásság gazdasági és erkölcsi emelkedésének tömör jellemzésével tetőzi be. Ha előadása mindenütt világos érthetőségre és áttekinthetőségre törekszik is és kétségtelen bizonyosságát adja, nemcsak a rendelkezésre álló törvények és hivatalos publikációk gondos tanulmányozásának, hanem a különböző népsztyályokkal és azok legkiválóbb képviselőivel oly célból való sűrű érintkezésnek is, hogy felfogásukat, kritikájukat avagy tiltakozásukat az állam nagymérvű beavatkozásai tekintetében megismerje; sem az előadás kellemé, részarányossága és sokoldalúsága, sem a különböző reformok bonyolult mechanizmusának, instruktív és szabatos ismertetése tekintetében nem mérközhetik, a szigetvilágrésztt vele egyidőben tanulmányozó André Siegfried-del. Ez író azonban csak a reformok terén kezdeményező és vezető szerepet játszó s az ausztráliai államszövetségttől független britt gyarmatot, Új-Zélandot tárgyalja.

André Siegfriednek műve, a „*La Democratie en Nouvelle-Zéland.*” kedves képviselője ama jellegzetesen francia tudományosságnak, mely legjobb termékeiben gall esprit-t és könnyedséget, az élet és problémák lényeges pontjainak találó megragadásával és sokoldalú megvilágításával tudja egybekötni. Elméleti általánosságra való törekvéstől, a viszonyok sokoldalúságát egyszerű logikai deduktiókra való visszavezetésétől — a mi, szerény véleményünk szerint, az ausztráliai államkísérleteknek európai viszonyokra való alkalmazhatósága szempontjából épen nem volna felesleges — Siegfried épúgy tartózkodik, mint Métin. De mindaz, a mit a jelenkori Új-Zéland politikai pártalakulásának, erőviszonyainak és a munkáskérdésnek a nyilvános élet első, mindenen uralkodó tényezőjévé emelkedésének történetgazdasági okaiként előad, alapos és meggyőző. A nagyszabású reformok belső szerkezetének, működésének és hatásainak ismertetése jobban instrualja az olvasót, mint Métin kissé túlnagy vonásokkal vázoló, nem eléggé részletes tárgyalása. Ha valahol áll ugyanis a fotográfia pozitívumáról és negatívumáról való hasonlat, úgy áll az ausztráliai új-zélandi reformok eredeti papiros-tervezete és az életben festése közötti különbségre, a melyeknek helyes feltüntetése

¹ *Soziale Praxis.* 1902—1903, Sp. 498.

nem kevés életrevalóságot, világos főt és sokoldalú kutatást igényel. Legértékesebb része Siegfried munkájának az, mely az ausztráliai angol-szász társadalom demográfiáját, sztruktúráját és erkölceit, vonzón, találóan, sokat magyarázóan ismerteti. Siegfried keresztülkalauzol itt bennünket az új zélandi nagyvárosok sajtószertű életén, szelíd iróniával mutatja be, hogy a radikális demokráta és állam-szocialisztikus irány sem nem tudta akárcsak megingatni is a társadalom primitív rétegződését társadalmi kotériák szerint, sem nem szüntette meg az alsóbbrendűek amaz áhítózó tiszteletét a felsőbb osztályok, a nagy vagyon, a királyi kitüntetések s főleg az angol arisztokrácia iránt, melyet az angol oly találóan jellemez a *snobism* szavával (242—251. l.) Kitér e fejezetben a feminista mozgalom, az alkoholizmus elleni küzdelemnek Új-Zélandban igen előrehaladott fokon levő kérdéseire is és a sajtó, valamint a közvélemény jellemzésével sikeresen bizonyítja azoknak az anyaországtól való szellem-erkölcsi függőségét, nemzeti azonosságát. Végül egy utolsó fejezetben Új Zélandnak viszonyát mutatja be az ausztráliai államszövetséghez, a melynek hat államához hetediként való csatlakozást, Seddon miniszterelnökének rendkívüli tekintélye folytán minden csalogató szöveget ellenére állhatatosan és önére-tesen elutasította, hogy az összes britt gyarmatok között a legnagyobb hévvel szegődjék Chamberlain kereskedelmi és katonai imperializmusának szolgálatába. E nagyszabású imperialisztikus politikának időközben dugába dőlt tervére való széles perspektíva feltárása, a melybe a francia hazafi halk *jalousie*-ja is némileg belecsemdül, hatásonosan fejezi be a rendkívül bájos és ügyes társadalmi-demokratikus munkát.

Nem terjeszti ki tanulmányát az emberiségi és társadalmi élet oly unom nuance-aira és nem törekszik oly esztétikailag gyönyörkődtető hatásra, mint Andre Siegfried, Victor S. Clark az ő *Labor Conditions in Australia* című hatalmas *Reportjában*, melyet a Washingtonban székelő és Carrol D. Wright nagyszabású vezetése alatt működő amerikai munkahivatal megbízásából írt. Clark egyrészt tudományos, de másrészt ama gyakorlati célzattal szorítkozik jelentésében az ausztráliai munkáskérdés terén történt társadalmi reformoknak és azok hatásainak a legapróbb részletekig, a legnagyobb lelkiismeretességgel való és mégis egy felesleges szóval nem elnyújtott tanulmányára, hogy annak alapján szubsztrátumot szolgáltatson hazájának az iránt, hogy mennyiben remélhetnének az Egyesült-Államok ez intézmények átültetésével — lényegesen más nemzeti viszonyaik között — Ausztráliához hasonló sikereket, illetve mennyiben ismétlődnének meg a már ott megismert káros tünetek, hátrányok sokszorosan fokozott mértékben. Valóban az objektív társadalomgazdasági kutatás egy chef d'oeuvre-ével állunk itt szemben. Az olvasó nem tudja, mit csodáljon meg inkább, ama fáradhatatlan kintartást, a melylyel Clark a kérdések minden egyes mozzanatát illetőleg a nagy vállalkozók, a munkásvezérek, a parlament tagjainak, bírának és ministereknek véleményeit összegyűjtötte, avagy ama eltetlen tárgyilagosságot, a melylyel írói személyiségét szerényen a háttérre tüntette el, az adatok, vélemények és a belőlük önként folyó követ-Kezesek színfalait, bár láthatatlanul és tendencia nélkül, mégis oly módon tudja elrendezni, hogy annak összehatásaként az emberileg megismerhető igazság magától adódik. Mondhatjuk, e report nem tartozik azon első pillanatra érdekesítő olvasmányok közé, melyek az átlag-olvasók figyelmét is órákon keresztül le tudják kötni. De a ki e közel 250 oldalú, nagy formátumú és rendkívül sűrűn nyomtatott jelentés lapjain gondos figyelemmel keresztülböngészte magát, a mi az adatok roppant utvesztője

annak tudományos szempontból nemcsak époly, de még sokkal nagyobb arányban bővebb gyümölcseit élvezzi, mint a minő arányban az előbb említett munkák tanulmányával járó fáradtság áll, Clark reportja megismerésével kapcsolatos nehézségekkel. Clark dr. gyakorlott u. n. expert investigator, a ki első babérait már Porto-Rico, Cuba és Hawai munkásviszonyairól írt tanulmányaival szerezte meg, s míg Uj-Zélandot 1903-ban tanulmányozta, a tulajdonképeni Ausztráliára 1904-ben került a sor. Míg az előbbi jelentése minden jelessége és nagyobb bősége ellenére az előbbi munkáknál alig nyújt többet, az utóbbira vonatkozó imént jellemzett munkálata a kérdések mai állásához a legeslegközelebb áll már azáltal is, hogy csak 1905-ben jelent meg és így számos ausztráliai reform sikere vagy kudarca tekintetében, melyeket a fentnevezett írók még csak fragmentáriusan mertek feltüntetni, végleges ítéletet, vagy ilyenhez sokkal közelebb járó adatokat nyújthat. Ismerteti nevezetesen már Nyugat-Ausztrália és Ujdél-Wales állami kényszerdöntő bíraskodásának eredményeit, a melyek az új-zélandiakat kiegészítve, immár sokkal biztosabb alapot nyújtanak elméleti okoskodásokra is.

Clark szorosan közgazdasági, szociálpolitikai és statisztikai szempontból vizsgálja az ausztráliai munkáskérdést és vizsgálatainak alapossága, adatainak bősége és eredményeinek tárgyilagossága tekintetében semmiféle más munka nem vetekedhet vele. Különösen áll ez az ipari munkaviszályok (sztrájkok és kizárások stb.) törvényes szabályozásának, Ausztrália kétségenkívül legérdekesebb és legmerészebb reformjáról, melyet közel száz oldalon a leglekiismeretesebben világít meg minden elképzelhető tekintetből, mind társadalmi, mind általános ipari, mind erkölcsi szempontból, helyet adva a munkásosztály, a vállalkozók, a kormánykörök és neutrális társadalmi rétegek nézeteinek mindig figyelemmel a belőlük az Egyesült-Államok, de ezzel egyúttal minden más a nemzetközi versenynek kitett, más osztály- és politikai társulással s alkotmányjogi fejlődéssel bíró államok számára levonható következtetésekre.

S ha munkájának ez különös becsét teszi, ő sem mulasztja el azon sajátos földrajzi, történetileg kialakult társadalmi és általános politikai milieut is erőteljes vonásokkal megrajzolni, a melyek a kutatás tulajdonképeni magvát tevő problémák felvetődésének természetes és szükségképeni alapjai.

Különös figyelmet fordít ezért a hatalmas, ma az egész államéletől uralt politikai munkáspárt genezisének jellemzésére, a kormányokhoz, a konzervatív pártokhoz, a trade-unionizmus és a szocializmushoz való viszonyára. A munkáspárt programját adva, sajátképeni feladatát igen találóan úgy fogja fel, mint e programot, a mint lépésről-lépésre mindinkább megoldása felé közeledik. Ez evolució-nális koncepció nagyon találóan tárja fel az egyes reformok azon való gazdasági és politikai rugóit, melyek az egyes állami alkotásokat a felszínre vetik és megoldásukat siettetik.

Némileg időrendi egymásutánban illetéknép sikerült fejezeteket szentel a sárga fajjal szemben még az Egyesült-Államoknál is szigorúbban alkalmazott exlusiv politikának, a melyet a benszülöttek a „Maintenance of a White Australia”-nak neveznek; Viktória állam bér-

¹ „A mire törekedett, — mondja szerényen — az az volt, hogy némi impressziót és statisztikát nyújtsak a munkásviszonyokról, annyi történettel ama munkásmozgalomról, mely Ausztráliát más angolszász országoktól megkülönbözteti, a mennyi szükséges, hogy az újabban megvalósított és javasolt kísérleti törvényhozáshoz mögötti erőket láthassuk”. (Report L. 41. 1.)

hivatalainak, a melynek a többi államok kényszerdöntő rendszerével (*compulsory arbitration*) való egybevetése munkája egyike a legbecsebb és legérdekesebb oldala. Az agkori, a munkanélküli segélyezés és az agrárkérdés a többivel szemben aránytalanul elhagyott megvitatást nyer a munkásvédő törvényhozásról írt ismertetése sem teljes. A bevándorlás a helyi önkormányzat, az elemi és technikai oktatás kérdését is épen csak hogy érinti. Annál tartalmasabbak ismét a szövetkezeti mozgalom, a munkabérek, áru-árak és a foglalkozások alakulásáról írt fejtegetések. Itt látjuk az eredményét annak a politikának, mely az individualizmus és szocializmus gyakorlati kompromisszumai folytán, a létért való küzdelmei, az „anarchic struggle of the fittest to survival”, mint az angol mondja, azon észszerű határok közé szorította, mely mint egy nyugatausztráliai parlamenti tag magát kifejezte, biztosítja eszményük megvalósulását: „mely a lassúbb fokú haladást, majdnem stacionáló népességet és szerencsére igen csekély szegénységet fölébe helyezi a rohamos fejlődésnek, sűrű népességnek és egyúttal egy esetleges nagy szegénységi velejárónak”. Az egész tanulmányt az amerikai és ausztráliai munkásság viszonylagos anyagi helyzetének, mélyreható analizise zárja be. Egybeveti nevezetesen a két világrész munkafeltételeit, élettartási költségeit és amaz erkölcsi és eudaimonisztikus tényezőket, melyek az egyéni jólét és megelégedettség nagysága felett végérvényesen döntenek. Ez elemzés korántsem oly optimisztikus, mint az előbbi két európai látogató végső ítélete és még nagyon is jelszószerűnek tünteti fel amaz elnevezést, a melylyel Ausztráliát díszítik, a mennyiben pure et simple a munkásparadicsomnak nevezik (*Arbeiterparadies, paradis des ouvriers*).¹

Az optimisztikus lelkesedés tetőfokát azonban az ausztráliai reformirány, Lloydban, azon amerikai íróban keltette, a ki már 1898-ban kereste fel Új-Zélandot és „*A Country without Strikes*” című művében először keltette fel az amerikai és angol olvasóvilág figyelmét a szociális kérdés ama, mondhatnék brutálisan merész és gyakorlati kezelésére, melyre e kisdud alig 800,000 lakosságú szigetállam adta meg a kezdeményező lökést. Ha Lloyd ahhoz az irányhoz tartozik is, melyet az amerikai egyetemi vagy tanszéki tudományosság „the impressionists school of economics”-nak anatemizál, maga W. P. Reeves, a volt új-zélandi munkaminiszter és az egész ausztráliai szociálpolitikai irány zseniális teoretikusa és gyakorlati kezdeményezője egy személyben, a tényadatai tekintetében végesvégig helyesnek találta, a na ezen adatokat a fentemlített írók ma már részben nagy mértékben kiegészítették, részben megjavították, ma is figyelemreméltó képviselője ama csoportnak, mely, mint ugyancsak Reeves Lloydról mondotta, az ausztráliai reformoknak „wohle hearted champion”-ja.

Reevesnek két kötetes nagy munkája *State Experiments in Australia and New-Zealand*, melyben e nagy államférfiú és tudós, felölelvén az államélet minden fázisát, maga tárja fel azon irányelveket, a melyek az ausztráliai kormány férfiakat és nevezetesen őt magát a reformok inaugurálása terén vezették, szoros szociálpolitikai szempontból inkább csak annyiban szolgálhat forrásul, a mennyiben a (II. köt. I. fejt. 69-108. l.) az állami kényszerdöntés keletkezésének igazi rügőiről tájékoztat. E munkáról méltán mondja Gilman, „hogy senki sem teheti le az író tehetsége és lelkiismeretének tisztasága

¹ L. id. Hooper Richard, Arch. f. Socialwiss. Bd. XIX. S. 415.

² Újabban az *In newest England* című művében rövidebb formában adja vizsgálódásainak kivonatát.

iránti csodálat nélkül”, noha véleményünk szerint, az író saját alkotásaairól lévén szó, itt-ott mégis nehéz az elfogulatlan bírálónak helyét betöltenie.

Csodálatos jelenség, hogy a magát kizárólag tudományosnak nevező marxista szociálistikus irodalom, bizonyos ideig furcsa idegenkedéssel került el az ausztráliai államszociálistikus irányt kritikai bonckése alá venni. Ausztráliát az agg Európától nemcsak földrajzilag választja el egy egész világ. Mégis a modern munkásmozgalomnak ez, egy világrész életét immár valóban döntő önállósággal befolyásoló ágát, marxisztikus álláspontból megbírálni és azt a rendszerbe beilleszteni, nagyon is fontos feladata volna azon elméletnek, mely a munkásosztály feltartóztathatatlan elrongyolódását és kisajátító diktatúráját írta zászlajára. Itt is kiderül, hogy az a tudományos orthoxia, mely mindinkább ellentétbe jut a tények hatalmával, egyszerűen a strucpolitika egérútjára veti magát oly tárgyilagos jelenségekkel szemben, melyek a teória kereteinek szétrobbantásáva fenyegetnek és vagy lekicsinyli, vagy teljes hallgatással mellőzi őket. Míg a marxizmus tudományos képviselői és folyóiratai az utóbbi módszert tartják sikeresebbnek és mindenesetre kényelmesebbnek, egyike ama kevés cikknek, melyeket képzett marxisták az Ausztrália teremtette új problémahalmaznak szenteltek, Anderson W. Andrewnak az amerikai „*The International Socialist Review*”-ban (Chicago, 1904 febr.) megjelent cikke „*The working classes of Australia*”¹ az előbbi irányt követi. Bizonyos megvetéssel jellemzi az ausztráliai munkásosztály gyakorlati politikai irányát, mely „rövidlátó” és sehol sem mutat komoly kívánalmat a viszonyok gyökeres változtatására. (341. 1.) Az egész mozgalom élén álló parlamenti munkásvezérek, tüzes agitátorok helyett, „respectable” és kompromisszumokra hajló opportunisták lettek. A munkásosztályban ama szerinte nevetséges utópizmus uralkodik, hogy „a törvényhozás a gazdasági fejlődést tetszés szerint vezetheti és irányíthatja”. Az osztályharc természetét ott szándékosan a sötétben és bizonytalan-ságban tartotta „maga a munkásmozgalom” (?). De az egész szélmalom-politikának az igazi oka szerinte, hogy Ausztrália egy „erélyes, erőteljes és értelmes proletariátussal” egyáltalában nem is bír még, s ezzel azért nem, mivel „a gazdasági viszonyok egy osztálytudatos forradalmi párt alakulására még nem elég érettek”. (334. 1.) Bizony furcsa kis vigasz az összerokadás apostolaira nézve oly országban, mely ipari fejlődésében összehasonlíthatatlanul meghaladja pl. hazánkat, a melyben úgyszólván nincs analfabéta és a mely a tőkésosztályoktól alig befolyásolva kormányozza önmagát. Sokkal rokonszenvesebben ítéli meg az ötödik világrész szociális és demokratikus fejlődését a revidéált szocializmus, mivel bennük saját elméleti felfogásának egy erős bizonyítékát látja. Ilyen szellemben ír legutóbb is Tomm Man, a *Sozialistische Monatshefte*-ben, a kit mint fizetett agitátort a szocialista *Melbourne Trades Hall* hívott Angliából Ausztráliába, hogy ott a szociáldemokrácia eszméit hirdesse. Bármely elméleti szociális iránynak partraszállta előtt csak elvéve voltak hívei. A munkáspárt folytonos gyarapodása ellenére a munkásság régi vezérelemei még ma is csak félvállról nézik az „európai izgatót”. Tomm Man, rövid cikkében világos okfejtését adja, miért ellenségei az ötödik világrész munkásai a bevándorlásnak, kivált ha a fehérmél igénytelenebb fajokról van szó; de semmivel sem okadatolja reményét, hogy pontosan öt év múlva a szociáldemok-

¹ Német nyelven átvette. Die Neue Zeit 1904. XXII. évf. 37. sz. 334. 1. és köv.

krácia Ausztráliában is jelentékeny tényező lesz. Ha azonban ez be is következne — Clark az ellpnkezőt vallja — az alighanem az a sajátos angol szocializmus lesz, melyről Bernstein, Schulze-Gaevernitz nyomán (*Zum Sozialen Frieden* 1890.), a „*Voraussetzungen des Socialismus*” című iratában (Stuttgart, 1899. 170. 1.) elmondotta, hogy az angolszász munkások követeléseai növekedhetnek ugyan, de sohasem fognak szabad fejlődés mellett olyat kívánni, a minnek szükségességéről és keresztül-vihetőségéről nincsenek feltétlenül meggyőződve.

Ferenczi Imre.

Ady Endre verseskötete.¹

(Ady Endre: Új versek. Budapest, 1906. Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság.)

I.

A modern esztétika képviselői, a kik következtetéseiket abból a megismerésből vonják le, és tételeiket arra a megállapításra építik, hogy a jelenségek, közöttük az esztétikaiak is, biológiai tényeken alapulnak, s ennek folytán minden esztétikai folyamatot annak biológiai magyarázatával derítenek fel és tesznek érthetővé, megállapítják azt a tényt, hogy minden szépérzést keltő jelenség az egyéni, vagy generikus élet folyamán kiképződött, nagyobb gyakorlatra és alkalmasságra szert tett idegpályák működésével áll összefüggésben.

Ezt a minden esztétikai működéssel, különösen pedig az esztétikai gyönyörködéssel inhaerens biológiai magyarázatot Jászi a szép fogalmak konzervativizmusának nevezi.

A szép fogalmak konzervativizmusa az idegfolyamatok lassúságából vezethető le, s ez a magyarázata egyszersmind annak is, hogy új eszmekörök olyan nehezen kapcsolódnak az esztétikai tevékenység gépezetébe. Fejtegetései további során Jászi arra az eredményre jut, hogy új elvek hirdetése, új ideológiák teremtése sohasem történhet először művészi formában, mivel az absztrakt agyműködés gyümölcsei nem találhatnak esztétikai méltánylásra, a míg az illető eszmekör mellett ki nem képződött egy megfelelő érzelmi velejáró, melynek segítségével elvont és hideg formulából vegetatív élet-funkcióvá válhatik.

Ezt az esztétikai megállapítást meg is lehet fordítani, s visszafelé következtetve Jászi fejtegetéseiből azt lehet mondani, hogy az a világnézet vagy erkölcsi felfogás, mely költői formában jut kifejezésre, már nem egészen új. Pozitíve formulázva a dolgot: ha valamely ideológiának művészi tolmácsolója is akad, akkor az már gyökeret vert bizonyos társadalmi vagy kulturális közösségében összeforradt réteg gondolkodásában.

Így vagyunk körülbelül Ady Endre költészetével is. Az „új versek” igazán újak. Kötött formában nem mondták még azt, a miről ezek a versek beszélnek, de már vannak emberek, a kiknek Ady Endre lelkükből

¹ Egyszerre vettük e két szemlést s eltérő nézésüknél fogva érdekesnek tartjuk őket egymás mellett közölni. Az egyik a társadalmi vonatkozásokat, a kollektív lélek lecsapódásait tartja különösen szem előtt, míg a másik inkább a tiszta esztétikai felfogást tükrözi.

beszél, csakhogy ez a beszéd náluk még csak az értelem hideg tüzén izzik, míg Ady Endrénél mint érzés vagy erotikum már átment vegetatív életműködésbe, s a költészet életteljes tüzében az értelem geometriai síkvonalai azokká a plasztikus formákká rakódtak össze, a melyek összességéből kialakul az olvasó szemei előtt ennek az új, érdekes és gyönyörű költészetnek képe.

Nézzük meg, mit mutat ez a kép”?

*

A versek elé ezek a sorok vannak írva: „E versek mind-mind a Léda asszonyéi, a ki kedvelte és akarta őket. Én el szoktam pusztítani a verseimet fogyó életem növekvő lázában, mély viharzásokon és poklok tüzében. Ennek a néhány versnek megkegyelmeztem. Engedtem őket életre jönni s átnyújtom őket Léda asszonynak.”

Ady Endre nem pózol. Tudatában van a modern ember Szaturnusz-természetének, s ez a bevallása kategorikus megállapítása annak a folyamatnak, mely a tudatos költőnél alkotása körén végbemegegy.

A szálló igévé vált költői önmérséklet, a fogyatéklekkel tehetségek takarója, nála okos és őszinte ökonómia, de még inkább az eruptív tehetség egyetlen lehető értelmű megnyilatkozása. Az ilyenmű tehetség mibenlétét az ember úgy fogja fel és értelmét abban látja kimerülni, hogy az eruptív tehetség megnyilatkozásaiban, ez esetben tehát költői termékeiben, egy-egy ilyen kitörés gyümölcseit látja, de sőt az erupciót és az eredményt azonosítja, holott a valóságban az eruptív tehetség kritériumát éppen az Ady Endre idézett sorai szolgáltatják, melyek szerint az ilyen tehetség megnyilatkozásai csak azon gyermekei Szaturnusznak, a kiknek megkegyelmezett. Oh vannak még gyermekei Szaturnusznak, csak azok már ott nyugosznak, a honnan fogantattak. A gyermekfaló szenvedélye itt egyértelmű a tehetség ama passzív formájával, a mely az alkotás hevében felszínre vetődő szavakból és gondolatokból kiválogatja, a mire szüksége van, a többi elhullatja. Ezért nincsen Ady Endre verseiben semmi bántó halmozódás, semmi fölösleges értelemkomplexum, semmi, a minek helyére valóságos szó férhetne.

De nemcsak ez az értelme nála a tehetség passzív formájának. Van benne valami tevőleges életműködés is, valami a modern askézis gyötrelmes gyönyörűségeiből. Az anyafölddel való rokonság átvitt értelmű érzésére kell gondolnom, a mikor így elképzelem, vagy talán érzem is, a mint az ember egy keresztfátlan, kriptátlan temetőt hord magában, a hova koraszülött ötleteket, színűkhagyott, elfonnyadt gondolatokat és magukbaroskadt érzéseket földelt egymás tetejébe, a hol elvágta útját sok-sok teendőnek, nyakát szegte egy pár ostoba, de boldogító óhajtásnak, a hova egy darab jövőt temetett, hogy helyette egy másíknak egyengesse gyomlalatlan útjait.

Nem tudom, Ady Endre versei közül a meg nem írtak értéke vajjon nem-e haladná meg a megrögzítettek értékét. Nem tudok itt mértéket alkalmazni, a mint hogy nem tudom elképzelni, milyen is volna ma minden kultúra képe, ha azok a gondolatok, alkotások és feltalálások kerültek volna temetőbe, a melyeknek ma örülünk, s az elhantolt, vagy még nem ismert gondolatok, alkotások és feltalálások határoznák meg életviszonyainkat.

De Ady Endrénél nem is kutatom most ezt a lehetőt, vagy már nem lehetőt, csak örülök annak, a mi belőle már megvan.

Hadd nézzük, miben áll Ady Endrének ez a meglévő — ismerjük el nyíltan — értéke. Itt van mindjárt erejének tudata és jelentőségének — mert az is van — csalhatatlan érzése:

Verecke híres útján jöttem én,
Fülembe még ősmagyar dal rivall,
Szabad-e Dévénynél betörnöm
Új időknék új dalaival?

Ezt a strófáját és a *Magyar Ugaron* ciklus verseit a jobbmeggyőződésű és a hazafiság szent lángjától pirosuló nyelvek véresre ostromozták. Magam is hallottam egy országosnevű kislelkes költőnk szájából a szentenciát, hogy: „Van benne poétaság, csak ellovalta a dolgát azzal, hogy odaadta magát a hazafiatlan iránynak. Nem lesz belőle soha semmise.”

Hogy mi fáj a derék úrnak, és mi fáj még sok más ilyen nem kevésbé derék úrnak vele együtt, az elég világosan kiténik az idézett szavakból. Ez igaz is, Ady Endre verseiben nincsenek buzogányos buzdulások” farkasbőrös fogadkozások és kacagányos káromkodások, de az ő dala

. . . ha elátkozza százszor Pusztaszer,
Mégis győztes, mégis új és magyar.

„Nem lesz belőle soha semmise?” Ezt egy kissé meg kell gondolnunk. Az eljövendő dolgokat valamiképpen mégis csak a meglévők határozzák meg, s a tehetség fejlődésének folyamatosságát Ady Endrénél csakúgy tekintetbe kell vennünk, mint akármilyen más fejlődési processzusnál; s itt sovány vázát akarom adni annak, a mi Ady Endrében már meglévő, és megkísérlem néhány odavetett vonással megrajzolni, hogyan kapcsolódik bele Ady Endre költészete a mi sok tekintetben különös, végső következtéseikben azonban haladásellenes viszonyainkba. Arra nem lehet kiterjeszkednem, mik az okai kulturális elmaradottságunknak. Egyszerűen meg kell állapítani a tényt, hogy ezek az okok társadalomstruktúrai természetűek, s hogy a társadalmi fejlődés lassúságánál fogva legalább a mi szemünkben valami állandóság bélyegét nyomják a társadalmi viszonyokra.

Ha most már Ady Endre költészetét társadalmi vonatkozásaiban vizsgáljuk, úgy azt látjuk, hogy egy félig-meddig strikt és egy generáció életén belül állandó kulturállappottal egy vele időben összeeső, de mégis külön, és a mi a fő, teljes genezissel bíró kulturfolyamat áll szemben. Ez a külön geneziszű folyamat az alkotótehetség fejlődése, a melynek fonalát az említettem országos nevű kislelkes lelkész-költő Ady Endrénél egy kijelentéssel egyszerűen elvágja.

Pedig Ady Endre költészetével, mint társadalomfejlődéstani jelenséggel lehet számolni, s a mennyire be lehet raktározni a Dalmady Győzők és Lampérth Gézák „költészetét” bármelyik irodalmi korszak fiókjaiba, a mi azt jelenti, hogy ezek az urak a tiszta lírizmus leple alatt mindvégig idegenek tudnak maradni a társadalommozgató kis és nagy eszmékhez, olyannyira elválaszthatatlan az Ady Endre költészete egy kis csoport ember, a Holnap szomorú hőseinek és áldozatainak vergődésétől, békóba vert vágyaitól, lekötött karú, meddő munkájától.

Ady Endre tudatában van ennek és öntudatossága nyomán kiképződik benne ennek a társadalmi mostohaságnak és saját tehetetlenségének költői megformálása. Hadd írjam ide ezt a két strófáját:

E föld a lelkek temetője,
 Ciprusos, árva temetője,
 Sok vér ömlött itt valaha
 S maggyilkos mérég lett belőle.

Itt azok éltek, kik nem éltek,
 A legkülönbek sohse éltek,
 Itt meddő a nagy gerjedés
 És százszor boldogak a vetéltek.

Ady Endrének testvérei is vannak. Óh, sokan vannak ezen a „halál-szagú, bús magyar rónán”, a kik nem születtek be egyszerűen a társadalmi szituációba, s a kik nem hajlandók a maguk külön genezisést, tudatos és gyönyörthozó fejlődését felcserélni, vagy akárcsak azonosítani is a lassan cammogó és sok késleltető faktor közrejátszása folytán fáradt társadalmi fejlődéssel, a kik a „kor hívó szavában” már csak a múlt visszhangját hallják; s a kiknek saját és bensőséges beszéde a nagy általánosságnak bizony még a jövő zenéje. Ezeknek szószólója Ady Endre.

Valami érthető és természetes öndivinációféle kristályosodik ki verseiből. Ha nem volna ennek az önmagaföléhelyezkedésnek olyan határozott társadalomgenetikai aláfestése, talán nevetséges is volna. De Ady Endre tisztában van magával és van látó szeme a környezete számára is. És van benne egy jó adag prófétatermészet is, a mely nem jóslásokra pazarolja erejét, hanem megelégszik világfelfogása nézőpontjainak időben való előrevetésével.

A jövőből nézni a jelent, behelyezkedni a holnapba és onnan gloszszálni a mát, ez volna ennek a különös látnoki tehetségnek kritériuma. S ehhez a mások fejlődését megelőző magasabb potenciájú fejlődés kell, mely elébevághat az úgynevezett természetes fejlődésnek (ha természetes fejlődés alatt az általánosság, vagy mondjuk az univerzum lassú továbbképződését értjük), s a melynek hatványozott individualizmusú illusztrálását adják a nietzschei sorok:

Nimm den Kranz hier mit hinauf!
 Wirf ihre höher, ferner, weiter,
 Stürm empor die Himmelsleiter,
 Häng ihn — an den Sternen auf!

Nagyobb potenciájú fejlődés! Kancsalul és gyűlölséggel néznek reá itt, a hiábavaló erőfogyasztás országában, a hol a távolbanézőre rásütik, hogy rövidlátó, s a hol a makrancos csökönnyösséget erős akaratnak és rendületlen kitarásnak hívják.

Itt még erősen behunyják a szemüket az emberek, a mikor a megszokottnál más kép kerül elibük, és fojtás van a fülekben, ha nem úgy szól a dörgés, a mint talán szeretnék.

Az ilyen embereknek persze dekadencia, különösség és brutalitás az, a mi Ady Endrében magasabb potenciájú fiatalság, szépség és erő. Már pedig az ő verseiből ezek szólnak, s az olvasót az az érzés fogja el, hogy itt megtörténik a beváltása sok olyan mulasztásnak, melyet hosszú századok követtek el. A versek eleitől végig tanúságot tesznek arról, hogy ez a költészet a kulturlélek reinkarnációja.

S itt egy észrevevésnek kell helyt adnom. Ez az észrevevés arra vonatkozik, akármennyire új és egyéni költészetében, mégis csak a társadalmi viszonyok alakulása folytán jut Ady Endre ahhoz a jelentőséghez, mely költészetét a magyar művelődéstörténet egy talán csekély, de a jelen körülmények között feltétlenül konstatálható dokumentumává teszi. Ady Endrének tudatosan, vagy öntudatlanul szerepet juttatott ebben a művelődéstörténelemben az a természetes, mondhatni időbeli munkamegosztás, a melyben minden haladás lényege kifejezésre jut.

Még egyet. Ady Endre költészetére, a mint az egynémely finomságból ki-kiverődik, rányomta a bélyegét egy patológiai paradoxon, a fiataalkori marazmus. Ez a paradoxon ott bujkál egynéhány félelemtől vacogó versben, a hol a vágyakozást megöli a beteljesüléstől való rettegés. Szerencse a dologban csak az, hogy ez a speciális patológiai jelenség fejlődése visszafejlődés, s csak addig tart, a míg az ember hozzávénül. Együttjár az ifjúvén tehetségek, a korán megérett lelkek fejlődésével, s Ady Endre az idők folyamán csak úgy el fogja vetélni, mint még egyet-mást, a mi fiatalságával korrelatív.

Az énézés túlsága, a végsőkig feszített individualizmus, mely most verseiben tobzódik, le fog hűlni addig a fokig, a hol kezdetét veszi az átfogó nagy objektivitás, a hol már ösztönné vált minden, a mi ma még intellektus. Ady Endre fiatal. Az énézés mellett fel-felzaklatja az olvasót a teézés hangja. Még érzi az asszonyt, s asszonysejtés nem vált még benne asszonyirtózáttá. Talán nem is fog.

A meddőségük még nem szülte meg, de el fog jönni a gyermek:

Kit napvirág és napsugár
Új igére, új dalra termett,
Áldott legyen, ki eljövend,
Az idegen, nagy álmú Gyermek,
Kit küldtek régi bánatok.

Ennek a gyermeknek már mindenki hódolni fog. Ezt a gyermeket várjuk.

Goór Pál.

II.

Egy-egy kiváló újító műveinek olvasásakor felkiáltunk: Ez a valódi költészet! Ez az igazi, egyetlen költészet!

Hiába neszei föl egy kis meggondolás után a mindannyiunkban szendergő történelemfilozófus, hiába futnak el szemünk előtt a múlt jól ismert századai, hiába hangzik fel mindannyiából ugyanez a kiáltás, mi is el akarjuk mondani azt, a mit elődeink mondtak:

»Ez a valódi költészet! Az igazi költészet, az egyetlen költészet!

Oly szívesen ringunk el e drága csalódáson, hogy nem bánt még annak biztos tudata sem, mennyire szármalmasak leszünk egy késő kor rajtunk mosolygó szülőttei számára. Csupa dacból, nekünk oly jól eső, oly hízelgő dacból, hallgatjuk el a józan kiegészítést, mely bár be se vallva, ott lappang sejtésünkben, hogy ez a költészet azért való, igaz és egyetlen . . . mert a mi költészetünk.

A *Mercure de France* íróinak vagy új német költők műveinek olvasásakor akárhányszor kell történelmi érzékünkhöz apellálni s összehasonlításra fölidézni nagy elhunytak árnyát, hogy a mai nap annyi rokon ideghúrt megrezgető tehetsége felől a reánk gyakorolt percnyi — sőt állandó — hatástól független ítéletet mondhassunk. Soha eddig modern magyar költő ily helyzetbe nem juttatott bennünket! Ha új költőink bírálója árnyakat idézni a múltba tekintett, akkor ez nem azért történt, hogy eredetiséget mérjen eredetiséghez, hanem hogy megállapítsa kinek hatása alatt áll az epigon. Csupán Petőfiről vagy Aranyról, néha egy-egy idegen költőről, Viktor Hugóról vagy Heinérről lehetett szó; Baudelaire torzító is már feltűnedeztek. Mindannyiok közt csak Arany utánzóit jártak jól. Az ő szólama gondjának, csínjának, fordulatainak, versidomainak, az általa megteremtett vagy meghonosított műfajoknak elváltozása pár kisebb eredetiségben gyakran jelentett tiszteletreméltó félsikert. Félsikert sokszor — de egészét soha.

A kit melléje állíthassunk az legyen oly eredeti, mint ő s ennek első feltétele, hogy térjen el Arany útjáról; legyen hűtlen hozzá mindenben; más legyen a gondolkodása, más a tárgyköre, más a nyelve, más az érzése!

Ezt tudták sokan! De jaj volt a lázadóknak! Botlás lön minden léptük! Hármak vannak egyelőre, Petőfi — Arany hűtlenei közt, kiknek nevét, ha nem is sikerükért, de legalább művészi törekvésükért meg lehet említenünk — se hárman: Csizmadia Sándor, Erdős Renée és Ady Endre.

Csizmadia Sándor újítása artistikus szempontból alig jelent valamit: csupán a tartalomra vonatkozik. A hol a márciusi ódagyáros hazát mond, ott ő május elején a népet ír, ahol amaz Ausztriát, Bécsset, ott ő gyárat, tőkét emleget, azaz fenyeget. Lelkes verseinek külső és belső alakja miben sem különbözik középszerű bourgeois költőtársaiétól.

Erdős Renée is mindenekelőtt kihívó tárgykörével akar hatást elérni, de nála a merész eszmék merész képeket, szavakat, formákat sodornak magukkal. Igaz, hogy verseinek java része merő dilettanizmus, lépten-nyomon másodrangú honi költők hatása észlelhető rajtuk, mégis megkap egy pár sikerült versének mélyen szenvedélyes lírájával. Dalainak különben oly szerencsétlen második gyűjteményét is a büszke taglejtésű bevezető költemény teszi érdekessé.

Többet lát, több hangneme van, ismeretlen ábrandlehetőségek felé vezet, határozottabban, sikeresebben, bárha számítással, legalább is némi módoros negélylyel újít, egyéniségén franciák nyomaival mégis tele erős faji sajtóságokkal, a magyar holnaphoz (külföldön ez már tegnap) legközelebb áll, a legbátrabb és legtehetségesebb reformer: Ady Endre.

Fellépése megnyugtat, nyelvünk fejlődésképességében, megnyugtat arra vonatkozólag, hogy lehetünk modernek (bocsánat ez elkoptatott s oly keveset kifejező szóért, mint Dehmel s maradhatunk magyarok, mint Arany. Hisszük, hogy a kifejezhetlenség fogalmát Ady vagy tán valaki más, ki fogja törölni szótárainkból.

Ady kötetének utolsó versét programmnak tekinthetjük:

Szállani, szállani, szállani egyre,
Új, új vizekre, nagy szüzi vizekre,
Röpülj hajóm.
Szállani, szállani, szállani egyre,

Nem kellenek a megálmodott álmok,
 Új kínok, titkok, vágyak vizén járok,
 Röpülj hajóm.
 Nem kellenek a megálmodott álmok,

 Én nem leszek a szürkék hegedőse

Tekintsünk mindenekelőtt oda, a hol Ady tényleg új: hazafiúi lírájára. Megszoktuk pár évtized óta, hogy honfidalaink vagy fitymáló göggel dicsőítik a nemzetet vagy pedig alkotmányserelmeken búsonganak. A Lajtán túl senki sem tekint: mintha elfelejtették volna, hogy még legnagyobb, legeredetibb költőink is sokszor fordultak ihletért nyugatra. Az epigonok dölyfös nemzedéke a hazafiságot elzárkózással azonosította. Ennek eredménye lön lassú elzárulásunk.

Ady újra kitár kaput, ablakot:

Verecke híres útján jöttem én
 Fülembé még ős magyar dal rivall,
 Szabad-e Dévénynél betörnöm
 Új időknek új dalaival . . .

De ha aztán körülnéz e hazában, nyugtalanság, kínzó idegesség fogja el s a honi félműveltek, félművészek világa undorral tölti. Kivágyik s érzi, hogy minden idege idetapad — menekülni óhajt s a mellett tisztában van avval, hogy csak itt érezheti magát jól. Ki ne ismerné ezt a fájdalmat? Adyé a dicsőség, hogy elsőnek ad neki hangot. Ez a költő, ki csodálatosan szép két sorban mondja:

A szívem egy nagy harangvirág
 És finom remegések az erőm ...

ez a költő tudja, hogy a

Gémeskút, malomalja, fokos,
 Sivatag, lárma, durva kezek,
 Vad csókok . . .

országában, a Tisza partján egyelőre nincs mit keresnie. Ő itt egyedül jár, mint »szűz ormok vándora». Ha mégis emberek közé vegyül, a szívében nővő virágot lelegelik a csordanépek; ha egy nótát tud, mihelyt:

A piszkos, gatyás, bamba
 Társakra s a csordára nézett,
 Eltemette rögtön a nótát,
 Káromkodott vagy füttyörészett.

Ki ne gondolna Petőfi juhászára? A hangulat ugyanaz. Persze, hogy itt juhász helyett „kúnfájta, nagyszemű legény”, „kínzottja sok-sok méla vágyanak”, Parisból hazatért Baudelaire tanítvány lelke telik meg búval, keserőséggel. Ennek a szenvedésnek nem a botsuhintás némaságában erős pathosa felel meg, hanem könnyelműn szétoszlik káromkodásban, füttyszóban. De azért ebben a szitokban és füttyben is több a magyaros energia, mint »tilinkós alparaszt”-jaink, szalon-kurucaink összes énekeiben. Ady a hazafias lírában új erőt önt, úgy hogy nála frissen hatnak a történelmi emlékek

is. Bevalljuk, hogy mi Árpádot és az összes honfoglalókat a költészet számára elveszetteknek tartottuk. Tönkredalolták, agyonprogrambeszélték, vérigvezér-cikkezték őket. S íme most »Pusztaszer» újra jelent valamit, a szimbólumokká ernyedte harcos apák erében vér kering, a mint felrobognak *Ady* fiának dallamosan hívó szavára.

Kár, hogy *Ady* magyar énekeibe belevegyül valami Baudelaire naivul félreértett satanizmusából, ő nemcsak civilizációt vár, hanem annak átkát is kéri e szüzi földre.

Fáradt embereket akar. Neki ez az ország nagyon is egészséges. Őt bántja itt a

„Betelő vágy és a testes álom”

a sík, mely

„Ölel, teremt és megpihen”

és vágyik vissza a városba, az *urbsba*,

„Oda, hol egymásnak öldöklő fele

A csók és termésnek Istene”.

Hozzánk minden későn ér. Baudelaire-t már rég kiheverték odakünn; egy új nemzedék életeskedő zaja váltotta fel az ő életundorát; pogány nyugalma öröm, az ő középkori borzalmakba vegyített, irtózatoknak festett, de tulajdonképpen oly emberi gyönyöreit és vágyait. *Ady* még a morbidézis hangulat kacér játékainál tart. Az igazi modern érezné a beteljesült vágy poézisát — és nyugodtan, szeretettel vagy legalább is humorral fogadná a valóságot, pusztástól, csordástól — s hogy azt az ártatlan ruhadarabot is említsük, mely *Ady*t annyira ingerli — gatyástól.

A sátán-maszk, az ördögi vonás *Ady* fiatal homlokán szintén Baudelaire. Egy szépen kezdődő dalban elmondja, hogy a magyar ugaron miért énekel, pedig jól tudja, hogy

Ki magyar földön nagy sorsra vágyik,
Rokkanva ér el az az éjszakáig.

— — — — —

Am néha mégis szóljon az ének,
Bús ég-vívásnak, átok-zenének
Csalogatónak. Hadd jöjjön más is.
Rokkanjon más is. Pusztuljon más is.

Csinos? Nemde?

De fejünket rázzuk — tán mosolyognak is hozzá. Pedig 1860-ban az ilyesmire azt mondták, hogy démoni és borzongtak belé.

Még több a *Fleurs du mal*-ból kiszívott hímor *Ady* szerelmi lírájában. Benne van mindaz, a mire régi francia bohémek megszoktatták s a miről hála Istennek új francia bohémek leszoktattak ismét bennünket. Sikoltva, marva széttépett bársonytest, a költő lelkéből felcibált szüzi árny telefröccsentve tintalével, vérrel, genynyel, könnyel, epével stb. stb. Ez *Ady* munkájának holt része, melylyel nem érdemes foglalkozni. Kár, hogy kötetében e „holt rész” egyszersmind a nagyobbik; ez megnehezíti közeledé sünkét feléje. Az értékes darabok csak hosszú s bizony eléggé kínos bön-gészség után kezdenek kiválni. Annyi eredetiségre, mint a fajszeretet és fajgyűlölet lírájában a *Magyar ugaron* című ciklusban sehol sem találunk.

Igaz, hogy legjobb versei másutt vannak! De ezek a legjobb versek kevésbé meglepőek — legalább az olyan számára, ki a francia újabb lírát is ismeri. Az ember Maeterlinckre gondol, a *Vár fehér asszonya*, Baudelaire „Sátán litániáira”, az *Ima Baál Istenhez* olvasásakor s Yvette Guilbert programján valamely dalra vagy a német *Überbrettl*-gyűjtemény verseire, ha Ady parádés darabját a *Harc a nagyúrral* címűt olvassa. Magyarul mindez nem volt még; ezért meg van a maga jelentősége, mely e versek tulajdonképeni értékéből független. Különösen a *Harc a nagyúrral* tökéletes a maga nemében. A kötet egyetlen verse, melynek sikerült kompozíciója, melyben nem a formába szökken vagy a mi Adyval gyakrabban történik, az érzésbe vagy ötletbe húzódik az erő, hanem a melyen előmlik egészen. E versben a nyelvi mérés majdnem mindenütt sikert jelent; a mérték is dallamosán érzékit, fest, kifejez.

Midőn a kötetet félretesszük, bennünk érnek még a *Másik kettő*, *A héja nász az avaron* s a *Gare de l'esten* című költemények. Azután imitt-amott egy pár sor, egy-egy kifejezés, egy-egy szándék ... A szándék, a művészi alkotás, mely egyelőre jelentősebb, mint a mű. Ne feledjük, hogy úttörő van előttünk; úttörő, kinek már pusztá kísérlete is érdem. A ki emlékszik a vidéki újságíró első kötetére 8 látja a nagy haladást, az emlékei, hogy Ady saját útján célt is fog érni. — Még nem az, a kit várunk, de lehet, hogy azzá válik. Egyelőre János szerepe az övé, kiről írva vagyon, hogy nő szülötte, egy se nagyobb próféta, de Isten országában a kicsi is nagyobb, mint ő.

Hatvany Lajos.

Gondolatok regényekről.

A lázas sebesség, mely jelenünket — a villamosság korszakát — jellemzi, megnyilatkozik minden téren; a könyvpiacra azonban szemünk láttára óriási méreteket ölt. Hihetetlen mennyiségű könyv jelenik meg évente és oly hamar vész ismét feledésbe — az értékes gyakorta még hamarabb, mint a silány — hogy valóban nehéz ítéletet mondani a hatásról, melyet keltett. Jön, eltűnik, nyoma alig marad. Egy körülmény azonban feltűnik első pillantásra.

A román irodalom, mely annyi ideig vezetett, lassanként lemarad; előrenyomul a szláv és a germán.

Honnan van ez? Mi az oka, hogy ma több könyvet ír és nagyobb hatást ér el vele a német, a svéd, a dán, az orosz, mint az olasz és a francia, különösen ez az utóbbi, melynek sárgakötésű könyvei pedig valaha az intelligens emberek elmaradhatatlan külső jelvényei voltak.

Az orosz hegemoniája utóvégre könnyen érthető. Ismeretlen viszonyokról beszél, hangjának ereje még nem kopott el. Különös és érdekes, a mit elmond. De különben is, Oroszország elszigetelten áll a modern kultúrában, az ő szellemi élete, mely nyugodt, békés kifejezésre nem juthatott, eruptív jelleget ölt. Olyan erők törnek itt elő, melyek nem fáradtak ki évszázados kultúrmunkában. Az irodalom terén nagybecsű, talán örökértékű műveket hoznak létre, de ezek nem fontosak arra nézve, a ki valamely korszak irodalmából magára a korra akar következtetni. Kivételes jelenséggel van itt dolgunk, mely ép oly egyedül áll, akár valamely nagy, ritkán felvillanó lángész szereplése. Az is — bármily erős a fénye —

inkább csak a jövőre veti sugarait, a jelent alig világítja meg. A lángész működése nem jellemzi a vele együtt élő nemzedék szellemi állapotát, sőt termékeny iskolát nem alapíthat, mert az ő nyomdokaiban haladva újat csak egy újabb lángész tud alkotni.

A mostani uralkodó német és északi irodalom művelői között különben nagyon kevés a genie, ők inkább csak igen tehetséges, az emberiség jelenét teljesen átérző emberek. Nem valószínű, hogy a francia irodalom, mely mindig legelől haladt, ne tudna velük versenyre kelni, ha háttérbe vonulásának nem volna sokkal mélyebb és az emberiség fejlődésével szorosan összefüggő oka.

Hogy ezt megértsük, legelőször is azzal a nálunk igen elterjedt tévedéssel kell tisztába jönnünk, mely szerint az író hatalmába állana a közönség ízlését alakítani. Az író egész befolyása csak addig terjed, hogy az ízlést valamely ponton egészen az elfajulásig megrögzítheti, vagy pedig valamely irányban nagyobb lendületet adhat neki. Öntudatosan egyáltalán nem számíthatja ki működésének hatását. Legnagyobb költőink legfényesebb diadalaikat rendszerint más művükkel aratták, mint a melyet mestermunkájuknak tartottak. Vajjon Goethe sejtette-e hány túlságosan érzékeny ifjú fogja a végtelenségig követni Wertherét? És valóban, ha napjainkban jelent volna meg a *Werther's Leiden und Freuden*, keltett volna-e erősebb visszhangot a mi ifjúságunkban, mely még túlkapásaiban is merőben eltér Goethe kortársaitól? És nem fognak-e 100 év múlva ugyanavval a csodálkozó mosolylyal visszatekinteni a Nietzsche keltette „Übermensch”-látra, mint a melylyel mi emlékezünk nagyatyáink „Werther”-szenvedélyéről? Számottevő hatást egyáltalán csak olyan megjelenő regény gyakorol, a mely tekintettel van kora hangulatára és épen az uralkodó ízlés irányába esik. Mert a közönség ízlése főbb vonalaiban nem más, mint a lelki szükségletek kifejezése, melyeket a fejlődés folytonos hullámzása megérlel.

Az evolúció minden lépése más és más vágyakat ébreszt, az érdeklődés pillanatról-pillanatra változik. A nagy lelki éhség, mely a művészetek terén is keres kielégítést, oly változatos megnyilvánulásaiban, hogy az emberek zöme számot sem tud adni magának egyes fázisairól. Épen abban rejlik az író fensőbbsege, hogy ő felismeri ezeket a változásokat és tehetsége előbb öntudatlanul, majd akaratától vezérelve épen a megkívánt gyümölcsöket termeli. Az egyes irodalmi korszakok mineműségét ekként az ember szellemének folyton változó kívánalmai határozzák meg és a vezérlő szerepet mindig a faj játssza, melynek temperamentuma a korszak követelte táplálék legtermékenyebb talajának bizonyul. Ha tehát ma a germán irodalom virágzik legdúsabban, akkor valószínűleg ezen faj kedélyvilága a mi korunk sajátos zenéjének legmegfelelőbb hangszere.

Nézzük tehát kissé közelebbről, milyen ez a germán irodalom egyik legdivatosabb alakjában: a regényben.

A kedvelt regények vagy pszichológiai mozzanatokat domborítanak ki hétköznapi események képezte szerény alapon, vagy csupán magukat ezeket az egyszerű mindennap előforduló eseményeket vázolják a társadalom valamely rétegében. Jonas Lie, Berndt Lie, Kielland, Thomas Mann, Heyermans, Scram, Viebig, Hamsun, Frenssen stb. ennek az iránynak kitűnő művelői. Talán nem tulajdonítható tisztán a véletlennek, hogy épen ezen a téren olyan kiváló asszonyokkal találkozunk. Legelemibb hibájuk, az apró-

lékosság erényükké válik, a mikor ezek kicsiny mozaikból állítják össze életünk valamely mélységes hatású képét. A közönség csupasz valóságot kíván; csak közepes eseményeket, csak semmi pathost. Mentül tompábbak a színek, annál erősebben hatnak. A kiáltás, hangos jajszó, csatadal lejárták magukat. Nem kellene többé hősök, bántanak a gesztusok; mintahogy valóban megszűnt a harc szemtől-szembe; kihalt a személyes bátorság; nem folyik többé vér, csak idegek kopnak el és lelkek zúzódnak szét lassan — észrevétlenül. Egy utolsó gesztus kísért még, az ember imára kulcsolt keze melylyel valaha vak hitében döngette a menyország kapuját és mely, atavisztikusan fel-felemelkedik még az üres ég felé. Kevesek idegei elég erősek, hogy élvezettel olvashassák Sienkiewicz tűzben-vérben furdó regényeit és Knut Hamsun „Éhség”-e, mely talán nem is regény, hanem egy darabb múltba veszett élet, épen azért olyan megrázó, mert hőse leírja az éhség végső lázát, azon a ponton, a mikor már a halál árnyai borulnak fakó arcára — de ott megáll. Tovább nem megy. A hős életben marad. Találkozhatunk vele az utcáson. A mit elmondott, azt az egész rettenetes nyomorúságot kiolvashatjuk a velünk szembejövő fáradt tekintetéből. Ha az „Éhség” hőseit megölné nyomorúsága, megilletődve éreznék a tragédia hideg lehelletét, de nem markolna ilyen fájdalmasan szívünk mélyébe. Mert a valóságban oly kevesen halnak éhen, majdnem oly kevesen, mint a kik jól laknak. És mi nem akarunk sem többet, sem kevesebbet, mint a mit az élet ad; mi tudjuk, hogy a valóság legkeservesebb, épen mert lerongyosodott róla a méltóság palástja. Nekünk idegenek a hősök, mert a küzdelem oly szövényessé lett, az élet egymást össze-vissza keresztező útjai oly belát-halatlannak és mi javarészt oly tehetetlenül vergődünk a napról-napra nehezebb kenyérharc, féktelen ambíciók, jövőtlen jelenünk emésztő vágyai közt, hogy hősokról ép oly kevésbé lehet szó a valóságban, mint mártirokról. Senki sem hős és senki sem mártír többé. A hős önszántából küzd, mi pedig csak nekitámaszkodunk az életnek, hogy el ne taposson; a martir elfogadja a szenvedést, mi pedig utolsó megszakadó inunkkal vergődünk ellene.

A hősök idegenekké lettek velünk, de szeretünk olvasni, a mi hétköznapunkról, apró örömeiről és apró nyomorúságairól. Ennélfogva megértéssel nézzük végig az alakokat, a mint lassan, nehéz küzdelemmel ássák meg ösvényüket a bölcsőtől a sírig. Magunkra találunk ezekben a könyvekben, akár Lie vagy Kielland vezessenek el az északi konzulok roskadozó házaiba; Geyerstam az utolsó cizigetnyelvecskére; Clara Viebig Reschks pinceboltjába vagy Thomas Mann a züllő Buddenbrookékhoz. Ellenben Zola az emberi nyomorúságok legnagyobb megírója, végtelenül kifáraszt bennünket. Az ő házaiban az elrejtett vakudvarok büze ellepi a fényes csarnokokat is, a fekélyesek leszaggatják utolsó leplüket, a bűnök hegyekké torlódnak és az erények sivatagokat termékenyítenek meg. Az ő tolla nyomán minden hatalmassá lesz és nem fér többé a mi életünk szűk keretében.

Ezek szerint úgy látszik, mintha fejlődésünk jelenlegi korszaka a regényirodalmat tiszta utánzássá silányítaná, a képzelet használt szárnyakkal súrolná a földet, ez egyéniség csak típusá tömörülve szólna szívünkhöz. Valóban legjobb társadalmi regényeinkben abban nyilvánul az író művésze, hogy egy darab eleven valóságot népesít be tipikusan természetes valósággal. Ennek az ő szükségképpen ilyenné fejlett művészetének meg van a maga nagy ethikai hatása. Nem lelkesít kimagasló példák utánzására, mint a

hősrege, de hangját kelti sok agyonhallgatott nyomorúságnak; megértést és rokonérzést fokozott bennünk testvéreink iránt, kiket oly buzgón igyekszünk alantásainknak tekinteni.

Ámde minden éhségünket nem csillapítja a társadalmi regény. Vannak más vágyaink is, valamire, a mi röghöz kötött hétköznaphöz ismét kivezessen művészi utakon, szépérzékünket kielégítve és mégis úgy, hogy lábaink alól ne vesszítsük el az ismert biztos talajt.

Az ember szinte tehetetlenebb játékszere a sorsnak, mint valaha volt. Egyrészt megnehezedett életfeltételei által rabszolgája a köznek, a melyben született, másrészt pedig az emberi törvények megszabta útjában szeme előtt az erősebb győzelmét hirdető természet önző hitvallásával sem érényeiben, sem bűneiben nem jut egyéni kifejtéshez. A valóságban a tömeg tagja „egy a nyájból”. De megvan benne a specializálódás ösztöne is, a mely kielégítést keres es talál a lélek legbensőbb titkos életében, a hol valamikor, legalább egy bizonyos korában majdnem minden ember külön válik a tömegtől, egyéniségnek érzi magát, gyakran értékesíteni ebben az értelemben még fájdalmat is. Mindegyikünk király valamikor érzelmeiben és álmaiban és bár lassankint ez a meseországja is a közösség letaposott legelőjévé válik, legalább gyönyörű emléke marad. A magunkbaszállás meghitt óráiban nem egyikünk figyelni vágyó tűnődéssel a rég letűnt álmok porlepte hangját.

Ezek a csendes órák, lázas sietésbe vesző létezésünk eme apró oázisai is megteremtették a maguk irodalmát, a pszichológiai regényt, mely többé-kevésbbé érdekes lelki evolúciókat tartalmaz, kevés súlyt fektetve a milieure, mely csak elmosódó háttér gyanánt szolgál. Óriási az ilyen regények száma és páratlan az érdeklődés, melyet keltenek. Valami mohó kíváncsisággal hallgatunk meg mindent, mi a leiekről szól, titkos erőiről, csendes tragédiáiról, a mélységekről, melyekben kincsei rejlenek, a kifejlésről, melyre képes. Ez a kíváncsiság — a mely ma jóformán minden intelligens emberben megvan — az oka, hogy épen az e téren oly sok a selejtes munka. As egy *Briefe, die ihn nicht erreichten*, a melyet ugyan olyan igen elterjedte ugyan színhelyének aktuális volta tett, a melynek nagy művészi értéke azonban abban rejlik, hogy egy teljes és minden ízében asszonylélek nagy gazdagságát tárja elénk, számtalan értéktelen követőre talált. Sok avatatlan toll próbálkozik meg vele, hogy sekély és színtelen lelkének fakó érzelmeit ragyogókká fesse.

Óriási tért hódít ismét a memoir; az autentikus és apokryph levelek. Azonban nem udvari pletykákat, nem a nevezetes eseményeket körülrajzó észrevételek színes ragyogását keressük többé és bármennyire érdekeljenek is a társadalom legfelsőbb lépcsőjén álló a többi közül ekként már helyzetük folytán is kimagasló alakok, nem az ő lelki evolúciójuk markol legmélyebben szívünkbe. Hanem mikor itt közöttünk vagy még egy lépéssel lejjebb — a hol a gond és kenyérgüdelem folytonos hullámzása pillanatnyi pihenést sem enged a törődött idegeknek — a hol senki vérét nem hozza élvezetes pezsgésbe a támadásra emelt kar, mert senki sem támad karral, csak védekezik lassan a könyökkel — ha ott abban a szürke, szűken korlátozott, levegőtlen világban akad valaki, a ki felépít magának egy más világot tisztább vágyakkal, erősebb szenvedélyekkel, mélyebb fájdalommal és mélyen belétemetkezővén a saját lelke csodáiba, nem ontja erejét az apró visz-
on-

tagságokra és nem köti boldogságát a folyton változó társadalmi értékekhez, mert az ő lelkén belül az öröm és a fájdalom színes nagy hangulatoka keltenek, a melyeknek csak motoruk mindaz, mi a nagy tömeg egész életét betölti, ha ritkán, nagy ritkán találkozunk ilyen kiváltságos alakokkal, megállunk előtte azzal a vágyakozó boldog csodálkozással, a melylyel a gyermek figyel Tündér Ilona kastélyának mesés kincseire. Valóban a könyvek, a melyek ilyen alakokról szólnak, a mi mesekönyveink. Az emberek, a kikről a mesék szólnak, épen olyanok, mint mi, eper, úgy élnek, épen olyan éhesek, épen úgy örülnek a meleg szobának, a csendes békeségnek. Nincsen semmi bennük, a mit nem ismernénk, csakhogy mindaz, a mi bennünk szikrázik, bennük lángra kap a sok bimbó, mely bennünk észrevétlen hervad bennük kivirágzik bűvös illatú, különös virággá. Még a könyvekben sem igen birkóznak ők meg sorsukkal, de valamiképen rajta kívül állanak és mikor tönkre mennek, valamely sajátos természetükben rejlő oka van pusztulásuknak.

Ilyen mesekönyv Jacobsen *Niels Lhyne*-je. Ilyen Geyerstam sokkal kevésbé ismert *Medusafő* című műve, melynek hőse Tore Gam, „az a férfi, a ki legodaadobban vetette magát alá a fájdalomnak, mely a kortársaival való együttélésben rejlik”. „Mégvolt a tulajdonsága, hogy életében azokat a lépéseket sem bánta meg, melyek neki fájdalmakat okoztak” és „energiája oly verőfényes volt, hogy mind az embereket körülölelte és ragyogott hordozója körül a fénynyel, mely eme szavakban rejlik: „a győztes sisakjával fején született”.

És Tore Gam bírta, a nyomorúságot, de képtelen volt elviselni, hogy untalan lássa a Medusafőt, melyet a könyvnek egy alakja így jellemez: „De hogy annyi igazságtalanságot, annyi aljasságot látunk, hegy minden reggel tudatára ébredünk mindama kicsinyesságnak, mely a világot betölti, azt nevezem én a Medusafőnek.” És Tore Gam lassan odajut, hogy minden fény kialszik benne; ő maga azt hiszi, hogy egész életében csupán „ábrándozó volt, ki magát érélyesnek álmodta”. De mi jobban tudjuk. Mi látjuk, hogy a mi Tore Gamot tönkreteszi, az a mindnyájunk fiatal tavasza, mely benne, a mese szegény királyijában, tovább akart élni, elfelejtven, hogy az évszak változik.

A legeslegutolsó időben jutott nyilvánosságra egy autentikus napló, a mely a leggyönyörűbb mesét mondja az ember lelkéről: Oscar Wilde *De Profundis*-a.

Valóság volt, a mikor megírta, mesévé változtatta a futó idő. Tudjuk hogy Oscar Wilde nem tudott úgy élni, a hogy könyvében reméli. Nem tudta tisztán szellemi mivoltukban nézni tapasztalatait, nem tudta „a szenvedésben megtalálni a létezésnek amaz alakját, a melyben lélek és test elválaszthatatlan egészbe olvad; a melynél a külszín csupán a tartalom kifejezése; a melynél az anyag felfedi önmagát.

Életének vége szánalmas vergődés volt csupán.

De Jézus Krisztus, kinek legbensőbb mivoltáról oly gyönyörű megértéssel szól Oscar Wilde eme fegyházban megírt naplójában, Jézus Krisztus tanításai vajjon kevésbé magasztosak volnának-e, ha a Megváltót az utolsó pillanatban megtöri testének szenvedése.

Bernard Shaw írja a *De Profundis*ról, hogy nem más, mint egy szép gesztus, melylyel a minden ízében művész, Wilde el akarja feledtetni a

világgal a fegyenc köntösének visszataszító csúnyaságát. Mi, a kik nem ismertük őt személyesen, nem utasíthatjuk vissza Shaw állítását. Ha valaki, úgy Wilde volt az, kit hallani és látni kellett, hogy teljesen megértsék.

Ám legyen. Wilde, az ember, talán csak hősszerepet játszott, midőn megírta naplóját. Azonban, ha ez így van, akkor Wilde, a költő megírta a lélek legcsodálatosabb mesekönyvét, a melyben egymásra halmozódnak a szebbnél-szebb érzések, az élet legvisszariasztóbb megnyilvánulásai szimbólumokká válnak és számtalan eltévelyedés, rideg jogszempont, igazságtalanság és következetlenség között vakító fényben emelkedik ki az ember lelke, a mely a saját világosságát árasztván rájuk, felséges értelmet lát a legbrutálisabb szenvedésekben is. Az ember lelke Krisztus közelében, a hol nem ismer bilincset, teljesen független» mert önmaga szabja meg a dolgok, értékét és sohasem szegény, mert a mikor a társadalom kilöki magából, csillagos éjjelekkel, virágot fakasztó tavasszal, meg az őszi lomb pazar pompájával várja a természet. »Nagy vizekben megváltja bűneitől és keserű füvekkel gyógyítja sebeit.»

A tovaszáguldó idő oly hirtelen hamvasztja el a fellobanó tüzeket, a lelkesedés oly hamar lohad, alig fakad, már is tűnik minden érdeklődés. Mindennap friss csirák törnek elő félig elporlott szirmok alól, alig kapunk a jelen felé, már múlttá fakulva észrevétlen siklik ki ujjaink közül. A De Profundis nagy hatása tiszavirág talán csupán, lehet hogy a fiaink már más mesékre élveznek. De a gyönyörűség, a melylyel mi olvastuk a mi mesénket, mintha, egy ösvényt jelezne, egyikét ama fényes vonaloknak, melyek kivezetnek a besüpedt, mohos oszlopok alól a szociális evolúció mind vadabban forrongó hullámai között az ember lelkének felszabadulásához. *Eisler Hugóné.*

Az aratógép szociológiája

(Írta ifj. Leopold Lajos. Különlennyomat a „Közgazdasági Szemle” 1908. évi február havi füzetéből Budapest. Pesti könyvnyomda-részvénytársaság)

Íme ismét egy tanulmány, mely mintául szolgálhat a szociológia munkásainak arra, hogy milyen a termékeny és a jövőt előkészítő munka; hogy hogyan kell az élet egy-egy problémáját szociológiai szemmel megragadni és a tudomány eszközeivel feldolgozni; hogy a nagy elméletbe való vague és jutányos belekóstolások helyett a *pure science* szempontjából is mennyivel hasznosabb, fontosabb és jelentékenyebb egy látszólag szerény igényű és kiterjedelmű monográfia, de a mely bepillantást enged a társadalmi organizmus valamely tényleges zugába, nem pedig eme vagy ama gondolkodó tépelődéseibe.

Ifj. Leopold Lajos 39 oldalos füzetéből több élő szociológiát fog tanulni az olvasó, mint nem egy 600 oldalas munkából. Azt a problémát, vizsgálja meg benne, hogy a mezőgazdaságban mit jelent az aratógép megjelenése a gazda, az üzem, a munkás szempontjából? Milyen kihatással lesz a szociális kérdésre s minő új gazdasági struktúrák fognak valószínűleg kifejeződésnek körülötte?

Nálunk a csaknem kizárólag agrárállamban ez a probléma különösen izgató, hol „az aratás mintegy 2 millió munkásnak (1 millió egész és 1 millió félkezes) adja meg a szükös télire valóját: ha kivétel nélkül marokkrakóval aratnának mindenütt, ez évi 60 millió s ha csupa kéveköttövel, évi 120 millió korona munkabérvesztéséget jelentene holdszám-munkásainknak.”

Szerzőnk a kérdést a legnagyobb óvatossággal vizsgálja meg minden fontosabb oldaláról, a hazai és a külföldi tények és adatok beható ismerete alapján.

A *gabona fiziológiája* szempontjából megállapítja, hogy az nem áll az aratógép útjában.

Az *aratás mechanikáját* vizsgálva kimutatja, hogy a „marokrakó s még inkább a kéveköto az emberi fizikum munkáján kívül egész csomó szerszámot tesz meghaladottá. A sarló, a kasza, a gereblye tűneveznek. A szerszám szerepe hanyatlóban van az aratás körül is, a gépkorszak törhet előre”.

Az *üzemkérésben* szerzőnk arra az eredményre jut, hogy „Amerika jól ismert államainak szellemes mechanikáját a mi kisgazdáink csak szövetkezeti utón válthatják magukhoz. Szövetkezeti utón behozhatják ide Amerika aczélba foglalt gondolatait. De ha a gépbeszerzés mellett is megmaradnak elszigeteltségükben, csak látszólag viszi őket előre az amerikai mechanika, valójában hátrább, a pusztulásához közelebb vannak, mint valaha, mert drágábban termelnek, mint valaha”.

Az aratás emez inkább külső feltételeinek” megvizsgálása után szerző annak társadalmi feltételeit kutatja (Ugyan szigorú rendszertani szempontból már az üzemkérés is inkább ide tartoznék). Az *aratóember genezise* cím alatt érdekes történelmi visszpillantást tesz ez osztály kialakulására s ennek legújabb fázisát ekként diagnosztizálja: „... . inkompatibilitás van a jobbágyfelszabadítás, a személyes megkötöttség eltörlése és másfelől a latifundiumos bérratás között. A kettő közül egyiknek el kell buknia: vagy a nagybirtok gabonája marad aratatlan, vagy a személyes megkötés eltörlése válik üres szóvá. De hátha a fejlődés sem egyik, sem másik utat nem választja magának, hátha talál egy harmadikat, melynek segélyével életképes, a gazdasági organizmusban még felhasználható elemeket nem kell feláldoznia? És valóban a fejlődés megtalálta ezt a harmadik utat: Észak-Amerika gyáraiból a múlt század derekán megindulnak hódító utjokra az aratógépek, hogy átformálják a világ aratását.”

Nálunk az aratógép elterjedése még csak kezdő stádiumában van. De máris „az 1895-iki felvétel összesen 1473 kéveköto- és 57 öl marokrakó aratógépet talált a magyar birodalomban. Ez az összeg 1900-ban megkétszerezettnek tekinthető. A mi azt jelenti, hogy már 1900-ban 7—800,000 kat. holdat, azaz a learatott összes területnek kis részét aratták vagy arathatták volna kéveköto- és marokrakó gépekkel. Óriási számok ezek máris: 60,000 arató-pár télre való keresményének meg-ingásáról, 7—8 millió korona aratási munkabérről van szó s ha a marokrakók után 50% keresetet koncedálunk is, még mindig 3-5—4 millió korona lehetett volna az egy évben elveszett aratási munkabér”.

Részletesen vizsgálja meg ezek után szerzőnk az aratógépek hatását az arató társadalomra.

A *munkapiac szempontjából* megállapítja, hogy „1. a géparató gazda helyzete általában továbbra is súlyosabb (bárha már korántsem tarthatatlan) a városoktól messzeeső, rossz közlekedésű, ritka népességű helyeken, 2. hogy az aratógépek kikezdi a napszámunkát, kedveznek az éves és hónapos munkás típusának és 3. hogy a szorosan vett aratási munkaalkalmat mélyen lenyomják.”

A *munkabért illetőleg* kimutatja, hogy α) az aratás bérformája mindinkább a készpénz, β) nem szükségképen a rosszul fizetett kaszas-aratóval aratnak olcsón, γ) a géparató napszáma az ipari munkásokéhoz képest relatíve stagnálni kénytelen, ha a gép gazdaságilag és

lelkileg elszigetelt környezetbe jut, δ) a géppel arató Unió napszámái $2\frac{1}{2}$ -szer nagyobbak, mint a magyar napszámok s közel kétszer oly magasak, mint a hold-számra dolgozó magyar arató egy napra eső keresménye, ε) nálunk a kévekötő a kaszaaratási összmunkabér $\frac{1}{15}$ -ét, a marokrakó $\frac{7}{15}$ — $\frac{8}{15}$ fogja a munkásságnak juttatni, ha a munkabér nem emelkedik”.

A *munkaidő* tekintetében szerző azt hiszi, hogy az továbbra is a munkásság szervezkedésének ereje által lesz meghatározva. Ellenben a *munka kvalitása* szükségkép változni fog: „megfeszített munka” jellegét elveszítendő s e helyett tanult, intelligens munkává leendő.

A *sztrájk* dolgában is az aratógép hatása átalakító lesz. *A gazdák benne feltalálták az aratósztrájkok „egyetlen biztos ellenszerét.”*

A kivándorlás és a mezőgazdasági gépek között az összefüggés folytonos. De míg a cséplőgép elterjedése inkább a kivándorlás oka volt, addig az aratógép térfoglalása inkább okozata.

Végül a *munkás fizikumáról* közöl részleges, de igen figyelemre-méltó adatokat, melyekből megállapítja, hogy a Tolna megyében alkalmazott és orvosilag megvizsgált 59 arató közül „minden hatodik szív-bajos volt, ezenkívül volt bőven vérszegény, tüdőbajos, bujakóros stb.”

Ezeket a sokoldalú, érdekesnél-érdekesebb eredményeket szerzőnk ebben a végkövetkeztetésben foglalja össze „A mely társadalom reátér a géparatásra a nélkül, hogy ugyanakkor minden más feladatot félre-téve, ereje összeszedésével a kenyerétvesztett népesség más irányú foglalkoztatásáról gondoskodnék, magára vessen, ha parasztsága még teljesebben degenerálódik, vagy kivándorol. A másirányú foglalkozást megadhatja a belterjesebb mezőgazdaság, még inkább az ipar és kereskedelem. Mindenekfelett azonban a gazdasági élet szervezése. Mert ha az aratógépek nyomában csak úgy, mint néhány évtized előtt a gőzcséplőgépek eltérjedésekor, sűrűn láttunk koldusbotot, ez csak a közellátók szemében érv a mezőgazdasági mechanika ellen; a ki a dolgok mélyét nézi, meglátja, hogy a társadalom szervezetlenségében van a hiba. Szervezett társadalom ily elemi eréjű, feltartóztatlan változásokat is koldusbotok nélkül bonyolítana le”.

Igaz szavak ezek és más oldalról nem jelentenek mást, mint azt, hogy a súlyos magyar mezőgazdasági válság és a szociális kérdés egyre inkább aggodalmat keltő kialakulása a jövőben még veszesebb jellegűt fog ölteni az aratógép-technikának kikerülhetetlen fejlődése által. Ne féljünk tőle. Örüljünk neki. A bomladozó agrár-feudális magyar társadalom nyomasztó légkörében egy minden eddiginél forradalmibb tényező fogja éreztetni hatását. Egy igen hatalmas okkal több lesz, mely parancsolólag fogja megkövetelni a minél gyorsabb átmenetet a radikális birtokpolitikába és a radikális magyar politikába általában. Talán a kenyerét vesztő „alázatos Tiborc” végre valahára felfogja ismerni boldogulásának útját és fegyvereit!

Szerzőnket pedig köszönet illeti meg ezért az elméleti és gyakorlati tanulságokban egyaránt gazdag tanulmányért, melynek még „legszárazabb és legprózaibb” részeit is bearanyozza a synthetikus lélek és az emberszerető szív költészete.

De engedje meg nekem, hogy ennyi jelesség mellett se hallgassam el, hogy e dolgozatában is itt-ott zavart a misztikus clair-obscur, a mely színfoltot ő eddigi munkáiban is nem örömmre alkalmazta. Csak egy esetet említek: „A földkerekség ki nem fogy az aratásból. Sarló, kasza vagy aratógép az év minden napjára találunk munkát a

világ valamelyik sarkán. Itt-ott, nagy egységekben összefüggő régi kultúrterületeken előfordul, hogy a paraszt is részt kér a kontinuitásból. Össze ne téveszszük a jobb bérek után menő elvándorlással: a terméshozadta folyamatoknak, az érlelő napnak nyomon követése ez”. Minek a világos kauzalitást ilyen sejtelmes hangulatokkal zavarni?
Jászi Oszkár.

Egy történelmi útmutató.

(A történelmi fejlődés rövid vázlat. Írta Dr. Wolfner Pál. A Társadalomtudomány Munkástanfolyamának Könyvtára. 1-ső szám. Világosság könyvnyomda részvénytársaság.)

Wolfner Pál munkáshallgatói számára egy történelmi vezérfonalat írt 63 sűrűnyomásos oldalon. Célját így körvonalozza ő maga: „A történelmi fejlődésnek rövid és mégis áttekintő képét kellene megrajzolnom, ámde tisztában vagyok azzal, hogy ez a feladat, a rendelkezésemre álló terjedelemben majdnem lehetetlen. Arra kell tehát szorítkoznom, hogy csak a legszembevetőbb, a leglényegesebb vonásokat emeljem ki. Az anyag megválasztását a füzet célja határozza meg. Arról van szó, hogy a munkásosztály történelmi érdeklődése egy ideiglenes, szűk terjedelemben szorított segédeszközt kapjon. Természetes, hogy a munkásság ezen érdeklődése első sorban a mostani állami és társadalmi berendezések fejlődése felé irányul, vagyis azon korszakok felé, a melyeket a történelemben új és legújabb korszaknak neveznek. Ezeknek tárgyalására tehát több helyet kellett szentelnünk, míg a középkor és az ókor fejlődését lehetőleg összevontuk.”

Azt hiszem, hogy Wolfner e sorokkal maga megbírálta füzetét. Az ilyen vázlatos összefoglalás nagyon kevésbé elégítheti ki a kritikus elméket; viszont annak a körnek, melynek írta, kétségtelenül jó szolgálatot tett. Jobbat, mint számos „előkelő” kézikönyv, telve képekkel, számokkal, forrásokkal és — jó- és rosszhiszemű ferdtételekkel A munkás bizonyára nagyon szimplista módon fogja látni a Wolfner füzetéből a történelmet, de a nagy világtörténelmi dráma nem egy eseményét abból a helyes perspektívából fogja szemlélteni, a melyen nyugodtan útnak indulhat egy-egy intelligensébe elme. A csaták és királyok rovására sokkal több osztályharcot fog látni pl. mint az iskolai kézikönyvekből.

A mit legjobban nélkülözünk az a gazdasági fejlődés ismeretése. Persze Wolfnernek itt is nyert pere van az ő 63 oldalával. Legfeljebb azt kívánhatjuk meg tőle, hogy írjon most már haladottabb hallgatói számára egy behatóbb kézikönyvet a gazdasági fejlődés alapján. —r.

Gide közgazdasági kézikönyve.

(Principes d'économie politique. Par Charles Gide Neuvième Edition. Corrigée et augmentée. Paris, 1905. Ancienne Maison L. Larose & Forcel.)

Kis 650 oldalon jelent meg Gide munkájának ez az utolsó, kilencedik kiadása. A külföldön nagy népszerűségnek örvend. Számos kiadásban jelent meg angol, lengyel, cseh, spanyol, orosz, svéd, hollandi és német nyelven. Nálunk még kevésbé ismeretes, pedig sehol nem érezhető annyira egy jó közgazdasági kézikönyv hiánya. A könyv tényleg érdemes munka és jó lélekkel ajánlható a társadalomtudományok minden fiatal munkásának. Jó és világos áttekintést fog általa nyerni a közgazdaság mai állásáról. A határérték elmélet hívei talán nem

fogják eléggé szubtilisnak találni, de — bár szerző erősen pszichológus természetű — az objektív módszer hívei meg lesznek elégedve egészséges gyakorlati érzékével, mely a lényegest biztosan megkülönbözteti a lényegtelenről s mely képes a gazdasági életet beilleszteni a társadalmi fejlődés egyetemes folyamatába. S innen van, hogy bár fentartja a régi iskolai meghatározásokat, könyve mégis az élet, a fejlődés, az új problémák könyve. Ezek mellett a munkának még egy nagy előnye van, mely, különösen hazai tankönyvirodalmi viszonyaink mellett, a legnagyobb elismerésre méltó. Azt az emelkedett, objektív és méltányos szellemet értem, melylyel szerzőnk a szocialista közgazdasági irodalmat tárgyalja. Dacára polgári meggyőződéseinek a szocializmussal nemcsak tisztességtudóan, de rokonszenvesen bánik. Nem egyszer ismer el a szocialista kritika helyességét és termékenységét. E mellett többnyire igazságos és elfogulatlan a jelenlegi gazdasági rend bírálatában. Erős történelmi érzékével jól tudja, hogy mélyreható átalakulások küszöbén állunk s hogy a fejlődés iránya a munkanélküli, henyéséget biztosító jövedelem kiküszöbölése. Ezen átalakulások leghatalmasabb eszközét szerző a szövetkezeti mozgalomban találja fel, melynek a gyakorlati életben is lelkes apostola.

Végül dicsérőleg kell felemlítenem stílusának élvezetes világosságát, irodalmi utalásainak és bírálatainak tanulságosságát és amaz eléggé alig méltányolható törekvését, melylyel mindenütt plasztikusan tömöríti a gazdasági élet fő számadatait és tényeit.

Bár akadna fordító ki átültetné nyelvünkbe.

Egy nagy tudású és nemeslelkű ember munkájával gazdagítaná irodalmunkat.

J.

Új folyóiratok.

Népmívelés. Havi folyóirat. Szerkesztik: Bárczy István és Weszely Ödön, Kiadja a Franklin-Társulat. — A Jövő. Szocialista folyóirat. Szerkesztik dr. Sonnenwirth Lajos és Friedländer János Nagynáradon.

A szokásos tanügyi folyóiratoktól külső megjelenésben, formában, de a mi több, tartalomban és szellemben nagyon elütő folyóirat indult meg a múlt hó végén: a *Népmívelés*. Külső alakja finoman választékos, mondhatni művészi. A tipografikus kiállítást emelik Nagy Sándor s több más művész, a magas színvonalon álló fővárosi iparrajziskola több tanára és növendéke kezétől eredő, a szöveggel többnyire szimbolikusan összefüggő fejl- és zárólecek és motívumok. De mi e köntösnél magasabbra teszszük a folyóirat szellemét. A *Kulturszocializmus* jegyében indul; a műveltség teljesen demokratikus általánosítását írja zászlajára, a nélkül, hogy ama másik, tisztán gazdasági irányú szocializmus párhuzamos jogosultságát kétségbe vonná, vagy ellene kenetes szólamokkal síkra szállana. A szellemi és gazdasági kultúra kölcsönös vonatkozásának tudata a vezérlő eszméje.

A *Harangozó* című szerkesztői programcikk ennek a kulturszocializmusnak különösen hazánkra való jelentőségét szép és őszinte szavakban körvonalozza:

„Az a közgazdasági és társadalmi föllendülés, a mely nálunk az elmúlt évtizedekben végbement, *nem volt eléggé reális*, mert mindenáron minél többet akartunk termelni és nem igyekeztünk azon, hogy előbb mélyreható alapos kultúra alá fogjuk minden közgazdasági és társadalmi erő kifejtés forrását: a népet. Kevés az, a mit a népmívelésből tényleg nyújtottunk, még az iskolabajárás általános kötelezettiséget sem tudtuk kellőképp valóra váltani.

Nálunk eddig a népiskolában és népmívelésben a legtöbben csak egyoldalú politikai, nemzetiségi, felekezeti vagy más irányzatok eszközét látták, pedig az igazi népmívelésnek nem lehet más célja: mint a népben az egész ember tökéletesítése. Ebben az értelemben a népmívelésnek ki kell terjednie mindenkire egyformán és minden emberben a testi ügyességek és gyakorlati képességek, az értelem, az esztétikai érzék, az erkölcsi erő s a hazafias és szociális érzés fejlesztésére egyaránt.

Ettől a népmívelési munkától függ szerinte egész jövődönk s e létbevágó munkának akarja megnyerni mindazok érdeklődését és munkás hozzájárulását a kik a magyar néppel állandóan érintkeznek, a nép mívelésével foglalkoznak, s erre hivatást éreznek.

Elsősorban a népiskolát karolja föl, de *integrális* népmívelést óhajtván, egyaránt gondjába akarja venni a többi összes népmívelési intézményeket: a kisedővókat, ismétlő és továbbképző alsófokú ipari és kereskedelmi iskolákat, az iskolai közigazgatást, a tanítóképzést, a családi, iskolai és társadalmi nevelést, a testi nevelést, a művészi képzést, a gyermekvédelmet, iskolai egészségügyet, gyógypedagógia?, iskolai épületeket és felszereléseket, az általános modern paedagógiát, a gyermek- és népszihológiát s betetőzésül a felnőtt nép mívelésére szolgáló intézményeket, (népkönyvtárak, szabad egyetemek, népies előadások, népházak, népies művészeti intézmények.)

E bő program megvalósítására az első kettős, 11 ívnyi számban derekas kísérlet történik.

A rovatok szépen és tartalmasan vannak képviselve, s örömmel látjuk, hogy a szerkesztés nem nevekre dolgozik, a melyektől a hiúság vására hangos. Néhány elismert pedagóguson és az irodalom több hivatott művelőjén kívül a népmívelés több, eddig névtelen fiatal lelkes bajnokától találunk velős, adatokban gazdag dolgozatokat.

Reméljük, hogy a folytatás a kezdethez nemcsak méltó lesz, hanem azt felül is fogja múlni. Ez az új tér — mert ilyen nagyobb és szervezesebb koncepcióban, nálunk legalább, új ez a tér, — majd még jobban összehozza az embereket, az apróbb disszonanciák szellemben és irányban eltűnnek, s a szépen induló folyóirat kollektív lelke mind bátrabb szavával, gyökerekig nyúló tettel segít megteremtteni az igazi népmívelést, a mely nem maszlag, hanem malaszt a népek. —

A nagyváradi szociálisták is megindítottak az év elejével szerényebb mederben egy folyóiratot. A *Jövő* egyrészt minden politikai és gazdasági kérdésnek szociáldemokrata szempontból való tárgyalásával akar foglalkozni, másodsorban a munkásság kultúráját kívánja fejleszteni, tehát a propaganda és fölvilágosítás eszköze óhajt lenni a szociáldemokrata mozgalomban. Az eddig megjelent számokban a következő, nevezetesebb eredeti cikkeket találjuk: Művészet és intelligencia (Antal Sándor), Szocializmus és anarchizmus (gr. Batthyány Ervin), Választó jog és műveltség (Egal), Integrális szocializmus (Jászi Oszkár), A történelmi materializmus perspektívája (Kégl János), Az egyeduralom megalapítási, Ötven év (Képes Ernő), A kereszténység osztályharca, A hazaárulás büntetőjogi szempontból (Sonnenwirth Lajos), Szocializmus és abstinencia (Schwartz József). Ezenkívül fordítások, Bebel: Szocializmus és intellektuelek), könyv- és külföldi lapszemlék egészítik ki a füzeteket. A kis folyóirat kivált a vidéken, s különösen ott keleten — lucus a non lucendo — hasznos fölvilágosító munkát végezhet.

Observer

A szaporodás higiéniéje.

Francis H. Gallon: Eugetics: its definition scope and aims. L. Archiv für Massen- und Gesellschafts-Biologie, 2. évf. 1905, 5. és 6. füzet.

A szaporodás higiéniéjének tudománya mindazon befolyással foglalkozik, melyek a faj veleszületett tulajdonságait javíthatják és ezeket a tulajdonságokat a legelőnyösebbé fejleszthetik. A létező szociális csoportok és erkölcsi kritériumok alapján arra törekszik, hogy az összes egyének közül a legjobbak szülessenek újra — mindazokban a csoportokban, a hol a jellemző működés nem antiszociális, mint a bűntetteseknél.

A szaporodás higiéniéje tehát a nemzet átlagos színvonalát a mostani jobbik felének a színvonalára emelné: a képességek ritka magas fokán álló emberek gyakrabban fordulnának elő, mivel a színvonal, a melyből kiemelkedtek, magasabb lenne.

A hasznos rétegeket minden alkalmazható módon arra kellene bírni, hogy több utóddal járuljanak a következő generáció felépítéséhez, a mint az számarányuknak megfelel.

Az eljárás menete körülbelül a következő volna:

1. Az öröklés törvényeinek népszerűsítése, a mennyire azokat ismerjük és e törvényeknek további tanulmányozása. Az átöröklés tanulmányozásának „biztosítás-statisztikai” oldala az utóbbi években nagy haladást tett. így pl. a rokonság közelségét matematikai utón fejezhetjük ki, úgy szintén a születési és halálozási arányokat.

2. A történelemnek meg kellene állapítani azt a mértéket, a melyben a különböző társadalmi osztályok (polgári hasznosságuk szerint rendezve) különböző időkben, régi és új nemzeteknél, a benépesítéshez hozzájárultak. Alapos okokkal támogathatjuk azt a nézetet, hogy a nemzeti fellendülés és hanyatlás ezzel a befolyással szoros kapcsolatban van. A civilizációnak az a tendenciája, hogy a magasabb típusoknál csökkentse a termékenységét, a minek számos oka van, melyek közül néhány ismeretes, míg mások teljesen homályban vannak.

3. Rendszeresen gyűjteni kellene az adatokat azoknak a körülményeknek a megvilágítására, a melyek között jól született (eugenetikus) családok leggyakrabban keletkeznek. Ilyen családokat fel kellene kutatni, s neveiket később aranykönyvbe gyűjteni össze.

4. Befolyás a házasságra. Az anthropológia tanítja, hogy szociális befolyások óriási erővel módosítják a házassági erkölcsöt és szokásokat. Alig kötnének a szaporodás higiéniéje szempontjából alkalmatlan házasságot, ha az ilyen házasságot olyan társadalmi megvetés sújtaná, mint a milyen oktalán megvetéssel illetik sokan az unokatestvérek közötti házasságot.

5. Kitartással kellene hangoztatni a szaporodás higiéniéjének fontosságát nemzeti szempontból. Három fokozaton kellene áthaladni. Először meg kellene ismerkedni a szaporodás higiéniéjével mint akadémikus kérdéssel, a míg fontosságát kellően átértik és ténynek elfogadják. Másodszor el kell ismertetni, hogy gyakorlati kifejlesztése komoly megfontolást érdemel. Harmadszor be kell vinni a köztudatba mint új vallást. A szaporodás higiéniéjének tanulmányozása és keresztülvitele útján az emberiség párhuzamos törekvésével előmozdíthatja a természet haladását, s a mit a természet vakon, lassan és kegyetlenül végez, azt az emberiség előrelátóan, gyorsan és gyengédebben viheti keresztül, t. i. a faj tökéletesítését.

A szaporodás higiéniéje ellen leggyakoribb ellenvetés, hogy az emberi természet sohasem túrta beavatkozást a házasság szabadságába. Evvel szemben áll az a tapasztalat, hogy a házassági tilalmak és szokások az esetek legnagyobb részében nem valami természetes ösztönön, hanem szociális motívumokon alapulnak.

Monogámia. Az embert nem lehet a szigorúan a monogám vagy poligám állatsoportokba beosztani, úgy látszik, hogy a természetes ösztön különböző emberfajtáknál, de sőt egyes embereknél is különböző. A poligámia az emberiség felének meg van engedve, ha gyakorlati keresztülvitelét drágasága valamint a nőhiány sok esetben lehetetlenné is teszi. Az illető népeknél a poligámia tökéletes összhangban van mindkét nem erkölcsi érzésével. A többnejűség tilalma, és súlyos egyházi és polgári büntetése tehát nem a poligámia iránti természetes ellenszenv következménye, hanem szociális jóléti intézkedés. A miből az is következik, hogy a házasság szabadságának megszorítását a szaporodás-higiene szempontjából is keresztül lehet vinni.

Endogámia és exogámia. A törzsön, kaszton vagy osztályon kívül való házasság tilalma, valamint ennek ellenkezője nagyon sok népnél volt meg, és van még mai napig is. A szabály ellen vétőket súlyosan büntették, sokszor halállal is. Az ausztráliai benszülötteknél még sokkal bonyolódottabb házassági tilalmak állanak fenn, a melyeket a szokások annyira szentesítettek, hogy az áthágásnak még csak a gondolata is borzadálylyal tölt el minden ausztráliait. Ilyen tilalmakat tehát fel lehetne állítani a szaporodás higiéniéje érdekében is.

Tiltott rokonsági fokok. Testvérek közötti házasság mindenkiben a borzadály érzését kelti, úgy hogy velünk született ösztönnek tekintették, pedig a történelemben számos példa van arra, hogy a ma „vérfertőző”-nek nevezett házasság elfogadott berendezés volt, a melyet akkor természetesnek tartottak. Ez az érzés abból fejlődött, hogy az együtt nevelkedett gyermekek, ha nem testvérek is, nemileg egymás iránt rendszerint közönyösek. Természetes, hogy a jövőben minden nem eugenetikusan házasság hasonló iszonyodásra fog találni, mint ma a vérfertőzés.

A felsoroltakból már eléggé kitűnik, mily hatalmasan avatkoznak be különböző immaterialis motívumok kombinációi a házasság szabadságában hogy szentesíti azokat a vallás, hogy veszi fel az erkölcs és hogy kényszeríti ki a törvény. A kik ezek között a szerteágazó szabályok között születtek, minden ellenmondás nélkül élnek közöttük, nem veszik észre a korlátokat, mint a hogy nem érezzük a légnymást. Így tehát nem éreznők magunkat korlátozva akkor sem, ha e szabályok a szaporodás higiéniéjét szolgálják.

Madzsar József.

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG.

A Társadalomtudományi Társaság február és március folyamán öt ülést tartott, a melyeknek tárgya a *középiszkolai reform* kérdéséről megindított vita folytatása és befejezése volt.

Február elsején felszólaltak *Müller Márta* k. a. és *Tarczai Lajos*.

Február 9-én felszólaltak *Glücklich Vilma* k. a. és *Dr. Harkányi Ede*.

Február 23-án felszólaltak *Kőhalmi Béla*, *Fenyő Vilmos* és *Frank Aladár*.

Március 2-án és 9-én *Dr. Szalay Károly* foglalta össze zárszó keretében a vita anyagát.